

**T.C
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ENSTİTÜSÜ**

**2001 SONRASI SUUDİ ARABİSTAN İLE İRAN'IN
BÖLGESEL REKABETİNİN AFGANİSTAN ÜZERİNDEKİ
ETKİLERİ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Rahmatullah HAKİMİ**

Enstitü Anabilim Dalı: Ortadoğu Çalışmaları

Tez Danışmanı: Doç. Dr. İsmail Numan TELCİ

MAYIS-2019

Rahmatullah HAKIMI tarafından hazırlanan “**2001 Sonrası Suudi Arabistan ile İran’ın Bölgesel Rekabetinin Afganistan Üzerindeki Etkileri**” adlı bu çalışma jürimizce Yüksek Lisans Tezi olarak oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Kabul (sınav) Tarihi:28/05/2019

(Jüri Üyesinin Unvanı, Adı-Soyadı)

Kanaati

İmzası

Doç. Dr. İsmail Numan TELCİ.....

BASARILI

Dr. Öğr. Üyesi Recep YORULMAZ.....

BASARILI

Dr. Öğr. Üyesi Yıldırım TURAN.....

BASARILI

Onay

Yukarıdaki imzaların. adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

...../...../.....

Doç. Dr. Tuncay KARDAŞ
Enstitü Müdürü

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Rahmatullah HAKİMİ

10/05/2019

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	iv
TABLOLAR LİSTESİ	v
ÖZET	vi
SUMMARY	vii

GİRİŞ	1
-------------	---

BÖLÜM 1: TEORİK BİLGİLER	7
---------------------------------------	----------

1.1. Realizm	7
1.1.1. Güç	9
1.1.2. Güvenlik	11
1.1.3. Ulusal Çıkar	12
1.1.4. Güç Dengesi	14
1.1.5. Rasyonel Aktör	15
1.1.6. High Politics and Low Politics Konusu	16
1.2. Neorealizm	17
1.3. Savunmancı (Yapısal) Realizm	18
1.4. Saldırgan Realizm	19
1.5. Neoklasik Realizm	20
1.6. Neoklasik Dış Politika Analizi Modeli ve Modelin İran ile Suudi Arabistan'ın 2001 Sonrası Dış Politikasına Uygulanması	24
1.6.1. Bağımlı Değişken: Dış Politika Stratejileri	25
1.6.2. Bağımsız Değişken: Uluslararası Sistem ve Görelî Güç Dağılımı	26
1.6.3. Uluslararası Sistem	27
1.6.4. 2001 Sonrası Uluslararası Sistem	29
1.6.5. Ara Değişkenler ve İç Dinamikler	30

BÖLÜM 2 : İRAN İSLAM CUMHURİYETİ, SUUDİ ARABİSTAN VE AFGANİSTAN İSLAM CUMHURİYETİ	33
--	-----------

2.1. İran İslam Cumhuriyeti	33
-----------------------------------	----

2.1.1. İran’da Muhafazakar ve Reformcu Çatışması	34
2.1.2. Şiilik Anlayışı	36
2.1.3. Güçlü Devlet Yapısı ve Milliyetçilik	38
2.1.4. Batı Karşıtlığı	39
2.1.5. Askeri Gücü	40
2.1.6. Ekonomik Gücü	44
2.1.7. Ülkenin Rejimi Teokratik Cuhuriyet	45
2.1.8. İran Dış Politikası	48
2.1.8.1. Hümeyni Dönemi	49
2.1.8.2. Rafsancani Dönemi	50
2.1.8.3. Hatemi Dönemi	51
2.1.8.4. Ahmedinejad Dönemi	53
2.1.8.5. Ruhani Dönemi	55
2.2. Suudi Arabistan	57
2.2.1. Ülkenin Siyasal ve Kültürel Yapısı	58
2.2.2. Monarşi Siyasal Yapısı	59
2.2.3. Vahhabilik Din Anlayışı	60
2.2.4. Vahhabilerin Şiilere karşı Eleştirileri	61
2.2.5. Vahhabilerin İhvan karşıtlığı	61
2.2.6. Askeri Gücü	62
2.2.7. Ekonomik Gücü.....	63
2.2.8. Suudi Arabistan Dış Politikası	66
2.3. Afganistan İslam Cuhuriyeti	69
2.3.1. 11 Eylül 2001 Saldırısı	71
2.3.2. Afganistan’ın Dünyadaki Önemi	72
2.3.3. Afganistan’ın İran için Önemi	75
2.3.4. Afganistan’ın Suudi Arabistan için Önemi	76
2.3.5. Afganistan’da İstikrarsızlığa Sebep Veren Unsurlar	77
BÖLÜM 3: İRAN VE S. ARABİSTAN ARASINDAKİ REKABETİN ANALİZİ 80	
3.1. Bölgesel Nedenler	80
3.1.1. Siyasal Yönetim Farklılıklar	87

3.1.2. İdeolojik Ve Mezhepsel Farklılıklar	88
3.1.3. Bölgede Etkin Güç Olma	89
3.2. Küresel Nedenler	90
3.2.1. İran'ın Nükleer Programı	90
3.2.2. ABD ve İsrail	92
3.2.3. Silahlanma	94
3.2.4. Tehdit Algısı	95
SONUÇ	98
KAYNAKÇA	105
ÖZGEÇMİŞ	111

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AB	: Avrupa Birliği
ARAMCO	: Arap Petrol Şirketi
AKK	: Anayasa Koruyucular Konseyi
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BM	: Birleşmiş Milletler
DAİŞ	: Irak ve Şam İslam Devleti
M.Ö.	: Milattan Önce
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
DMO	: Devrim Muhafızları Ordusu
UM	: Uzmanlar Meclisi
İDM	: İslami Danışma Meclisi
TD	: Teokratik Demokrasi
UAEA	: Uluslararası Atom ve Enerji Ajansı
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
MD	: Medeniyetler Diyalogu
DİP	: Devrim İhraç Politikası
NP	: Nükleer Program
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler
G20	: Gelişmiş 20 Ülke
İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü
İİT	: İslam İşbirliği Teşkilatı
KİK	: Körfez İşbirliği Konseyi
İB	: İslam Bankası
NATO	: Kuzey Atlantik Savunma Paktı
NPT	: Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: İnan'ın 2018 Yılındaki Askeri Gücü	41
Tablo 2: S.Arabistan İle İnan'ın İnsan Gücü Karşılaştırılması	42
Tablo 3: İnan ve S.Arabistan Finansının (\$) Mukayesesi	63
Tablo 4: S.Arabistan ile İnan'ın Petrol Kaynaklarının Mukayesesi	64
Tablo 5: Suudi Arabistan'ın Askeri Gücü	65

Tezin Başlığı: 2001 Sonrası Suudi Arabistan İle İran'ın Bölgesel Rekabetinin Afganistan Üzerindeki Etkileri	
Tezin Yazarı: Rahmatullah HAKİMİ	Danışman: Doç. Dr. İsmail Numan TELCİ
Kabul Tarihi: 28.05.2019	Sayfa Sayısı: vii (ön kısım) + 110 (tez)
Anabilim Dalı: Ortadoğu Çalışmaları	
<p>Afganistan coğrafi, tarihi, sosyo-kültürel yapısı, ekonomik konumu itibarıyla çeşitli çalışmalara ve bilimsel araştırmalara konu olmuşsa da, İran ve Suudi Arabistan'ın bölgedeki rekabetinin Afganistan üzerindeki etkilerini açıkça ortaya çıkaran bir çalışma yapılmamıştır. Dolayısıyla bu araştırmada iki ülke arasındaki rekabetin güvenlik ve siyasal açılardan Afganistan üzerindeki etkilerinin ortaya çıkarılması hedeflenmektedir. 11 Eylül 2001 saldırısı dolayısıyla ABD'nin Afganistan operasyonu sonrasında Taliban yönetimi iktidardan uzaklaştırılmış ve ülkenin yeniden yapılandırılmasında Suudi Arabistan ve İran bölgedeki birçok ülkede yaptıkları gibi Afganistan'da da oluşan güç boşluğu üzerinde rekabet etmeye başlamışlardır. Dolayısıyla Suudi Arabistan ile İran'ın bölgedeki rekabeti Afganistan'ı siyasal ve güvenlik açılardan olumsuz etkilemektedir. Ayrıca ekonomik açıdan da oldukça zayıf konumda olan Afganistan iki ülke başta olmak üzere dışa bağımlı bir konudur. Bu bağlamda İran ekonomisinin batılı ülkeler tarafından uygulanan ambargolar dolayısıyla zayıflaması hem İran'da bulunan üç milyona yakın Afgan işçileri hem de onların desteklemekle yükümlü oldukları ailelerini dolayısıyla Afganistan'ı olumsuz etkilemektedir. Aynı zamanda ülkedeki farklı etniksel ve mezhepsel grupların bu ülkeler tarafından desteklenmesi ülke güvenliğinin istikrara kavuşmasındaki en büyük engel olarak ifade edilmektedir. Bu araştırma deskriptif analitik bir yöntemle yazılmış olup teori olarak da Ortadoğu'nun rekabete ve çatışmaya dayalı bir bölge olduğunu gösteren realist yaklaşım çerçevesinde devlet içi dinamikleri ile uluslararası sistemi bir arada değerlendiren neoklasik realizm esas alınmıştır. Araştırmada varılan sonuç ise Ortadoğu'da Suudi Arabistan ile İran rekabetinin Afganistan'ın güvenliğini olumsuz etkilemekte olduğudur. Zira Afganistan'ın hem coğrafi hemde kültürel açıdan İran ve Suudi Arabistan ile kopmaz bağlarının mevcudiyeti sebebiyle bu iki ülke kaynaklı bir değişikliğin bölgede meydana gelmesi sonucunda doğrudan etkilemektedir.</p>	
Anahtar Kelimeler: Suudi Arabistan, İran, bölgesel rekabet, Afganistan, İslami Devrim,	

Title of the Thesis: Effects of Saudi Arabia and Iran's Regional Competition On Afghanistan After 2001	
Author: Rahmatullah HAKIMI	Supervisor: Assoc. Prof. Dr. İsmail Numan TELCI
Acceptance Date: 28.05.2019	Nu. of pages: vii (pre text) + 110 (thesis)
Department: Middle Eastern Studies	
<p>Even though Afghanistan's geography, history, socio-cultural structure and economic situations has been the subject of various studies and scientific researches, unfortunately no study has been conducted that clearly reveals the effects of Iran and Saudi Arabia's competition in the Middle East concerning Afghanistan. Therefore the main aim of this study is to reveal the effects of competition between these two countries on the security and political aspects. After the US operation in Afghanistan in September 11, 2001, the Taliban government was removed from power, and in the country's reconstruction Saudi Arabia and Iran began to compete on the power gap as did many other countries in the region. The aim of this study is to examine the effects of Saudi Arabia and Iran's competition in the region on Afghanistan in terms of security and political aspects and to provide an important research document. Saudi Arabia-Iran's competition in the region adversely affects Afghanistan in terms of political and security. Afghanistan, which is extremely weak in economic terms is dependent on foreign countries, especially those countries(Saudi Arabia and Iran).The weakening of the Iranian economy due to the embargoes imposed by Western countries negatively affects both the Afghan workers working in Iran and the families they are obliged to support back home. Moreover, the fact that different ethnic and sectarian groups in the country are supported by these countries (Saudi Arabia and Iran) is the biggest obstacle in stabilizing the country's security. The research was written using descriptive and analytical methodology. within the framework of the realist approach explaining that the Middle East is a region based on competition and conflict. Neo-classical realism, as a theory is used as an example in this reasearch to evaluate the dynamics of the state and the international system. As a result of the study, it was concluded that Afghanistan was affected negatively from the competition of Saudi Arabia and Iran.The fact that the changes from these two countries is taking place it directly affects Afghanistan for the existence of an inseparable link with these two countries both geographically and culturally.</p>	
Key Words: Saudi Arabia, Iran, regional competition, Afghanistan, Islamic Revolution,	

GİRİŞ

Günümüzde Ortadoğu olarak adlandırılan bölgenin siyasi amaçlarla oluşturulduğunu tüm ülkelerin yanısıra diğer kurum ve kuruluşların üzerinde uzlaştıkları ortak bir tanımının olmadığı, kaç veya hangi ülkeleri kapsadığı, nereden başlayıp nerede bittiğini açıkça belli olmayan, ülkelerin çıkarlarına uygun olarka tanımladıklarına göre sürekli değişebilen ya da değiştirilebilen bölgenin adı olduğu bellidir. Ortadoğu Kavramı 1902 yılında ilk defa Alfred Mahan tarafından kullanıldığında Basra Körfezi ve civarındaki coğrafi alana işaret etmekteydi. Ardından 1903 yılında İngiliz çıkarları önplanda tutularak Valentine Chirol tarafından geliştirilerek akademik alanda yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Siyasi ve perspektifsel olarak değişebilen bu kavram başta ABD olmak üzere farklı ülkelerin yaptığı tanımlamalara göre farklılık göstermektedir. Dünyanın en çok petrol ve doğalgaz gibi önemli enerji kaynaklarını barındırması, medeniyetlerin beşiği olması, üç ilahi dinin zuhur ettiği bölge olması, Mekke, Medine, Kudüs gibi önemli kutsal mekânları barındırmasının yanısıra önemli ekonomik, ticari su yollarına sahip olması ve üç kıtanın keşiştiği bölge olması dolayısıyla oldukça büyük önem arz etmektedir.

Bölgenin en kalabalık nüfusuna sahip olan Mısır, İran, Türkiye ve Suudi Arabistan aynı zamanda önemli ekonomik ve askeri gücünü de ellerinde bulundurmaktadır. Petrol yataklarını barındırmaları açısından bölgenin en zengin iki ülkesi olan İran ile Suudi Arabistan aynı zamanda iki önemli bölgesel güçtür. Bu iki ülke gerek etniksel, kültürel ve ideolojik gerekse siyasal, yapısal, yönetsel olarak birbirlerinden farklılık arz etmektedir. Dolayısıyla bu iki ülke siyasetçilerinin izledikleri farklı politikaları sebebiyle bölgedeki iki önemli rakip ülke durumundadırlar. Bu iki ülkeni rekabete sürekleleyen birden çok faktör vardır. Coğrafi olarak Basra Körfezinin iki kıyısında yer alan İran ile Suudi Arabistan Ortadoğu'nun en çok petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip ülkelerindendir. Kimliksel açıdan da Arap ve Fars kimliklerine sahip olan bu ülkeler mezhepsel olarak da farklılık arz etmektedir. İran İslam cumhuriyeti ağırlıklı olarak Şii İslam dünyasının temsilciliğini

üstlenirken Suudi Arabistan Sünni İslam dünyasını temsil ettiğini iddia etmektedir. Aslında her iki ülke de kendisini İslam Dünyasının lideri olarak gösteriyor olsa da gerçekte böyle olmadığı herkes tarafından anlaşılmaktadır.

1979 yılındaki İran İslami devrim öncesinde her iki ülkenin de Amerika Birleşik Devletlerinin müttefiki oldukları dolayısıyla aralarında büyük bir çatışmadan bahsetmek mümkün değildir. Zira o dönemde İran Şahinin rejim ihraç gibi bir politikası söz konusu olmadığı için karşılıklı tehdit algılaması da söz konusu olmamıştır. 1979 Devrimiyle birlikte Monarşi'yi deviren İran Muhafazakârları onun yerine teokratik bir cumhuriyet kurarak bölge ülkelerine devrim ihraç etme girişimleri Suudi Arabistan gibi ülkelerin bölgedeki çıkarlarını tehdit etmesi dolayısıyla İran'a karşı tutumlarının değişmesine sebep olmuştur. Bu bağlamda araştırmanın esinlendiği Teori olan Realizm'e göre Ortadoğu uluslararası sistemin anarşik yapısını açık bir şekilde gösteren bir bölgedir ki böyle bir durumda güçlü olan ayakta kalacaktır. Realist yaklaşım açısından devletlerin en önemli amaçları varlıklarını sürdürmek ve hayatta kalmalarını devam ettirmek olup bu bağlamda ortaya çıkan tehditleri bertaraf etmeye çalışmaları doğaldır. Dolayısıyla Suudi Arabistan ile İran, Ulsulararası sistemin Ortadoğu'daki iki önemli aktörü olmaları nedeniyle bölgede güçlenme ve nüfuzlarını artırma çabası içinde oldukları görülmektedir.

Bu bağlamda Ortadoğu'da İran ile Suudi Arabistan'ı rekabete süreleyen bir kaç unsurun mevcudiyetinden bahsetmekte fayda vardır. Bu unsurlardan birincisi Jeopolitik faktördür. 11 Eylül 2001 yılında meydana gelen terör saldırılarına nedeniyle Amerika Birleşik Devletleri Terörle mücadele kapsamında Afganistan'a düzenlediği operasyonun ardından, 2003 yılında Irak'a yapılan operasyon dolayısıyla iktidarda olan Taliban ve Saddam yönetimlerine son verilmesi bir taraftan İran'ı rahatlatırken diğer taraftan kaygılara yol açmıştır. Ayrıca ABD'nin Irak'tan çekilmesinin ardından özellikle Arap Baharıyla birlikte yükselen tansiyon bölgeyi diğer bir mücadele alanına sürüklemiştir. Irak ve Suriye gibi ülkelerde DAİŞ'in ortaya çıkması Bahreyn, Yemen ve Afganistan gibi ülkelerdeki iç karışıklıklarda İran müdahalesinin artması dolayısıyla Riyad yönetimi tarafından ABD'nin bölgeye

yaptığı müdahalelerin ardından bölgenin en karlı çıkan ülkesi olarak değerlendirilmiştir. Zira İran için önemli tehdit oluşturan Saddam ve Taliban hükümetleri Amerika Birleşik Devletlerin müdahalesiyle ortadan kaldırılmış ve böylece bölgedeki İran yayılmacılığının önünü açmıştır.

İkincisi ise stratejik faktördür. Bu bağlamda İran İslam Cumhuriyeti'nin P5+1 ülkeleriyle Nükleer Programı konusunda vardığı sonuç dolayısıyla ambargoların hafifletilmesinin ardından kendini toparlayan Tahran yönetimi bölgeki yayılmacılığını daha da şiddetlendirmiştir. Neoklasik Realist yaklaşımçıların da vurguladığı gibi iç dinamiklerdeki değişim dış dinamiklerdeki değişikliğe yol açmaktadır. Buna ilişkili olarak İran'da ılımlı bir hükümetin (Ruhani Hükümetinin Ahmedinejad Hükümetine göre daha ılımlı bir politika izlemiştir.) iktidara gelmesiyle batılı ülkeler ile özellikle nükleer programı konusunda uzlaşma yaşanmış ve uzun bir süreden beri uygulanmakta olan ambargolar kısa bir süreliğine kaldırmıştır. Dolayısıyla ekonomik olarak kendini toparlayan İran, Afganistan, Yemen, Lübnan ve diğer ülkelerin iç meselerine eskisinden daha çok müdahale etme fırsat ve imkânı elde etmiştir.

Üçüncü faktör ise Suudi Arabistan'daki yönetici kadronun değişimiyle ilgilidir. Ülkedeki yönetici kadronun değişmesi ve bir önceki yöneticilere göre daha maceracı ve saldırgan bir tutum sergilemesinin asli sebebi Tahran yönetiminin tehdit algılayışından kaynaklanmaktadır. İktidara gelen yeni kadro bölgedeki anarşik durumdan dolayı İran'ın nüfuz alanının genişlediğinin farkına varmış bunu kendisine bir tehdit olarak görmüş ve bu tehdidi bertaraf etmek için silahlanmayı çare olarak görmüştür. Buradan yola çıkarak Suudi Arabistan ile İran arasındaki rekabetin gerçek sebebinin ideolojik ve etniksel olmadığını, bölgedeki Jeopolitik değişim nedeniyle ortaya çıkan karşılıklı güvensizlik ve tehdit algılaması olduğunu söylemek mümkündür. Riyad yönetimi açısından 2001 yılında Taliban'ın devrilmesi ve 2003 yılında Saddam hükümetinin devrilmesinin ardından meydana gelen olaylar nedeniyle bölgedeki güç dengesi İran lehine olmuştur. Buna karşı koyabilmek için Riyad hükümeti Selman Doktrini'ni harekete geçirmiştir. Buna göre İran'ın hem

bölgesel hem de küresel anlamda siyasi ve ekonomik olarak sınırlandırılması gerekmektedir. Bu doktrini tek başına başaramayacağını farkında olan Riyad ABD'deki lobileri ve düşünce kuruluşlarının da yardımını alarak Obama döneminde uzlaşmaya varılan İran nükleer programını çıkmaza sokmak ve Tahran'a karşı uzun yıllardır uygulanmakta olan ambargoların daha da ağırlaştırılmasına yol açarak ülkenin bölgedeki etkinliğinin azaltılmasını hedeflemektedir. Bu çalışma Deskriptif ve Analitik yöntem çerçevesinde hazırlanmıştır. Bu bağlamda öncelikli olarak iki ülke arasındaki rekabetin nedenleri tespit edilerek onların ekonomik, siyasi, askeri ve coğrafi konularına kadar güçlerini tasvir edip ardından bölgedeki rekabetlerinin Afganistan'ı siyasi ve güvenlik açılarından nasıl etkilediği analiz edilmiştir.

Araştırmanın Soruları

1. Suudi Arabistan ile İran'ın bölgedeki rekabeti Afganistan'ı güvenlik ve Siyasal açılarından nasıl etkilemektedir?
2. İran ile Suudi Arabistan'ın Afganistan'daki rakabetini belirleyen faktörler sadece ideolojik unsurlarmıdır?
3. Suudi Arabistan ile İran için Afganistan'ın önemi nedir?
4. Suudi Arabistan ile İran arasında neden sürekli bir rekabet ve gerginlik söz konusudur?
5. Neden bu iki ülke birbirleriyle kazan kazan politikası çerçevesinde ilişki kurarak dostça tutumlar sergilemiyorlar?

Araştırmanın İddiaları

Bilindiği üzere Afganistan'da 2001 yılında Taliban'ın iktidardan uzaklaştırılmasıyla yeniden bir düzen kurulmuştur. Ülkenin batısındaki en yakın komşusu olan İran ve onun rakibi Suudi Arabistan yeniden yapılandırma sürecinde nüfuz mücadelesine başlamışlardır. Her iki ülke de kendilerine yakın gördükleri grupları destekleyerek ülkede nüfuzlarını artırmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla ülkenin kalkınabilmesi için sağladıkları ekonomik destekleriyle

karar alıcılarını etkilemeyi başarmışlardır. Özellikle güvenliğin önündeki en büyük engel olan Taliban Örgütünü 2014 yılında ABD ile Afganistan arasında yapılan güvenlik Antlaşmasına kadar Suudi Arabistan tarafından desteklenmiş ama İran tarafından desteklenmemiştir. 2014 sonrasında 2024 yılına kadar ABD'nin ülkede kalacağı ve ABD ile kötüleşen Tahran ilişkileri ve gelişen Riyad ilişkileri dolayısıyla tekrar Tahran tarafından desteklenmeye başlanmıştır. Böylece iki ülkenin bölgedeki rekabeti Suriye, Irak, Yemen ve diğer ülkeleri de olduğu gibi Afganistan'ı da siyasi açıdan ve güvenlik açısından etkilemeye devam etmiştir.

Suudi Arabistan ile İran'ın Afganistan'daki rekabetinin asli sebebi ideolojik olmayıp güvenlik (ABD'nin ülkedeki mevcudiyeti, Taliban, DAİŞ, EL-KAİDE), ekonomik (Su, Baraj) gibi unsurlardır. Bu ülkeler mezhepsel ve ideolojik faktörleri amaçlarına ulaşmada bir araç olarak kullanmaktadırlar.

Afganistan Sosyo kültürel, Siyasal ve Ekonomik önemi yanında Jeopolitik, Jeostratejik açıdan da gerek farklı etnik ve mezhepsel grupları barındırması, zengin yeraltı ve yer üstü kaynaklarıyla, Genç Nüfusunun yanısıra, doğu ile batı'yı birbirine bağlayan coğrafik konumu itibariyle hem S.Arabistan ile İran gibi bölgesel güçler hem de küresel güçler açısından oldukça önemli bir ülkedir.

Coğrafi açıdan her iki ülkenin de körfezin iki kıyısında bulunması, önemli petrol, doğalgaz rezervlerini barındırması, ideolojik ve mezhepsel farklılıklara sahip olmaları, bölgedeki ABD ve diğer güçlerin mevcudiyetlerine bakışlarındaki farklılıkları, yönetim biçimlerinin farklılıkları ve silahlanma yarışmaları, Nükleer Programı ve Füze Programları, bölgede etkin güç olma çabaları dolayısıyla aralarında sürekli bir rekabet ve gerginlik söz konusudur.

Rekabeti bırakıp işbirliğine girirlerse birisinin kazancının gelecekte diğeri için büyük bir tehdit olarak kullanacağı inancına sahip olan her iki ülke de işbirliğinden kaçınıp rekabete başvurmuş durumdadır.

Bu çalışma 2001 yılından Ruhani'nin birinci dönemine (19 Mayıs 2017) kadar zamanı kapsamakta olup genel olarak üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın

Birinci bölümde teorik bilgilere yer verilmiştir. Diğer bir ifadeyle ilk bölümde Tezin esin kaynağı olan realizm özet bir şekilde anlatılmıştır. İkinci bölümde İran ile Suudi Arabistan'ın mukayesevi şeklinde siyasi yapıları, askeri gücü, iç sorunları ve dış politikaları anlatılmıştır. Üçüncü bölümde ise iki ülkenin bölgedeki rekabetinin sebepleri neoklasik realizm çerçevesinde analiz edilerek rekabeti tetikleyen bölgesel ve küresel faktörlere yer verilmiştir. Ardından iki ülkenin rekabetinin Afganistan'ı siyasal ve güvenlik açılarından nasıl etkilediği analiz edilmiştir. Çalışmanın sonuç kısmında ise Afganistan'ın iki ülkenin rekabetinden etkilenmemesi için atması gereken adımlara öneri ve tavsiyeler şeklinde yer verilmiştir.

BÖLÜM 1: TEORİK BİLGİLER

1.1. Realizm

Her ne kadar 20. Yüzyılda Uluslararası İlişkilerde etkin bir şekilde başvurulan bir teori olsa da Realizm'in tarihi M.Ö 5. Yüzyıllara kada uzanmaktadır. Eski Yunan'a kadar uzanan köklü bir tarihi geçmişı olan Gerçekçi Yaklaşım 424 yılında Atına ile Sparta kent devletleri arasında meydana gelen meşhur Peloponezya savaşında Atına'lı bir general sıfatıyla görev yapan Thucydides'e göre Atına'nın güçlenmesinden kaygılanan Sparta kendi varlığını devam ettirebilmek için onu büyük bir tehdit olarak görmüş ve bu tehdidi bertaraf etmek için onun ile savaşmayı göze almıştır. Realizm I. Dünya savaşı sonrasında idealizme karşı bir meydan okuma olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü bu dönemde idealizm uluslararası barış ve güvenliği korumada oldukça zayıf kalmış ve realistler tarafından eleştirilmeye başlamıştır. Realizm özellikle II. Dünya Savaşı'nın ardından uluslararası arenada güvenlik konularının oldukça önem kazanması dolayısıyla fenomenleşmiştir. Genel olarak ifade etmek gerekirse realizm II. Dünya savaşının ardından iki kutuplu bir sistemde devletlerin en çok başvurdukları temel teori olmuştur.¹

Politikayı güç ve çıkar mücadelesi olarak değerlendiren realizm uluslararası politikayı da güç ve çıkar mücadelesi olarak ifade etmektedir. Dolayısıyla 1940-70 yılları arası dönemde klasik realizmin en önemli çalışma alanlarını güç ve ulusal güç kavramları kapsamıştır. Realizm uluslararası anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulması veya farklı devletlerin davranışlarını etkilemede, ülkelerin sahip oldukları kapasitenin önemine vurgu yapmaktadır. Realistlere göre, güç uluslararası ilişkileri kavramada en önemli unsurlardandır. Dolayısıyla askeri ve güvenlik konulara öncelik verilmesi gerekmektedir. Realizm'e göre, uluslararası ilişkilerin temel ve yegane aktörü egemen ulus devletlerdir. Dolayısıyla uluslararası politika sadece devletler arasındaki mücadele sürecidir. Bu sebepten dolayı devletleri temel aktör olarak görürler

¹ Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, İstanbul: Der yayınları, 2012, s.123-126.

ve devletler dışı aktörleri, çok uluslu şirketler, ulusal ve uluslararası sivil toplum kuruluşları ve insan hakları örgütleri gibi diğer aktörleri temel aktör olarak kabul etmezler. Gerçekçe olarak da ifade ettikleri şey şöyledir: Adı geçen kurum, kuruluş ve örgütlerin egemenlikleri yoktur. Her zaman üyesi oldukarı devletlere bağlıdırlar. Uluslararası arenada aktör olarak değerlendirebilmesi için devletler gibi otonom, egemen ve bağımsız olmaları şarttır.²

Realistlere göre devletler bütüncül ve yekpare yapılar olarak değerlendirilmektedir. Bunlar genel olarak Devlet içindeki dinamikleri gözardı ederek örneğin, siyasi partileri, sivil toplum kuruluşlarını, bürokrasiyi, siyasi liderleri ve kamuoyunu tek tek incelemezler. Çünkü onların deperlendirmesine göre adı geçen öğeler arasında dış politika oluşumunda her ne kadar uyumsuzluklar ve görüş ayrılığı gibi ciddi sorunlar olsa da son aşamada bir çözüme varılır ve uluslararası arenada diğer devletlerin karşısına tek bir devlet politikası olarak tezahür eder. Realizme göre devletler dış politikalarında rasyonel davranmak zorundadırlar. Zira devletlerin nihayi amacı güç maksimizasyonudur. Güç ve çıkar peşinde koşan devletler mevcut kapasitelerini dikkate alarak amaçlarına ulaşmaya çalışmak zorundadır. Ayrıca realistler yüksek politika ve alçak politika ayrımları yaparak devletin bekasına yönelik güvenlik gibi kavramları yüksek politika, ticari, sağlık ve eğitim gibi unsurları da alçak politika katagorisinde değerlendirmektedirler. Gerçekçilere göre ulusal güvenlik uluslararası ilişkilerin ana gündemini teşkil etmektedir. Uluslararası politika güç mücadelesi olduğu için devletler kendi amaçlarına güçleri vasıtasıyla ulaşabilmektedirler.³

Realist teori yöntem açısından değerlendirilirse genelleme ve yararlılık özelliğini önemseydiği görülmektedir. Gerçekçi yaklaşımı benimseyenlere göre bir paradigmanın teşkil eden varsayımlarını doğruluğu ya da yanlışlığı yerine bu varsayımların gerçeklik açısından sınanmaya uygun olup olmaması konusunda tartışılması gereklidir. Davranışsalcılar Realizm'in bu iddiasına karşı çıkararak bilimsellik açısından yeterli olmamasını beyan etmesi dolayısıyla

² Sönmezoğlu, s. 126-132.

³ Sönmezoğlu, s. 133-145.

varsayımlarını tekrar gözden geçirmek durumunda kalan realizm Kenneth Waltz'ın 1979 yılında yayınladığı bir çalışmasıyla Neorealizm ortaya çıkmıştır. Waltz Realizm'in temel varsayımlarını insan doğasına dayandırmadan analiz düzeyi olarak sistem ve yapıyı esas almaktadır.⁴

1.1.1. Güç

Uluslararası Sistemde aktörlerin siyasi, askeri ve ekonomik kapasitelerine dayalı birbirlerini etkileme potansiyelidir. Güç devletlerin amaçlarına ulaşmak ve çıkarlarını maksimum kılmadaki başvurdukları temel unsurdur. Gücün uluslararası ilişkilerde birden çok tanımı bulunmaktadır. Bu yüzden herkes tarafından genel geçerli somut bir tanımı olmadığı için genel olarak birkaç tanımı ifade etmek zorunda kalacağız. Güç kimilerine göre çatışmalarda üstün gelme ve engelleri aşma yeteneği olarak tanımlanırken kimilerine göre Uluslararası Politika açısından temel öneme sahip bir unsurdur. Zira güç büyüklüğü, büyüklük etkiyi ve etki de uluslararası ilişkilerde diğer ülkeleri etkilemek anlamına gelmektedir. Güç genel olarak Sert güç (Hard Power), Yumuşak güç (Soft Power) ve Akıllı güç (Smart power) olarak farklı dallara ayrılıp incelenmektedir. Yumuşak Gücün diğer güç türlerinden ayrılan temel özelliğine bakıldığında herhangi bir ülkenin Dış Politikada ulaşmak istediği bir amaç veya varmak istediği bir hedefe doğrudan karşı tarafı cezalandırarak ona baskı yaparak zorlayıcı bir yöntemle değil de onu ikna ederek ve öneriyi ona cazip hale getirerek dolayısıyla onun meşru görülmesini sağlayarak istediklerini elde etme sanatı olarak tanımlanabilir.⁵

Gücün temel unsurları askeri güç ve ekonomik güç olarak ikiye ayrılmaktadır. E.H.Carr'a göre *''Askeri Gücün Önemi savaşın Uluslararası Politikada bir son çare (Ultima Ratio) olmasından kaynaklanmaktadır''*. Bazı yazarların güç konusunda yaptığı çalışmalara baktığımız zaman askeri güce büyük önem vermekle birlikte ekonomik güç konusunda da dikkatleri çekmektedirler. Bununla ilgili Kenneth Waltz *''Güçlü devletler askeri kuvvetleri ile her şeyi yapamazlar fakat askeri anlamda güçsüz olan devletlerin*

⁴ Şaban Kardaş ve Ali balcı (Ed.), **Uluslararası İlişkilere Giriş**, İstanbul: Küre Yayınları, 2016, s.124.

⁵ Sönmezoğlu, s. 263-266.

yapamadıklarını yapma imkânına sahiptirler.” diyerek gücün ekonomik boyutuna da vurgu yaptığı görülmektedir. Hatta 1970’lerden sonra ekonomik gücün askerin gücün önüne geçtiğini açıkça ifade etmek mümkündür.⁶

Güç genel olarak üç alan üzerinde uygulanmaktadır. Gücün uygulandığı alanların ilki gücün otoritesini benimseyen halk olarak bilinmektedir. Gücün uygulama alanlarından ikincisi gücün geçerli olduğunu gösteren toprak ve halkın yaşamakta olduğu mekandır. Gücün hayata geçirilmesi bakımından ‘*Söz konusu olabilen en yüksek ödül ile en ağır ceza arasındaki farklılaşmaya güç yelpazesi (Range of Power) denilmektedir*’. Son olarak da gücün kapsamına değinecek olursak Gücün kapsamının ona tabii olan belirli türden davranışların ilişki ve olayların tümünün bir toplamı olarak ifade etmek mümkündür.⁷

Güç kavramsal olarak bir şemsiye kavramı niteliğindedir. Dolayısıyla bu kavramın iyi anlaşılması için onu oluşturan unsurlarını tanımlanması gerekmektedir. En genel anlamda gücü oluşturan üç unsurdan bahsetmek mümkündür. Bunlardan birincisi kapasitedir. İkincisi hedeftir ve üçüncüsü ise gücün etkisidir. Kapasite gücün sahip olma yönünü temsil etmektedir. Buradan hareketle en basit bir örnekle açıklamak gerekirse büyük bir firma sahibinin sahip olduğu maddi ve manevi tüm varlıklarını ifade eder. Gücün hedef unsurunu firma sahibinin maddi ve manevi kaynakları kullanarak yönlendirilmek istediği diğer konular olarak ifade etmek mümkündür. Bu bağlamda etki ise sermayenin gücüne benzetilmiştir. Diğer bir ifadeyle etki bir ülkenin diğer bir ülkeyi istediği yönde hareket ettirebilmesi kabiliyetine sahip olması anlamına gelmektedir.⁸

Gücün kapasite unsuruna baktığımızda, kapasite çoğu zaman Gücün kaynağı olarak ifade edilmektedir. Kimi yazarlar gücün unsurlarını doğal kaynaklar, Nüfus, Coğrafya, Ekonomik Güç, Siyasal sistem, Ulusal Moral, Bilim ve Teknoloji olduğunu ifade etmektedirler. Diğer bir ifadeyle gücün

⁶ Sönmezoğlu, s.266-267

⁷ Sönmezoğlu, s.268-270

⁸ Sönmezoğlu, s. 270-271.

kapasitesini oluşturan unsurları Maddi (Tangible) ve Manevi (Intangible) olarak kısaca ikiye ayırmak yerinde olacaktır.⁹

1.1.2. Güvenlik

Güvenlik öncelikle gelebilecek her türlü zararlara karşı güvende olmak demektir. Ülke içi güvenliğin sağlanması ile uluslararası güvenliğin korunması arasında hayli bir fark mevcuttur. Ülke içi güvenliğini genelde devletler polis ve ordudan meydana gelen zorlayıcı vasitelerle kendi sınırları içerisinde sağlamaktadır. Uluslararası düzeyde güvenlik ise, devletlerin sınırları dışından muhtemel gelebilecek tehditlere karşı güvenliğini sağlama, bilhassa silahlı kuvvetlerin savaş yapma ve her türlü saldırıya hazır olmayı ifade eder.¹⁰

Güvenliğin de tıpkı güç gibi birçok farklı tanımları bulunmaktadır. Bu kavram üzerinde herkesin ittifak ettiği bir tanım da yoktur. Güvenliğin klasik tanımına bakarsak maddi sınırların korunması anlamına gelmektedir. Güvenlik kelimesi tek başına bir anlam ifade etmemektedir. Güvenlik; görüş, politika, beklentiler ve farklı teorik yaklaşımların izlerini taşımaktadır. Bu teorik yaklaşımlar birbiri ile çelişen tanımlar verebilir. Bu çerçevede hemen söylememiz gerekir ki, uluslararası ilişkilerde farklı teorilerin de güvenlikle alakalı farklı yaklaşımları vardır. Her yer ve zamanda kullanılacak bir genel güvenlik anlayışı olamaz. Her bir yaklaşım önce güven altında tutacak bir nesne varsayar kendisine karşı tedbir alınacak tehditleri belirler. Daha sonra güvenliği sağlayacak nesne ya da aktörü açıklar ve en sonunda güvenliğin nasıl sağlanacağı ile ilgili politikalar geliştirir. Araştırmanın temel aldığı teori Realizm olduğu için ve diğer teorilere göre tanımlamak uygun olmayacağı için realizm açısından değerlendirmek zorundayız.

En genel anlamıyla Realizme göre güvenlik devletlerin silahlı kuvvet kullanımlarından gelen ve gelebilecek zararları bertaraf etme kabiliyeti olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla devletler vatandaşlarını/bireylerin fiziksel güvenliğini bütünsel olarak sağlamakla mükellefdirler. Bu mantıktan yola

⁹ Sönmezoğlu, s. 271-272.

¹⁰ Andrew Heywood, **Siyasetin ve Uluslararası İlişkilerin Temel kavramları**, Fahri Bakırcı (Çev.), Ankara: BB101 Yayınları, 2016, s.114.115.

çıkarak devletlerin güvenliği halkın güvenliği anlamına gelmektedir. Bu nedenle Realizm’de güvenlik kavramı ülkenin milli güvenliğiyle aynı anlamı taşımaktadır. Aynı zamanda bir ülkenin milli güvenliği ise o ülkenin siyasi bağımsızlığını ve kendi başına karar alma özgürlüğünün yanısıra silahlı kuvvetlerini, diplomasi ve istihbarat servislerinin yardımıyla korunmasını ifade etmektedir. Realist yaklaşıma göre güvenlik araç değil amaçtır. Zira güvenliğini sağlayamayan devletlerin diğer bütün davranış ve politikaları anlamsız olacaktır. Bu yüzden gerçekçilere göre güvenli ve güvende olmak demek askeri açıdan güvenli ve güçlü olmak anlamına gelmektedir. Dolayısıyla devletlerin güvenliklerini sağlamak için en büyük askeri güce ihtiyaçları vardır. Bu yüzden Realizm’e gücün ve güvenliğin ölçülebilirlik özelliklerinden bahseder. En özet haliyle Realizm’e göre güvenlik ve güvende olmak demek nükleer yada konvansiyonel silahlar yolu ile düşmanı caydırabilmek, maruz kalınan askeri tehditleri bertaraf edebilmek, veya ittifaklar yaparak daha güçlü devletleri alt edebilmek, iç savaş çıkartarak yada iç savaşları önleyerek inisiyatifi elinde tutmak gibi farklı anlamları ifade etmektedir. Realizm’e göre Uluslararası sistemin anarşik olması uluslararası güvensizlik ortamının ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir. Zira karmaşık bir ortamda saldırganı cezalandıracak bir üst otoritenin olmaması dolayısıyla devletlerin kendi güvenliklerini sağlaması gerekmektedir. Bu sebepten dolayı anarşik bir ortamda sürekli tekrar eden bir güç mücadelesi kaçınılmazdır.¹¹

1.1.3. Ulusal Çıkar

Ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla kullanılmaya başlanan ulusal çıkar kavramı başlangıçta Batı Avrupa ülkeleri arasındaki ilişkileri anlatılması sırasında kullanılmış olsa da, çok geçmeden çeşitli siyasal sistemlerin arasındaki bağlantılar anlatılırken kullanılan en önemli kavramlardan biri haline gelmiştir. Böylece kısa zamanda yaygın kullanım kazanmayı başaran Ulusal çıkar kavramı, bütün devletlerin dış politikalarını belirleyen ama kendisini belirlemeye kadir olmayan müphem bir unsura dönüşmüştür. Genel

¹¹ Zeynep Dağı, **Uluslararası Politikayı Anlamak Ulus Devletten küreselleşmeye** (DrI.), İstanbul: Alfa Yayınları, 2007, s.124-29.

olarak tüm ülkeler bu kavram vasıtasıyla farklı davranışlarını ve isteklerini haklı olarak gösterme eğilimindedirler. Örneğin Gandhi'nin Hindistan'da İngiliz sömürmesine karşı hayata geçirdiği Pasifist Politika, Hitlerin "Lebensraum" olarak nitelendirdiği ve diğer Alman devletlerini ele geçirmek için meşruiyet kazandıran yayılcı Hayat sahası politikasına kadar değişik amellerine bir sebep oluşturmuştur.¹²

Ulusal çıkarın Politikayı incelerken analitik hedeflerle kullanıma müsait olmadığı bir gerçektir. Ulusal çıkarın birçok eylem ve düşüncelerin ifade edilmesi için istifade edilmesini bu kavramın tanımlanmasını bir o kadar zorlaştırmıştır. Fakat her şeye rağmen bilhassa klasik uluslararası ilişkiler literatürüne bakıldığında bu kavramın kullanım ve tanımına olan alaka oldukça çok görülmektedir. Örnek verecek olursak, Suat bilgeye göre ulusal çıkar "*Milli değerlerin toplamıdır*" veya "*bir memleketin kanaatini yansıtan halk ve devlet amellerinin bu memleketin bağımsızlığı, ülke bütünlüğü, güvenliği, maddi ve manevi yaşayış şekli bakımından hayatı saydığı hak ve menfaatleri*" şeklinde tanımlanmaktadır. Ulusal Politika klasik eğilimin temsilcilerinden biri olan Joseph Frankel'a göre ülkenin yöneldiği genel ve sürekli amaçları olarak açıklanmaktadır. Charled Lerche ve Abdul Sait ikilisine göre devlet, ulus ve hükümetlerin hizmet ettiklerini düşündükleri genel, uzun dönemli ve sürekli gayeler ulusal çıkarı meydana getirmektedir. Wolfran Hanrieder'e göre ulusal çıkar toplum tarafından bir bütün olarak yararlanılan dağılmaz, bölünmez değer fikrine dayalı bir kavramdır.¹³

Bu kavramın daha anlaşılır hale gelmesi açısından birkaç örnek vermemiz yerinde olacaktır. Tarih örneklerle doludur ama bizim vereceğimiz örnekler sınırlı olması için bir kaçına değineceğiz. 1956 Süveyiş Krizi sırasında Nasırın Süveyiş kanalını millileştirdiğini duyurunca İngiliz hükümeti bu eylemi kendi ulusal çıkarına karşı gördüğü sebebiyle Mısır'a karşı bir operasyon düzenleyerek eyleme geçmiştir. Diğer bir örnek ise 1962 Küba Füzeler krizidir. Sovyetler Birliğince Fidel Castro yönetimindeki Küba'ya Orta menzilli ve

¹² Mustafa Aydın, "Uluslararası İlişkilerin "Gerçekçi" Teorisi: kökeni, kapsamı, kritiği", *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Bahar 2004, s.33-60.

¹³ Aydın, s. 39-47.

nükleer başlık taşıyan füzelerin yerleştirdiğinin haberini alan ABD bu hareketi kendi ulusal çıkarı açısından bir tehdit olarak algılamış ve hemen tepki göstermiştir.¹⁴

1.1.4. Güç Dengesi

En geniş kullanım yelpazesine sahip olan güç dengesi uluslararası ilişkilerin en önemli kavramlarından biri sayılmaktadır. Bu kavramı tanımlayacak olursak en basit anlamıyla güçlüye karşı birleşmek olarak ifade edilebilir. Uluslararası sistemde kendilerini tehdit etmekte olan bir gücü dengelemek için birden fazala aktörün birleşerek ona karşı koyma eylemi olarak ifade etmek mümkündür. Hepimizin bildiği üzere anarşik bir yapıya sahip olan uluslararası sistemde devletlerin temel hedeflerinden birincisi hayatta kalmaktır. Anaşik bir yapıda hayatta kalma eylemini başardıkları zaman yaşamlarını sürdürme imkanını yakalayabilmektedirler. Dolayısıyla devletlerin hepsi bu amaç dorultusunda vargücü ile mücadele etmektedir. Aksi takdirde diğer bir devlet tarafından istila edilme korkusuyla karşı karşıyadırlar. Bu yüzden uluslararası sistemde “Orman Kuralı” geçerli olduğu düşünülmektedir. Böylece zayıf olanlar güçlüler tarafından istila edilmeye açıktır. Buradan yola çıkarak uluslararası sistemde sürekli dostluk ya da düşmanlık kavramlarının olmadığını sürekli çıkarların olduğunu söylemek mümkündür. Bu sebepten dolayı devletlerin birbirlerine güvenmeme konusunda haklı oldukları doğrulanmaktadır. Böyle bir sistemde her devlet kendi başının çaresine bakmakla yükümlüdür. uluslararası sistemin anarşıklığı dolayısıyla güçlü veya güçlenmekte olan bir devlet diğer devletlerin gözünde potansiyel tehdit olarak görülmektedir. Durum böyle olunca güçsüz olan bir devletin ayakta kalabilmesi için ya diğer devletlerle ittifak kurması ya da güçlü bir devlet ile birleşmesi gerekmektedir. Birinci seçenek çıkarların ve tehditlerin ortak olduğunda gerçekleşirken ikinci seçenek ise tercih edilmesi devletlerin yegane arzusu olan hayatta kalma ve yaşamını sürdürme ilkesinin ortadan kalkması anlamına geleceğinden tercih edilmemektedir. Diğer bir ifadeyle eğer böyle bir durumu tercih ederse diğer devletin hakimiyeti altında ancak var

¹⁴ Sönmezoglu, s. 349-360.

olacaktır. Tarih boyunca bunun birçok örneği yaşanmıştır. Napolyon döneminde Fransa'yı dengelemek için Almanya, İngiltere ile Rusya birleşmiştir. Aynı şekilde Hitler döneminde de Almanya'yı dengelemek için İngiltere, Fransa ve Rusya bir araya gelmiştir.¹⁵

Bu tür ittifakların birçoğuna Soğuk savaş döneminde de rastlanılmaktadır. Almanya'nın II. Dünya savaşında yenilmesinden sonra Orta Avrupa'da oluşan güç boşluğu Amerika Birleşik Devletleriyle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği tarafından doldurulmaya çalışılmıştır. Her ne kadar bazı ülkeler Bağlantısızlar Hareketi'ne dahil olsa da iki kutuplu bir sistemde zayıf devletler Batı bloğunun liderliğini üstlenen ABD ile Doğu bloğunun liderliğini üstlenen SSCB'ne yakın olmak zorunda kalmıştır. Soğuk Savaş herhangi bir devletin başlatması ile değil oluşan iki kutuplu sistemin bir sonucu olarak kendiliğinden ortaya çıkmıştır. 1991 yılında SSCB'nin çöküşüyle birlikte Amerika Birleşik Devletleri liderliğinde uluslararası arenada tek kutuplu bir yapı ortaya çıkmışsa da 11 Eylül olaylarıyla birlikte bu yapı sorgulanmaya başlamıştır.¹⁶

1.1.5. Rasyonel Aktör

Uluslararası ilişkilerde temel ve rasyonel aktör egemen ulus devletlerine atfedilen bir kavramdır. Bu anlamdan yola çıkarak uluslararası politikayı özellikle devletlerarasında gerçekleşen bir etkileşim ve güç mücadelesi olarak görmek mümkündür. Bundan dolayı uluslararası politikanın temel aktörü devletlerdir. Uluslararası örgütler aktör olmamakla birlikte devletlere hizmet etmek için kurulan yan varlıklar olarak görülmektedirler. Devletler onları kendi amaçlarına ulaşmada bir araç olarak kullanmaktadırlar. Devletler örgütleri kullanarak amaçlarına ulaştıklarında onların ortadan kalkmaları söz konusu olmaktadır. Zira uluslararası bir niteliğe sahip olsalarda

¹⁵ Yalçın B. Basrı, Güç Dengesi? **SETA**, 2017.

<https://www.setav.org/guc-dengesi/> (Erişim Tarihi:23.01.2019)

¹⁶ Aydın Aydın ve Emir Bakıncak "Uluslararası Güç Dengesi ve İki kutupluluk Arasındaki İlişki", **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 17, Sayı 1, 2016, S: 102-104.

bu aktörlerin devletler gibi otonom, egemen ve bağımsız hareket etme kabiliyetine sahip siyasal varlıklar olmadıkları bir gerçektir.¹⁷

1.1.6. High Politics and Low Politics Konusu

Uluslararası ilişkilerin ana gündemini teşkil eden diğer önemli bir kavram ise ulusal güvenlik olarak değerlendirilmektedir. Devletlerin bekalarını sürdürebilmeleri için en önemli unsurlardan biri olan ulusal güvenlik yüksek politika (High Politics) ve alçak politika (Low Politics) gibi farklı konuları kapsamaktadır. Dolayısıyla ticari, mali, parasal ve sağlık gibi konuları alçak politika olarak kabul edilirken güvenlikle ilgili tüm askeri konular doğrudan devletlere yönelik tehditleri ortadan kaldırmada önemli rol oynadığı sebebiyle onun bekasını ilgilendiren konular olduğu için yüksek politika olarak görülmektedir. Ayrıca uluslararası ilişkilerde devletler birbirleriyle en çok ulusal güvenlik konusunda çatışmaya girdikleri görülmektedir. Bu bağlamda askeri ve stratejik konular ile ilgili politikalar esas alındığında uluslararası anarşi bir ortamda devletler arasındaki mevcut veya potansiyel çatışmalar dikkate alınarak uluslararası istikrarın nasıl sağlanabileceği, korunabileceği ve çatışmaların çözümünde güç kullanma oranı ve devletlerin toprak bütünlüğüne olan tehditlerin önlenmesi gibi önemli konular yer almaktadır. Bu doğrultuda Devletlerin bekası için en çok ihtiyaç duyulan askeri güvenlik ve stratejik konulara (high politics) ifadesi atfedilirken ekonomik ve sosyal konulara ise (low politics) ifadesi kullanılmaktadır. Birinci unsurlara göre daha ikinci planda yer almaktadırlar. Yani ekonomik konular askeri konulara göre daha az öneme sahiptir. Gerçekçi yaklaşıma göre devlet adamlarının temel amacının ulusal çıkarı korumak ve devletin bekasını sağlamaktan başka bir şey olamaz. Dolayısıyla devletlerin dış politikaları bu amaç kapsamına işlemektedir. Zira devletin varlığı vatandaşın varlığıyla ilintilidir. Güvenliğini iyi şekilde sağlamayı başaran devlet vatandaşın güvenliğini ve refahını de sağlamış olur. Özet olarak devlet toprağını, toplumunu ve tüm değerlerini korumakla

¹⁷ Sönmezoglu, s.18-25.

yükümlüdür. Bu yüzden dış politikadaki en önemli amacının ulusal çıkar ve ulusal güvenlik konuları oluşturmaktadır.¹⁸

1.2. Neorealizm

Neorealizm'a göre uluslararası yapı anarşiktir. Çünkü devletlerin tek tek güvenliğini sağlayacak merkezi bir otorite bulunmamaktadır. Dolayısıyla her devletin kendi güvenliğini sağlamak için "self help" ilkesine tabi tutulması gerekmektedir. Böylece her devlet kendi çıkarı doğrultusunda harekete geçeceğini ifade eden Neorealistlere göre, uluslararası yapıdaki istikrarsızlık devletlerin güvenliğini tehdit ettiği için devletler mehtemel tehditleri bertaraf etmek için diğer devletler ile ittifaklar oluşturmaya çalışırlar. Her ne kadar devletler olası tehditleri engelleyebilmek için ittifaklara yönelselerde bu ittifaklara fazla güvenmezler. Bu yüzden kendi güvenliklerini sağlayabilmek için sürekli kendi güçlerini arttırmaya çalışırlar. Devletlerin en yüksek güce ulaşmaya çalışmaları dolayısıyla birbirlerinin önüne geçerek engellemeye çalışmaları sonucunda güç dengesi kavramı ortaya çıkar ve uluslararası arenada istikrarın sağlanmasına yardımcı olur. Eğer devletler hayati çıkarlarını gözetmede başarısızlığa uğrarlarsa içinde buldukları sistem tarafından acımasızca cezalandırılacaklar. Çünkü rasyonel karar verici bir aktör olan devlet, dış politikasında maliyet unsurunu dikkate almak zorundadır.¹⁹

Neorealist teoriye göre sistemin anarşik olması devletlerin davranışlarını tayin eder. Dolayısıyla her ne kadar ortak çıkar söz konusu olsa da net kazanç yoksa anarşik ortam devletlerin işbirliğine engel olacaktır. Uluslararası anarşik bir yapıda devletlerin işbirliğine sürükleyen ve dolayısıyla istikrarın sağlanmasına yardımcı olan faktör devletlerin birbirlerini dengeleme eylemlerinden geçer. Realistlere göre iç politika ile uluslararası politika birbirinden farklık arz etmektedir. bu bağlamda klasik realistler uluslararası politikayı güç mücadelesi mantığıyla açıklarken neorealistler anarşi durumunun devletlerin davranışlarını tayin ettiğini ifade etmektedirler.²⁰

¹⁸Aydın, S.41-43.

¹⁹ Aydın, s. 47-49.

²⁰ Balcı, s.132.

1.3. Savunmacı (Yapısal) Realizm

Savunmacı Realizm diğer adıyla yapısalcı realizm genel olarak neorealizmin varsayımlarını kabul eder. Ama kendine has bazı varsayımları da bulunmaktadır. Savunmacı realizme göre, bir sistemde asli amaç hayatta kalmaktır. Bu yüzden aktörler birbirlerine karşı tehdit algılayışı içerisindeyler. Neorealizm devlet davranışlarını çok sayıda varsayımdan hareketle açıklarken, savunmacılar ise sadece rasyonellik ilkesi üzerinde dururlar. Ayrıca savunmacılar savunma-saldırı dengesi üzerinde dururlar. Bu durum saldırganı cesaretlendiren ya da caydıran unsurları içinde tutan bir varsayımlar kompozisyonu da oluşmaktadır. Savunmacılara göre teknolojiler, coğrafik koşullar savunmada başvurulan en önemli etmenlerdir. Yine de diğer aktörlerin gücünün etkisini ölçmek neredeyse imkansızdır. Savunmada yardımcı olan rasyonelite ve saldırı savunma dengesi gibi varsayımları bir arada değerlendirilirse savunmacı realistlerin statükocu oldukları görülmektedir. Diğer bir ifade ile yayılmaya çok az başvurulurken dengeleme ve caydırmaya çok fazla önem vermektedirler. Savunmacı yaklaşımının en önemli isimlerinden “tehdit dengesi” kavramıyla şöhret kazanmış Stephen Walt’dır. Ona göre, tehditleri bertaraf etmek için anarşi bir yapıda ittifaklara başvurulabilir. Uluslararası sistemdeki devletlerin davranışlarını etkileyen faktör tehdit algılamasıdır. Ayrıca diğer devletlerin gücü de önemli faktörlerdendir. Zira devletler tehdit algılama konusunda diğer devletlerin coğrafik yakınlık, niyet, nisbi gücü ve savunma saldırı dengesi gibi önemli unsurları değerlendirerek hesap yapmaktadırlar. Bu yaklaşımın neden devletlerin dengeleme politikası güttükleri sorusuna vereceği cevap ise, uluslararası yapıda merkezi bir egemen gücün yokluğudur. Savunmacı yaklaşıma göre, statükoculuk devletlerin bekası için çok önemlidir. Zira tehditlere karşı daha yumuşak davranır. Ama revizyonist ve saldırgan davranışlar sonunda büyük felaketlere yol açabilir. Savunmacı yaklaşım herhangi bir çatışmanın ortaya çıkışını açıklarken göz önünde bulundukları unsurlardan birincisi içsel unsurlar (ulusal analiz düzeyi) diğeri ise güvenlik ikilemidir. Bu dinamikler devletleri revizyonist politikalara teşvik eder. Güvenlik ikilemi kavramını ilk ortaya atanlardan Tohn Herz’a göre, ülkelerin

savunmacı davranışları saldırganı olarak yanlış anlaşılabilir. Çünkü statükoyu korumaya yönelik davranış sergileyen bir devlet/ devletler diğeri tarafından saldırıya hazırlık olarak görülebilmektedir. Bu sebepten dolayı savunmacı yaklaşım güvenlik ikileminden hareketle çatışmaları açıklamada zorluk çekerler. Zira bir devletin gücünü arttırması başkalarının tepkisine maruz kalınabilir.²¹

1.4. Saldırgan Realizm

Saldırgan realizm savunmacı yaklaşımın devletlerin uygun ölçüde güce sahip olmalarını yeterli gördükleri ilkesine karşı çıkar. Devletlerin gücünü maksimuma çıkarmasından yana olan bu yaklaşım bu yönüyle de klasik realistlere benzemektedir. Zira insan doğası üzerinden hareketle bencillik ve güç peşinde çıkarıcı gibi özellikleri ifade eden klasik yaklaşım devletlerin gücünü de arttırdığını savunur. Saldırganları klasik yaklaşımdan ayıran temel fark ise, onlar gibi insan doğası dolayısıyla devlet doğası üzerinde durmayıp, anarşik bir ortamdan kaynaklanan güvenlik konuları üzerinde durmaktadırlar. Saldırgan yaklaşıma göre, başkalarının saldırısından korunmak için onlardan daha güçlü olmak gerekir. Zira anarşik bir durumda güçlü olanın sözü geçerlidir. Bu yaklaşımın en önemli savunucularından Mearshimer'e göre, uluslararası sistemin yapısı aktörlerin rakiplerinden daha fazla güçlenmesine itmektedir. Ayrıca böyle bir durumda devletlerin nihai hedefi hayatta kalmaktır. Ayrıca Mearshimer hegemon ve potensiyel hegemon kavramlarından bahsetmektedir. Devletlerin nihai amacının sistemde hegemon konuma gelmek olduğunu ifade eder. Ona göre eğer bir devlet diğeri rakip devletleri hiçbir karşılık görmeden ortadan kaldıracabilecek bir nükleer güce sahip değilse dünyada hegemon olması oldukça güçtür. Bu bağlamda ABD'yi de bölgesel hegemon olarak niteleyen bu yaklaşıma göre bölgesel hegemonlar da rakiplerini engellemek amacıyla daha fazla güçlenmeye gitmektedirler.²²

²¹Tayyar Arı, **Uluslararası ilişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**, Bursa: MKM yayıncılık, 2013,s.167-168.

²² Arı, s. 169.

Saldırgan realizmin varsayımlarını genel olarak şöyle sıralamak mümkündür. İlk olarak bu yaklaşım, uluslararası sistemin anarşik olduğunu ifade eder. Ayrıca büyük güçlerin gizli askeri saldırı kapasitelerine sahip olduklarını ve birbirlerine zarar verme kabiliyetlerinin olduğunu söylemektedir. Yine de devletlerin kesin olarak diğer devletlerin niyetlerini bilmediklerini savunur. Klasik realistlerinde ifade ettiği gibi bu yaklaşımda devletlerin rasyonel aktörler olduğunu kabul edilmektedir. Ayrıca hayatta kalmayı sadece büyük güçlerin değil tüm devletlerin temel hedefleri olduğunun altı çizilmektedir. Saldırgan realizme göre uluslararası ortam anarşiktir. Dolayısıyla bir belirsizlik hakimdir. Böyle bir durumda devletler güçlerini diğer devletlere zarar vermek için kullanabilirler. Dolayısıyla nisbi gücün hiçbir önemi yoktur. Hayatta kalmak için diğerlerinden daha fazla güçlü olmak gerekmektedir. Güce sahip olmanın tek yolu ise hegemon olmak ve karşı koyacak başka bir hegemonun olmadığından emin olmaktır. Büyük güçler sürekli birbirlerinden korktuklarından dolayı kendi güçlerine güvenmek zorundadırlar. Bu yaklaşıma göre, saldırganlık politikası en iyi savunma yöntemidir. Bu görüşler ne kadar savunmacıların görüşüne aykırı olsada aksi halde diğer devletler pasif durumunuzdan yararlanarak güçlerini arttırabilirler.²³

1.5. Neoklasik Realizm

Gideon Rose'un "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy" adlı çalışmasıyla 1998 yılında ortaya çıkan neoklasik yaklaşım, kendisinden önceki mevcut teorilerin o dönemde ortaya çıkan olayları açıklamada yetersiz kaldığı için onlara bir tepki olarak ortaya çıktığını ifade etmiştir. Örneğin süreklilik ve kendini tekrar eden devlet davranışlarını açıkladığını savunan ve değişime yer vermeyen neorealizm 1990'lı yıllarda ortaya çıkan olayları açıklamada yetersiz kalmıştır. Bu dönemdeki SSCB'nin herhangi bir askeri müdahale olmaksızın neden çöktüğünü açıklamaktan aciz kalan neorealizm yerini neoklasik yaklaşımına bırakmak zorunda kalmıştır. Metodolojik anlamda tümevarımcı bir yaklaşımı benimseyen klasik realizm, devletlerin dış

²³ Arı, s.169-173.

politikalarını aktör düzeyinden hareketle açıklamaya çalışırken tündengelimci bir yaklaşım sergileyen yapısalcı realizm ise, bağımsız değişken olarak devletlerin sistem içindeki göreceli kapasite dağılımını kabul eder ve bağımlı değişken olarak da sistem içindeki kendini tekrarlayan olgulardan bahseder. Ama neo-klasik realizm ise, klasik yaklaşımın bazı temel varsayımlarını gözden geçirerek içsel ve dışsal değişkenleri bir arada değerlendirmektedir. Neoklasik realizme göre, devletlerin dış politikalarını belirleyen unsur aktörlerin sistem içindeki pozisyonunu yanı sıra sahip olduğu nisbi güç dağılımıdır. Neoklasik yaklaşımın savunucularına göre, devletlerin güç kapasitelerinin dış politikalarındaki etkisi karmaşıktır. Çünkü sistemdeki baskılar aktörler aracılığıyla uygulanmaktadır.²⁴

Neoklasik realizm aslında neorealizm'in aşırı indirgemeciliğine bir tepki olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Neoklasik realistlere göre, devlet içindeki unsurların dış politikada oldukça önemi bulunmaktadır. Neoklasik yaklaşımın neden farklı devletlerin farklı politikalar izledikleri sorusuna cevap vermeye çalışırlar. Zira kendisinden önceki hakim konumda olan neorealitler bu soruya yanıtız kalmıştır. Neoklasik realistler klasik realistlerin aksine insan doğası üzerinde fazla durmamaktadır. Bunun yerine devletlerin revizyonist motivasyonuna odaklanırlar. Bu yaklaşımın ortaya attığı çıkarlar dengesi kavramına göre devletler korku ve ihtirasları tarafından yönetilmektedirler. Devletler rasyonel aktörler olarak güç ve çıkar tarafından yönlendirilirler. Bu yaklaşıma göre, devletlerin özelliklerinin yanı sıra onları yöneten liderlerin özellikleri, ellerindeki gücü nasıl kullandıkları da oldukça önemlidir. Ayrıca devletlerin iç yapısı, siyasal özellikleri ve liderlerin politika yapma konusunda yetenek ve becerilerini kullanmada ne kadar başarılı olup olmadıkları oldukça önemlidir.²⁵

Aslında yapısalcılara bir alternatif olarak ortaya çıkan neoklasik yaklaşıma göre, karar verme süreciyle ilgili unsurlar, uluslararası sistem ile aktörlerin dış politikaları arasındaki ilişkilerdir. Dolayısıyla devletlerin dış

²⁴ Samet Yılmaz, "Neoklasik Realizm: ilerletici mi? Yozlaştırıcı mı? Lakatosyan bir değerlendirme", **Dumlupınar Üni, SB Dergisi**, Sayı, 46, Ekim 2015, S. 1-18.

²⁵ Arı, s. 173-176.

politikalarını sadece sistemik faktörlerle açıklamak mümkün değildir. Neoklasik yaklaşım, yapısalcı realistlerin Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkileri incelerken, ABD içindeki demokratlar ve muhafazakarların dış politikaya farklı bakışlarını aynı zamanda da kongrenin etkisini göz ardı ettiklerini ifade eder. Bu bağlamda bölgesel bir güç olan İran'a bakıldığında da muhafazakarlar ile reformistler arasında farklılıklar göze çarpmaktadır. Örneğin katı bir muhafazakar olan Ahmedinejad ile ılımlı bir reformist olan Ruhani'nin dış politikası birbirinden oldukça farklılık arz etmektedir.

İç politikadaki faktörlere verdikleri önemlerden dolayı dış politika analizinde liberal yaklaşımçılara bir alternatif olduklarını ifade edilen neoklasik realistler aynı zamanda uluslararası sistemin etkisini dikkate almaktadırlar. Liberallardan diğer bir farkları da demokrasilerin birbirlerini rakip olarak gördüklerine inanmalarıdır. Neoklasik realist yaklaşım aynı zamanda uluslararası sistemin dış politikadaki etkisine vurgu yapar ve bu yönüyle dış politikayı sadece içsel faktörlere indirgeyen yaklaşımlardan ayırır. Örneğin pluralistler dış politikayı devlet içindeki çıkar grupların rekabetinin sonucu olduğunu iddia etmektedir. Neoklasik realistler ise dış politikayı sadece uluslararası koşulların sonucu olduğu iddiasını reddederler. Zira çeşitli devletlerde farklı çıkarlar etrafında toplanan benzer koalisyonlar dış tehditlere karşı benzer politikalar izleyebilirler.²⁶

Uluslararası ilişkilerde en önemli inceleme disiplin alanlarından olan dış politika analizi çeşitli yaklaşımların kendi görüşleri tarafından yorumlanmıştır. Dolayısıyla bu kuramları dış politikaya bakışları ve dış politikanın oluşmasındaki bir takım faktörlerin değerlerine göre sıralamasında karmaşıklıkların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda dış politika analizine yönelik iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Ülkelerin dış politika analizinde biri uluslararası sistemin etkin olduğunu savunan yaklaşımlar, diğeri ise devletlerin içsel dinamiklerinin bu konuda önemli olduğunu savunan yaklaşımdır. Dolayısıyla uluslararası ilişkilerde bütüncül bir yaklaşımın

²⁶Arı, s.174-176.

eksikliği önemli tartışmalara yol açmaktadır. Bu sorunları çözmek amacıyla 1990'larda da ortaya atılan neoklasik yaklaşıma göre ancak bütüncül bir yaklaşım ile dış politika analizi yapılırsa çözüme kavuşulacaktır. Bu yüzden neoklasik yaklaşım diğer yaklaşımlardan farklı olarak dış politika davranışlarının sistemik faktörler ile yerel dinamiklerin belirleyiciliklerini bir arada toplamaktadır. Bu faktörleri ayrı ayrı incelenmesini öneren neoklasik yaklaşım dış politika analizi konusunda bütüncül bir yaklaşım ortaya atmaktadır.

Realist yaklaşımın önemli bir parçası olan Neoklasik kuramı uluslararası ilişkilerde baskın konumda olan Waltz'ın (1979) yapısalci yaklaşımının (neorealizmin) Soğuk Savaşın son bulmasının açıklamada yetersiz kalmasına tepki olarak meydana çıkmıştır. Yapısalci kurama göre Soğuk Savaş dönemi büyük güçler arasında sıcak bir çatışma olmadığı için istikrar ve barış dönemi olarak ifade edilmektedir.²⁷ Yapısalci kurama göre bu dönemdeki barış ve istikrarın sebebini iki kutuplu bir sistemin mevcudiyeti dolayısıyla dengeleyici politikalarının uygulanması ve güç dengesine gönderme yapmaktadır. Gerçektende bu dönemde her iki kutubun da güçlerini birbirine eşit düzeyde olması uluslararası sistemde güçler dengesine yol açmış ve bloklar arasındaki caydırıcılığı sebebiyet vermiştir. Aynı zamanda her iki bloğun da ellerinde nükleer silahların varlığı sıcak bir çatışmaya gitmekten alıkoymuş, güvenlik ve istikrarın sağlanmasında caydırıcı faktör olarak kullanılmıştır.²⁸ Ancak SSCB'nin dağılması ve ittifak sisteminin iflas etmesiyle birlikte yapısalcılar yeterli öngörülerden yoksun olması dolayısıyla sadece sürekliliği açıklayabilen değişiklikleri açıklamada zayıf durumda kalan bir teori olarak eleştirilere maruz kalmıştır.²⁹ Almanya'daki "Demir Perde"nin ortadan kalkmasına, cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını ilan etmesine çaresiz kalan Gorbaçev izlediği Glasnost ve Perestroika politikalarıyla her ne kadar güçlü bir

²⁷ J. L. Gaddis, The Long Peace: elements of Stability in the postwar international system, **International Security**, 10(4), 1986, pp.104.

²⁸ D. C. Copeland, Neorealism and the myth of bipolar stability: Toward a new dynamic realist theory of major war, **Security Studies**, 1996, 5(3), pp. 29-30.

²⁹ W. C. Wohlforth, Realism and the end of the cold war, **International Security**, 19(3), winter 1995, pp.92.93.

SSCB arzulamış olsada izlediği yol dağılım sürecini hızlandırmaktan başka bir şey olmamıştır. Gorbaçev tarafından izlenen politikalar yapısalcı yaklaşıma göre birey ve devleti andıran davranışlar olduğu için yapısalcıların inceleme alanı aşmıştır. Halbuki yapısalcılar sistem ve yapının uluslararası ilişkilerde belirleyici rolüne inanmaktaydılar. Yapısalcı kuramın sorgulanmaya başlamasıyla ortaya çıkan neoklasik yaklaşımın en çok inceleme alanı dış politikadır. Zira uluslararası ilişkilerdeki gelişmelerin açıklanabilmesi için dış politika yaklaşımlarının devreye sokulması gerekmektedir. Bu yüzden sistem ve iç politikayı bir arada değerlendirme kapsamına dahil ederek bütüncül bir yaklaşım biçimi sergilemektedir.³⁰

1.6. Neoklasik Dış Politika Analizi Modeli ve Modelin İran ile Suudi Arabistan'ın 2001 Sonrası Dış Politikasına Uygulanması

Neoklasik yaklaşım, aktörlerin dış politikalarını yapısal gerçekçi yaklaşımda olduğu gibi sadece uluslararası sistemin baskıları dolayısıyla aynı politikalar üretmek zorunda olmadıklarını iddia eder. Ayrıca aktörlerin yerel dinamikleri de bu süreçte oldukça önemlidir. Neoklasik yaklaşım dış politikayı analiz yaparken sistem unsurlara öncelik vermektedir. Fakat belirleyiciliği kabul edilen bu unsurların dış politika için anlamlı verilere dönüştürülmesi için birim düzeyindeki ara değişkenler tarafından filtre edilerek onlara yeni anlamlar verilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla neoklasik yaklaşımda Waltz'ın üç imajinin (birey, devlet, sistem) birleştiği görülmektedir. Bu yaklaşım uluslararası anarşinin tam anlamıyla okunmasının oldukça zor olduğu dolayısıyla güvenlik anlayışında zorlukların varlığını ifade ederek ancak karar alıcıların (ara değişkenlerin) algılarıyla dış politikada belirleyici olabileceğine işaret etmektedir.³¹ Bu yaklaşım kapsamında devletlerin dış politikaları bağımlı değişkenler olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla dış politika iki ayrı özelliklere sahip unsurun etkileşimiyle bir çıktı oluşturduklarında mümkün olmaktadır. Bu bağlamda uluslararası sistem öncelikli unsurdur ve bağımsız değildir. Ama sistemin etkileri ara değişkenler vasıtasıyla filtre olduktan

³⁰ G. Rose, "Neoclassical Realism And Theories Of Foreign Policy", **World Politics**, 51(1), 1998, pp.308-309.

³¹ Rose, s.152.

sonra anlam kazanmaktadırlar. Dolayısıyla devletlerin içyapısından kaynaklanan ara değişkenler şeklinde dış politikaya yön vermektedirler.

1.6.1. Bağımlı Değişken: Dış Politika Stratejileri

Yapısalcı yaklaşımdan farklı olarak neoklasik yaklaşım dış politika davranışlarını uluslararası sistemin baskılarını bölgesel düzeyde belirleyici özelliği taşıyan unsurlarla açıklamaya çalışır. Bu kapsamda devletlerin dış politikaları ve çıktıları bağımlı değişken olarak kabul edilmektedir. Taliaferro'ya göre; neoklasik yaklaşımın hedefi devletleri uluslararası arenada farklı dönemlerde neden belirli stratejiler izleme olduğunu ifade eder. Ona göre; kuramın amacı zaten devlet davranışını açıklamaktır. Bu davranışlar genel olarak bir devletin büyük stratejisi, askeri doktrini, dış politikası, ittifak tercihleri ve kriz davranışlarıdır. Dış politikayı bağımlı değişken olarak kabul ederken Taliaferro bunun uygulamada aktörlerin izleyeceği stratejilerin biçimleri ve yoğunlukları açısından benzetme, yenileme ve mevcut stratejiyi muhafaza etme gibi farklı seçeneklerin olduğunu ifade etmektedir. Bu yaklaşım ülkelerin dış politikalarında meydana gelen değişikliklerin açıklanmasında neoklasik realizme önemli kolaylıklar sağlamakta ve analizlerin çok boyutlu olarak ele alınmasına katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda değerlendirme yapılacak olursa dış politika eylemlerinin devletlerin davranış biçimleri ve stratejileri çerçevesinde inceleyerek bağımsız değişkenin (Uluslararası Sistemi) ara değişkenler (karar alıcıların ve algıları, yerel faktörlerin kısıtlayıcılığı) aracılığıyla dış politika çıktısına (Bağımlı Değişken) dönüştürülmesi aslında neoklasik yöntemini teşkil etmektedir.³² Bu bağlamda İran ve Suudi Arabistan dış politikasını analiz etmek maksadıyla önce İran'ın sonra Suudi Arabistan dış politikası değerlendirilecektir.

³² Taliaferro, Neoclassical realism and resource extraction: state building for future war, S.E Lobell, N.M. Ripsman, J.W. Taliaferro (eds.), *Neoclassical realism, the state and foreign policy*, Cambridge: University Press, 2009, pp.2013.

1.6.2. Bağımsız Değişken: Uluslararası Sistem ve Görelî Güç Dağılımı

Neoklasik yaklaşıma göre nispi güç dağılımının aktörler üzerindeki etkisi gibi sistemik unsurlar devletlerin dış politika analizlerinde bağımsız değişken olarak kabul edilmektedir. Her ne kadar uluslararası sistem konusunda yapısalcı yaklaşımın ifade ettiği gibi nispi güç dağılımıyla açıklanma konusuna yakın görüşte olsa da nispi gücün algısı ve değerlendirilmesi konusunda ayrılmaktadır. Diğer bir ifadeyle nispi gücü bağımsız değişken olarak değerlendiren neoklasik realizm bu kavramın açıklanıp nasıl analiz edilmesi konusunda realizmin diğer dallarından ayrılmaktadır. Bu yaklaşımın en önemli yazarlarından olan Wohlforth'a göre, güç uluslararası ilişkilerde aktörlerin birbirleri üzerinde etki oluşturma fırsatı veren kapasite veya kaynakların bütünüdür.³³ Buradan da anlaşılacağı gibi neoklasik yaklaşım gücün karşılaştırmalı ve mukayeseli rolüne işaret etmektedir. Dolayısıyla aktörlerin dış politika davranışlarında hedef ve tercihlerine öncelik vererek eylemlerini gerçekleştirdikleri görünmektedir. Böylece ellerindeki gücün algısı dış politika aracılığıyla tezahür ederek belirleyici olmaktadır. Ayrıca anarşi kavramı üzerinde yapısalcı yaklaşımdan ayrılık arz etmektedir. Her ne kadar anarşinin oluşturduğu belirsizlik durum ve potansiyel tehditlerin varlığını yapısalcılarda olduğu gibi neoklasik yaklaşımın da merkezinde yer alsa da, kavramın aktörler üzerindeki belirleyicilik özelliği konusunda fikir ayrılığına düşmektedir. Bu bağlamda yapısalcılara göre devletler uluslararası anarşik bir durum içinde güvenliklerini ön planda tutarlar. Fakat neoklasik yaklaşımçılar onlardan farklı olarak böyle bir durumda devletlerin kendi çevrelerini kontrol etme çabası içinde olduklarını ve anarşinin belirsizlikleriyle mücadele ettiklerini ifade ederler.³⁴ Bu mücadele aslında diğer devletlerle olan güç mücadelesidir. Ama mevcut güç dağılımından farklı olarak karar alıcıların nasıl algıladığıyla ilgili olarak yeni çıktılar oluşturur. Bu yüzden aktörlerin dış politika analizinde gücün kendisinden ziyade onunla ilgili karar alıcıların algıları ve becerileri önem kazanmaktadır. Dolayısıyla sistemik

³³ W.C Wohlforth, **The Elusive Balance: Power And Perceptions During The Cold War**, New York, Cornell University Press, 1993. s.4.

³⁴ Rose, s.152.

kısıtlamalar diğeri adıyla görelî güç dağılımı neoklasik yaklaşım'da bağımsız değışken katagorisinde yer almaktadır. Yapısalcı yaklaşımın aksine dış politika davranışlarında da tek değışkenden bahsedilmez. Zira aynı sistem içerisindeki tüm aktörlerin benzer davranışları sergilemek zorunda değıllerdir. Dolayısıyla her devletin kendine has dinamikleri varlığı münasebetiyle bunları hesaba katmaları gerekmektedir. Aynı zamanda karar alıcılarında güç dağılımı konusunda ne kadar vakıf oldukları ve sistemin unsurlarını dış politika analizinde nasıl ve ne kadar kullanabilecekleri oldukça önemlidir.

1.6.3. Uluslararası Sistem

Uluslararası ilişkilerde en çok tartışma yaratan konulardan birisi de Soğuk Savaşın ardından ortaya çıkan uluslararası sistemin yapısıdır. Kimilerine göre Soğuk Savaş sonrası dönem tek kutuplu bir yapı mevcutken kimilerine göre çok kutuplu bir yapıdan bahsedilmektedir. 1991-2001 yılları arasında SSCB'nin dağılmasıyla ABD süper güç olarak ortaya çıkmış olsa da 11 Eylül saldırılarıyla uluslararası sistemde bir kırılma noktası oluşmuş Çin, Rusya, Avrupa Birliği, Japonya gibi diğeri güçlerin uluslararası ilişkilerindeki etkinlikleriyle çok kutuplu bir yapıya geçilmiştir.³⁵

Kavram açısından sistemi en genel anlamıyla kendisini oluşturan parçaların arasında düzenli ilişkileri olan birinde meydana gelen değışiklik diğeri de etkileyebilen bir bütün olarak tanımlamak mümkündür. Uluslararası sistem ise kendisini oluşturan aktörlerin belirli çizgileri birbirinden ayrıldığı ve aralarında düzenli, bağımlı ve sürekli ilişkilerin olduğu bir genel yapı olarak ifade etmek mümkündür.³⁶ Her ne kadar uluslararası yapıyı oluşturan parçaların sayısı ve çeşitleri farklı kuram ve yaklaşımlar tarafından atırılmakta olsa da çalışmanın temel yaklaşım biçimini oluşturan realizme göre tek ve en önemli aktör ulus devletleridir. Bu bağlamda uluslararası sistem kuramcılarında Mortan A. Kaplan uluslararası sistemi kendine has tanımını olan davranışsal düzenlilikleriyle dış çevreden farklı olan

³⁵ Arı, s.400-4002.

³⁶ Arı, s.400-4003.

ve aralarında sürekli ilişkileri bulunan değişkenler silsilesi olarak ifade etmektedir.³⁷

Uluslararası sistem kuramcılarında olan Kaplan bu bağlamda altı modelden bahsetmektedir. Kaplanın altı modelini sırasıyla şöyle açıklamak mümkündür. Birincisi Güç dengesi sistemidir. Güç dengesi sistemi en genel anlamıyla güçlerinin birbirlerine eşit olarak varsayılan en az beş devletten oluşan bir sistem olarak ifade edilmektedir. Bu sistemde hiçbir devlet sürekli olarak diğerlerinden üstün durumda kalamaz. Zira diğerlerinin güçlüye karşı birleşmesiyle denge sağlanmaktadır. Bu model de devletlerin temel kaygısı dengenin bozulmasıdır. Genellikle sistemin dengesi dengeleyici güç tarafından sağlanmaktadır. Bu model 18. ve 19. yüzyıl Avrupa'sında ortaya çıkmış ve kıta Avrupa'sında en iyi şekilde bu sistemi uygulayan İngiltere olmuştur. İngiltere'nin bu sistemi başarılı bir şekilde uygulamasındaki avantajını kıtanın çatışma bölgesinden uzakta olması, ada ülkesi olması dolayısıyla güçlü bir deniz donanmasının varlığı ve son olarak da ülkenin Avrupa topraklarında örneğin Almanya gibi gözünün olmaması gelmektedir.³⁸

Kaplanın bahsettiği altı sistem modelinin ikincisi Gevşek iki kutuplu sistem modelidir. Bu sistemde genel olarak tüm devletler iki blok etrafında yer alsalar da her iki bloktan farklı politikalar izleyebilen devletleri de mevcuttur. Bu sistemin diğer bir özelliği ise aynı zamanda tüm devletlerin üye oldukları uluslararası örgütün veya örgütlerin de varlığıdır. Ayrıca bu sistemde dengeleyici güç yerine arabulucu güç veya güçler mevcut olup bu görev ise ya bağlantısızlar hareketi ya da uluslararası örgütler tarafından yerine getirilmektedir.³⁹

Bu bağlamda üçüncü sistem modeli Sıkı iki kutuplu sistemdir. En genel şekliyle açıklamak gerekirse sıkı iki kutuplu sistemde iki büyük devlet vardır. Diğer tüm devletler bu ikisinin kontrolündedir. Bu sistemde uluslararası

³⁷ Arı, s.4002-4003..

³⁸ Arı, s. 406-407.

³⁹ Arı, s. 407..

örgütlere de yer yoktur. Diğer tüm devletlerin bu iki büyük güçten bağımsız olarak hareket etme kabiliyeti bulunmamaktadır.⁴⁰

Dördüncü sistem modeli ise Evrensel sistem modelidir. Bu sistem genel olarak karşılıklı bağımlılık çerçevesinde evrensel hukuk kurallarına bağlı olarak işleyen bir federal dünya devleti olarak ifade edilebilir.⁴¹

Beşinci sistem modelis Hiyerarşik sistemdir. Bu sistem gelen olarak ister demokrasi yoluyla ister fetih gibi diğer yollarla olsun oluşturulan tek dünya devletinden bahseden bir sistemdir. Diğer bir ifadeyle uluslararası sistemde hiyerarşik olarak en üstte bir tane büyük devlet/egemen güç mevcuttur diğer devletler ise güç ve kapasitelerine göre şematik olarak egemen gücün altında sırayla yer almaktadırlar.⁴²

Altıncı ve son sistem modeli ise Birim veto sistemidir. Bu sistem aynı zamanda çok kutuplu bir yapıyı da andırmaktadır. Bu modelin en önemli özelliğine bakılırsa her bir devletin bir diğerini caydırabilme yeteneğinin ve kabiliyetinin bulunması de oldukça önemlidir. Bu sistemki devletler veya aktörler birbirlerini caydırma eylemini ancak nükleer güce sahip olarak gerçekleştirebilme imkanını yakalayabilmektedirleri. Diğer bir ifadeyle bu sistemdeki caydırıcılık nükleer güce sahip olmakla gerçekleşmektedir.⁴³

1.6.4. 2001 Sonrası Uluslararası Sistem

Avrupa merkezli güç dengesi sistemi 20. yüzyılın yarısına kadar devam etmiştir. Ancak I. ve II. Dünya Savaşları sonucunda kıta Avrupası alt üst olurken ABD ve SSCB gibi güçlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Dolayısıyla İkinci Dünya Savaşının ardından Birinci Körfez Savaşına kadar devam eden iki kutuplu bir sistem ortaya çıkmıştır.⁴⁴ Bu bağlamda iki kutuplu dönemde Doğu bloğunu SSCB temsil ederken Batı bloğu ise Amerika Birleşik Devletleri tarafından temsil edilmiştir. Ancak 1991 yılında Berlin duvarının ortadan

⁴⁰ Arı, s.408.

⁴¹ Arı, s. 408-409.

⁴² Arı, s.409.

⁴³ Arı, s.409-413.

⁴⁴ Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası İlişkilere Giriş**, İstanbul: Der Yayınları, 2002, s.35.

kaldırılması ve Doğu blokunun dağılmasıyla birlikte 2001 yılına kadar tek kutuplu bir dünya dezeni ortaya çıkmıştır. ABD başkanı Bush'un Birinci Körfez savaşı sırasındaki konuşması oldukça bu yeni düzeni açıklar niteliğindedir. Ağustos 1990 tarihinde Saddam'ın Kuveyt işgali sırasında ABD tarafından dillendirilen yeni dünya düzeni iki kutuplu bir sistemin sona erdiğinin kanıtı olarak görülmüştür.⁴⁵ Gorbaçev'un ve Boris Yeltsin'in izledikleri liberal demokratik siyasi yapıya geçiş gibi ülkelerinde batı yanlısı politikalar izleyerek iç meseleler ile boğuşurken ABD'nin uluslararası sistemdeki liderlik pozisyonuna hiçbir tepki gösterememişlerdir. Dolayısıyla Ortadoğu, Orta Asya, Doğu Avrupa ve Balkanlar'da güç kaybeden SSCB, bu alanlarda oluşan güç boşluğunun ABD tarafından doldurulmasına izin vermek zorunda kalmıştır. Özetle 1990-2000'lı yıllar arasında uluslararası sistemde tek süper güç olarak tezahür eden Amerika Birleşik Devletleri 11 Eylül 2001 saldırılarını önlemede zayıf kalmasıyla dünya liderliğini kaybetmiştir. Pentagon ve Dünya Ticaret merkezi binalarına yapılan saldırılar yüzünden uluslararası arenada büyük prestij kaybına uğrayan ABD tek kutuplu yapının artık sorgulanabilir hale gelmesiyle eski konumunu kaybetmiştir.⁴⁶ Uluslararası sistemin çok kutuplu bir yapıya dönüşümünü gösteren 11 Eylül saldırılarıyla ABD Ortadoğu'da Irak, Afganistan gibi ülkelerde nüfuz kaybetmesiyle Rusya, Çin, Hindistan, Avrupa Birliği, Japonya gibi yeni küresel rakiplerin ortaya çıkmıştır. Ayrıca Ortadoğu'da Türkiye, İran, Suudi Arabistan ve diğer bölgelerde Endonezya, Venezüela gibi diğer bazı bölgesel güçlerin de yeni sistemde belirli bir seviyede söz sahibi olmaları neticesinde güç merkezinin batıdan doğuya doğru kaydığı görülmeye başlamıştır.⁴⁷

1.6.5. Ara Değişkenler ve İç Dinamikler

Neoklasik yaklaşımda karar alıcıların algıları ve devletlerin içsel yapıları ara değişken olarak kabul edilmektedir. Bunlar ülkelerin dış politikalarının oluşumunda oldukça önemlidir. Ara değişkenler her devletin kendine has yapısının olması dolayısıyla farklılık arz etse de genel olarak karar

⁴⁵ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004, s. 521.

⁴⁶ Ahmet Davutoğlu, **Küresel Bunalım**, İstanbul: Küre Yayınları, 2002, s. 25.

⁴⁷ Bilgehan Emeklier, "Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem Analizi", BİLGESAM, Mayıs 2010.

alıcılar ile içsel unsurların ara değişken olarak kabulü söz konusudur. Karar alıcıların algıları; bir ülkenin karar alıcıları o ülkenin hem içerisindeki hem de dışarıdaki yegane temsilcisidir. Zira ülkenin bütün imkanlarınının ellerinde olmasıyla karar alma konusunda her türlü değerlendirme yapma yetkisine sahiptir. Bu kadronun aldığı kararlar rasyonel ya da irrasyonel, doğru yada yanlış olsun dış politikadaki tüm kararları alan ve uygulayan kişiler oldukları sebebiyle uluslararası sistemi nasıl algıladıkları ve hangi düzeyde etkiledikleri için neoklasik yaklaşımın önemli inceleme konuları arasında yer almaktadırlar. Genel olarak neoklasiklerin de karar alıcıların dış politika analizindeki önemine işaret ettikleri görülmektedir. Bu bağlamda neoklasik yaklaşımcılardan Lebell'in belirttiği gibi dış politika analizinde liderler ve diğer karar alıcılar temel aktördür.⁴⁸ Ayrıca bu kadroların devletlerin ulusal güvenliklerini korumakla mükellef oldukları da ifade edilmektedir. Gerçekten de karar alıcıların bir devletin her türlü verilerine ulaşma ve kullanma imkanına sahip oldukları dolayısıyla uluslararası yapıda meydana gelen görece güç değişiklikleri değerlendirebilecek bir kapasitede oldukları belinmektedir. Bu doğrultuda kendi ulusal çıkarlarını ön plana çıkaran yeni dış politikalar izleyebilecekleri düşünülmektedir. Karar alıcılarını ön plana çıkaran unsurun onların normal vatandaştan daha çok bilgi ve imkanlara ulaşabilmeleri neticesinde sistem içindeki olup biten her şeyi daha çabuk kavrayabilmeleridir.⁴⁹

Yönetici kesimin algılarına da oldukça önem verilmektedir. Ayrıca bunların siyasi görüşleri, ideolojileri, dünya görüşleri, vizyonları, misyonları ve devlet içindeki imkanların, kaynakların kullanımındaki becerileri, yetenekleri, kabiliyetleri oldukça önemlidir. Bu bağlamda neoklasik yazarlardan Zakaria

⁴⁸ S. E. Lobell, The Assessment, The State, And Foreign Policy: A Neoclassical Realist Model, S. E. Lobell, N. M. Ripsman, J.W. Taliaferro (eds.) *Neoclassical realism, the state, and foreign policy*, Cambridge University Press, 2009, pp.43.

⁴⁹ N. M. Ripsman, Neoclassical realism and domestic interest groups, S. E. Lobell, N. M. Ripsman, J.W. Taliaferro (eds.), *Neoclassical realism, the state, and foreign policy*, Cambridge University Press, 2009, pp.172.

karar alıcıları iddialı bir şekilde daha ileri giderek uluslararası politikanın temel aktörü olarak gördüğünü ifade etmektedir.⁵⁰

Neoklasik yaklaşımda dış politika analizindeki önemli ara değişkenlerden olan devletlerin yerel unsurlarının her ne kadar etkileri uluslararası sistem ve karar alıcıların algıları kadar güçlü olmasa da kendi çaplarında önemleri bulunmaktadır. Bunları genel olarak devletlerin toplumsal ve kültürel yapılarıyla kurumlarının bağımsızlık durumları, ülkenin tarihsel geçmişi gibi dinamiklerdir. Dolayısıyla neoklasik yaklaşımda bu faktörlerden her birinin ülkelerin karar alıcıları üzerindeki etkisi ara değişken olarak değerlendirilmektedir. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, yerel faktörler bir devletin dış politikasında belirleyici güce sahip olan toplumdur. Zira toplum hem ülkelerin aldıkları dış politikalarından etkilenmekte hemde karar alıcıları etkileme gücüne sahiptirler.⁵¹ Sonuç olarak devletlerin dış politikalarını oluştururken iç dinamiklerinden kaynaklanan yerel unsurları da hesaba katmak zorunda olduklarını neoklasik realizmin bu konudaki açıklayıcılık gücünü artırmaktadır. Zira yerel faktörleri de dış politika analizinde hesaba katarak birden çok seçenek sayesinde kapsamlı bir analiz çerçevesine ulaşmaktadırlar.

⁵⁰ F. Zakaria, "From Wealth To Power: The Unusual Origins Of Americas World Role", Princeton: Princeton University Press, 1998, S.42.

⁵¹ Ripsman, s.170.

BÖLÜM 2 : İRAN İSLAM CUMHURİYETİ, SUUDİ ARABİSTAN VE AFGANİSTAN İSLAM CUMHURİYETİ

2.1. İran İslam Cumhuriyeti

Büyük bir imparatorluk geçmişi olan İran son yüz yıl içerisinde birçok işgale, ambargoya ve müdahalelere maruz kalmasına rağmen sahip olduğu konumu itibariyle bölgesel aktörlüğünü korumuş ve 1979 yılındaki İslami devrimin ardından oluşturulan yepyeni bir yapıyla bölgesel gücünü devam ettirmeyi başarmıştır. Ayrıca bölge ülkeleri ve dünyada kendine has bir yönetim biçimine sahip olan İran farklı siyasi partileri de bünyesinde barındırmaktadır. Ülkede Monarşiye karşı yapılan bir eylem ile başlayan devrim, her ne kadar farklı ideolojilerin ortak savunduğu alan olsa da diğer grupları saf dışı ederek muhafazakar kesimin İslam Cumhuriyetini kurmasına yol açmıştır. Günümüzde ise, İran İslam Cumhuriyetinde genel anlamda iki farklı grup arasındaki iktidar mücadelesinden bahsetmek mümkündür. Bu gruplar muhafazakarlar ve reformcular olarak ifade edilebilir.

İran İslam Cumhuriyetinin iç yapısını anlamak için birincisi 1979 yılında gerçekleştirilen İslami devrimi diğeri Şii İslami yönetim anlayışını anlamak kaçınılmazdır. İslami devrimin ardından Humeyni liderliği altında Velayet-i Fakih kavramına dayalı bir Cumhuriyet kurulmuştur. Bu anlayış nisbeten demokratik bir seçimle seçilenlerin dini bir otorite tarafından kontrol ve denetlenmesini kabul etmektedir. Ülke yönetimindeki en yüksek makamda yer alan Ruhban Ayetullah Humeyni'nin vefatının ardından Hameneyi getirilmiş olup en geniş yetkilere sahiptir. Bu yetkilerin en önemlilerini şöyle sıralamak mümkündür. Ülkenin genel politikalarını tayin etmek ve denetlemek, Şiilik anlayışı ve inancı çerçevesinde İslam'ın umumi menfaatlerini korumak, ülkenin silahlı kuvvetlerine komutanlık etmek, Cumhurbaşkanı'nın tayin ve azl kararlarını almak, genel olarak savaşa ve barışa karar vermek, yürütme, yasama ve yargı erkleri arasında ortaya çıkan uyuşmazlıkları çözüme kavuşturmada arabuluculuk görevi üstlenmek, ülkedeki ciddi konularda referanduma gitmeye

karar vermek, ülkedeki önemli kurum ve kuruluşların başkanlarını atamak gibi birçok yetkisi vardır.⁵²

Diğer bir ifadeyle ülkedeki dini rehber ülkenin gerçek manadaki yöneticisi ve cumhuriyetin de gerçek kuruyucusudur. Cumhurbaşkanı ise ülkede ikinci planda yer almaktadır. Yani ülkenin siyasi sisteminde dini liderden sonra seçimle gelen Cumhurbaşkanı yer almaktadır. Seçilen cumhurbaşkanı ister muhafazakar ister reformist kanatlardan olsun Velayet-i Fakih kavramına dayalı İran yönetim yapısında derin bir değişiklik yapma hakkına sahip değildir. Çünkü sistem birbirini denetleme yetkisine sahip farklı kurumlardan oluşmaktadır. Bu tabiki sistem içerisinde söyleysel anlamdaki farklılığın yokluğu anlamına gelmemektedir. Rejimin korunması için sistemi değiştirmeye yönelik teşebbüsleri yasal barikatlar ile engellenmektedir. Bu eylemlerin gerçekleşmesini sağlayan en önemli kurumları şöyle sıralayabiliriz. Uzmanlar Meclisi (UM), Anayasa Koruyucular Konseyi (AKK), İslamin Yüksek Çıkarlarını Koruma Konseyi (İYÇKK), Devrim Muhafazaları Ordusu (DMO), İslami Danışma Meclisi (İDM) gibi birçok önemli kurum mevcuttur. Bu kurumlar aralarındaki denetim mekanizmasıyla korunmaktadır. Burada ki amaç ise, kurumlarda yöneticilerin değişimini denetleyerek hem sistemde hemde ülkede ortaya çıkması muhtemel istikrarsızlıkların önüne geçilmelidir. Dolayısıyla İran, yönetim biçimi için Teokratik Demokrasi (TD) tabirini kullanmak yanlış olmayacaktır. Çünkü ülkede halk tarafından seçilen bir cumhurbaşkanı mevcut olup onu istediği takdirde görevden azl etme yetkisine sahip dini bir lider mevcuttur. Dolayısıyla dini lider ülkenin gerçek yöneticisidir.⁵³

2.1.1. İran'da Muhafazakar ve Reformcu Çatışması

Devrim sonrası İran İslam cumhuriyetinde genel olarak iki grubun etkinliğinden bahsetmek mümkündür. Bunlardan birincisi Reformistler diğer

⁵² Paygah ittila Resani Defteri Maqham-i Muazzam Rehberi, (پایگاه اطلاع رسانی دفتر مقام معظم رهبری) .
<http://www.leader.ir/fa/law> (21.09.2018).

⁵³ Hazar Vural, "İran İslam Cumhuriyeti'nde Reformcu-Muhafazakar Çatışması ve Çözüm Önerileri", **Türkiye'nin Yakın Havzasındaki Devlet içi Çatışmaların Analizi** (Drl.), Ertan Efegil ve Esra Pakim Albayrakoğlu, İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2015, S.175-180.

ise Muhafazakarlardır. Reformistler 1997 yılında Hatemi'nin Cumhurbaşkanı olarak seçilmesiyle ilk defa ülke yönetiminde yer almışlardır. 2001 yılında Hatemi'nin ikinci kez seçilmesiyle birlikte güçlenen reformistler 2003 sonrasında yavaş yavaş güçlerini kaybetmeye başlamışlardır. Zira Hatemi, vaadettiği reformların gerçekleştirilmede başarılı olamamıştır. Seçimlere de katılım oranına bakıldığında bir önceki seçime nazaren az olması halkın Hatemi'den yeteri kadar memnun olmadıklarının göstergesidir. Ayrıca reformcuları başarısızlığa uğratan diğer faktörle de ülkenin siyasal yapısının katı olduğu dolayısıyla bu yapı içerisindeki önemli kurumların muhafazakar kesimlerin elinde olması ve veto etme eylemleriyle karşı karşıya kaldığını ifade etmek mümkündür. Diğer taraftan uluslararası yapı tarafından karşılaşılan baskıları da ifade etmek yerinde olacaktır. Bu dönemde Hatemi, her ne kadar Medeniyetler diyalogu kavramıyla dış dünyaya açılmayı hedefleyerek başta batılı ülkeler olmak üzere ilişkilerini düzeltmeyi hedeflemiş olsa da Amerika Birleşik Devletleri başkanı G.W Bush tarafından Şer Ekseni ülkeler listesine alınmasıyla bu hedeflerine ulaşamamıştır. Çünkü 2002 yılında İran'ın Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı* (IAEA) na haber etmediği nükleer tesisi ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla İran Uluslararası yapının tepkisiyle karşı karşıya kalmıştır. 2005 yılında muhafazakar kesimden Ahmedî Nejad ülkenin cumhurbaşkanı olarak seçimleri kazanmıştır. Ve ülkedeki reformcu hareketlerin anayasa ve Şeriat kurallarıyla bağdaşmadığını ifade etmesi dolayısıyla Uluslararası toplum tarafından Hümeyni dönemine geri dönüş olarak suçlanmıştır.⁵⁴

Reformistler ile muhafazakarlar ülkedeki talepleri yüzünden de farklılık göstermektedirler. Reformcular ülke rejimini demokratikleştirme ve

* Uluslararası Atom Enerji Ajansı 1950'li yıllarda itibaren nükleer yakıt ve nükleer malzeme ticaretinin bölgesel olarak hacmi ve miktarı arttıkça nükleer unsurlarının ekonomik ve barışı koruma amacından askeri amaçlarda kullanılmasını önleyebilmek için yapılan bir anlaşmadır. Ancak bir süre sonra yapılan anlaşmaya uyulu olarak ülkeleri kontrol edecek uluslararası bir sistemin gerekliliği his edilmiştir. 8 Aralık 1953 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri başkanı Eisenhower Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na böyle bir yapının kurulmasını önermiştir. Ve Barış için Atom ismiyle akıllarda yer alan öneri (IAEA)'nın kurulmasına yol açmıştır. Bu kurumun amacı ise, Uluslararası Atom enerjisini uluslararası arenada barışa, sağlığa ve refaha olan katkılarını artırmak ve geliştirmektir. TASAM, http://www.tasam.org/trTR/Icerik/3155/uluslararasi_atom_enerjisi_ajansi_uaea (Erişim Tarihi, 12.12.18).

⁵⁴ Vural, s.180-184.

liberalleştirme arzularının yanısıra 1979 yılından beri ülkede hakim olan hukuksal alanda da değişikliklerin yapılmasını talep etmektedirler. Bunlara karşı muhafazakarlar ise, ülke rejiminin İslami niteliğini muhafaza etmeye çalışmaktadır. Ülke içindeki bu iki kesimin iç politikanın yanısıra dış politika ya bakışlarında da ayrılıklar ve farklılıklar mevcuttur. Örneğin muhafazakarlar dış politikada Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkileri geliştirilmesine oldukça sert tepki vermektedirler. Diğer bir ifade ile muhafazakarlar reformculara nazaren hem iç hemde dış politika da daha sert ve tutucu davranıyorlar. Halbuki reformculara göre, uluslararası arena'da varlık gösterebilmek için ABD ve diğer batılı ülkeler ile diplomatik müzakereler çerçevesinde ilişkileri geliştirilmesi hayati öneme sahiptir. Örnek olarak nükleer programı konusunda P5+1⁵⁵ ülkeleriyle yapılan müzakereleri İran'ın uluslararası arena'daki varlığı açısından önemli olduğunu ifade ederler. Ahmedinejad sonrası dönemde tekrar reformculardan Hasan Ruhani iktidara gelmiş P5+1 ülkeler ile nükleer programı konusunda bir sonuca varılmıştır. Kısmi olarak olsada ülkeye karşı uygulanmakta olan ambargolar kaldırılmıştır. Çok geçmeden ABD deki seçimlerde Donald Trump'ın ülkenin 45. Cumhurbaşkanı olarak seçilmesiyle birlikte İran ile Nükleer zenginleştirme konusunda uzun yıllar müzakereler sonucunda P5+1 ülkeleriyle varılan anlaşmayı kabul etmeyeceğini açıklamasıyla ülke deki muhafazakar kesimin başta ABD olmak üzere batılı ülkelere güvenilemeyeceği tezinin doğruluğunu ortaya çıkarmıştır.⁵⁶

2.1.2. Şiilik Anlayışı

Şii kavramı esnaaşriye ve İsmailiye fırkalarına bağlı olmakla birlikte Ehli Beyt İmamları hakkındaki İmamet Teorisinin destekçileri için kullanılmaktadır. İmamet İmam Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin soylarıyla kısıtlı olduğu görüşünü benimseyen Zeydilerde bu isimle anılmaktadırlar. Şiilere göre, şiilik ile sunnilik inancı, tevhid konusunda aynı olup imamet konusunda birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Şiilere göre, İmam, peygamberin yetkilerine sahiptir. Özellikle İran'ın dini inanç sistemini oluşturan on iki

⁵⁵ABD, İngiltere, Fransa, Çin, Rusya ve Almanya'dır.

⁵⁶ Vural, s.181-184.

İmamcılara göre, İmamın Hz. Peygamber gibi yasa koyma hakkı bulunmaktadır. Onlara göre, imam, Peygamber gibi vahiy alabilir. Dolayısıyla İşleri vahiy yoluyla çözebilir. Ayrıca İmam toplumun yönetsel, siyasal, sosyal ve eğitimle ilgili tüm faaliyetlerden sorumludur. Kendi inançlarına uygun olarak bu konularda fetva verir ve hükmeder. Buradan yola çıkarak Şiilik dinsellikten ve mezhepsellikten ziyade siyasal bir görüş olduğu anlamak mümkündür. Zira zaman içinde bir dinsel inanca dönüştürülmüştür. Bu inancı benimsemek isteyenlerin önündeki ilk şart Hilafetin Hz. Ali'nin soyu ile sınırlı olduğunu kabul etmekten geçmesidir. Bu sebepten dolayı Sünnet-i Peygamber ve Kuran Kerim'deki öğretilere ters ve tezatlık arz etmektedir. Şiiliğe göre, İmamet'e inanmak imanin şartlarından biridir. İmamet inancına göre, devlet başkanı masum yani günahsız sayılmaktadır. Dolayısıyla İmam esmet vasfına sahiptir. Böylece Hz. Peygamber gibi haklar ve sorumluluklar taşımaktadır. Ayrıca İmam, insani bir karakterin dışında bir kişiliğe sahiptir. Bu yüzden İmamın emir ve yasakları tıpkı dinin emir ve yasakları gibidir. Şiilik inancı bu savlarıyla oldukça müdahaleye açıktır ve Sünnilikle örtüşmemektedir. Zira Sünni inancına göre, esmet vasfı, sadece Peygamberlere aittir. Dolayısıyla Hz. Muhammed (S.V) Son Peygamberdir. Dolayısıyla Vahiy konusu da son Peygamberle son bulmuştur ve Peygamberin vefatıyla kapanmıştır.⁵⁷

İmamet Şiiliğin ana görüşünü oluşturmaktadır. Bu görüşe göre, Hz Ali, Hz Peygamberden sonra en büyük imam olup diğer imamlar da ilahi tayin ile belirlenirler. Başka bir ifadeyle imamet konusu toplumsal konsensüs ile seçilen bir meseleden ötürü ilahi yani vahye dayalı bir meseledir. Dolayısıyla imamı tanımak ve ona itaat etmek imandandır. Şiiliğin birçok kolları vardır. Zeydiye, imamiye, ismailiye gibi. Aslında Şiilik Teorisi on iki imam düşüncesi çerçevesinde siyasallaştırılarak inşa edilmiştir. On iki imam görüşü 1979 devrimiyle oluşturulan İran İslam Cumhuriyetindeki önemli kavramlardan olan Velayet-i Fakih kavramının da temel kaynağını oluşturmaktadır. Bu görüşe göre, on ikinci imam olan imam mahdi kayıptır. Bu kayıplık devam ettiği müddetçe imamet görevini yani devlet ve ümmetin yönetimini hukukçu bir din

⁵⁷Ahmet El-kâtip, **Sünnilik-Şiilik**, İstanbul: Mana Yayınları, 2009, s.1-33.

adamı üstlenecektir. Onun da ülkedeki halkın büyük çoğunluğu tarafından tanınan ve kabul görülmüş, adil, dindar, takvalı, hem siyasi hem de diğer konuları bilen, ileri görüşlü, tedbirli, cesur ruhani biri olması gerekmektedir. Bu görüşe göre, eğer alim ve güzel ahlak sahibi bir hukukçu yönetimin başına gelirse, toplumu Hz Peygamberin yönettiği gibi yönetebilecektir. Ve bu yüzden toplumun da bu yönetime uyması önemlidir.⁵⁸

Dolayısıyla İran İslam Cumhuriyetinin iç ve dış politikasını iyi bir şekilde anlayabilmek için Velayeti Fakih kavramını anlamak esastır. Çünkü bu kavram ülkenin mevcut siyasi mekanizmasının temel taşıdır. Velayeti Fakih Kavramı 1960'lı yıllarda Hemeyni tarafından Necef'te dini dersleri verirken Şii ideolojisini temel alarak inşa edilmiştir. Velayeti Fakih kavramına göre, toplumun idare edilmesi ve hükümetin inşa görevi Gaib İmam tarafından müçtehitlere verilmiştir. Bu bağlamda din adamları Peygamberin varisi olması sebebiyle toplumu yönetme hakkı sadece onlara aittir. Bu yüzden Peygamberlere ve İmamlara has olan Velayeti Fakih'ler için de has kabul edilmiştir. Ülkenin Anayasasının 5. Maddesi uyarınca yasama, yürütme ve yargısı Velayet Fakih'in denetiminden geçer.⁵⁹

2.1.3. Güçlü Devlet Yapısı ve Milliyetçilik

Köklü bir devlet geleneği geçmişine sahip olan İran'ın devlet yapısı günümüzde de eski imparatorluk döneminin güçlü yapısının özelliklerini taşımaktadır. Ülkenin oldukça hızlı işleyen bürokratik yapısıyla güçlü yönetimi zamanında monarşi merkezli oluşturulan güçlü ordu ve bürokratik yapı 1979 İslami Devrim sonrasında da diğer bir şekliyle devam etmiştir. Diğer bir ifade ile devrim öncesinde Şah'ın kontrolünde olan yasama, yargı ve yürütme aygıtları devrimin ardından dini liderin denetimine geçmiştir. Ayrıca ülkede her ne kadar seçimlere dayalı bir oluşum söz konusu olsa da Velayeti Fakih anlayışı çerçevesinde dini liderin üstünlüğü ağır basmaktadır.

⁵⁸ Işıl Arpacı, **Müslümanlarda Siyasal Tasavvur**, İstanbul: Pınar Yayınları, 2016, s.20-22.

⁵⁹ Bülent Keneş, **İran Siyasetinin İç Yüzü**, İstanbul: Timaş Yayınları, Birinci Baskı, 2013, s. 171-176.

İran İslam Cumhuriyeti'ndeki milliyetçilik düşüncesi ülkenin geçmişindeki imparatorluğuyla doğrudan bağlantılı olduğunu ifade etmek mümkündür. 1979 İslami devrimin sonrasında olduğu gibi öncesindeki yayılmacı ve nüfuz arttırma eylemlerinin de olduğu ülkenin geçmişiyle ilişkili olduğunu göstermektedir. Çok farklı etnik grupları bünyesinde barındırmasına rağmen İran, Milliyetçilik fikrini ülkede bir üst kimlik inşa ederek sürdürmüştür. Bu üst kimliğin sağlanmasında birçok büyük güçlerin müdahalesine maruz kalması nedeniyle tüm etnik grupları birlikte işgalci güçlere karşı harekete geçirebilmesi gelmektedir. Şiilik unsuru her ne kadar 16. Yüzyılda Safevi devletinde milliyetçiliğin önemli bir aracı olarak kullanılmış olsa da Pehlevi hanedanlığı döneminde Fars'lık ve Zerdüştî ideolojisi çerçevesinde bölgedeki diğer Arap ülkeleriyle kendisinin farklı olduklarına vurgu yapılarak milliyetçilik fikri devam etmiştir. Dil olarak (Farsça), ideoloji (Zedüştilik, Şiilik) giyim kuşam gibi kültürel unsurlar üzerinden de yürütülen milliyetçilik faaliyeti 1950'lerde ülkenin doğal kaynaklarının batılı ülkeler tarafından kullanılmasına karşı Millileştirme Politikasıyla zirve yapmıştır. Ülkenin doğal kaynaklarını millileştirme eylemiyle öne çıkan Musaddek başta Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere emperyalist güçlere karşıtlığını ortaya koymuştur. Musaddek'in izlediği batı karşıtlığı Politikasını 1979 İslam Devrimi sonrasında Hümeyni'nin de izlediği "Ne Doğu Ne Batı" Politikasıyla net bir şekilde görmek mümkündür.⁶⁰

2.1.4. Batı Karşıtlığı

İran İslam Cumhuriyetinde Monarşi döneminde baba ve oğul (Reza Şah ve Muhammed Reza) tarafından modernleşme ile eş anlamlı olarak algılanan batılılaşma fikri, bir taraftan sanayileşme anlamında yükselmeyi hedeflerken diğer taraftan da askeri alandaki ilerlemeleri hedeflenmiştir. Dolayısıyla başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere batı dünyasının silahlarından ve teknolojisinden yararlanarak ülkede güçlü bir ordu kurulması

⁶⁰Ali Asgar Davudi ve Reza Nory, "Barrasi Vijegihayi Şahsiyeti Dakter Mohammed Musaddek ve Tasiran Bar Siyaseti Khariciyi İran", Fasilnameyi Mutalaati Ulumi İctimaii, Dore, 3, Shmare, 3, Payiz 1396, s.16-30. علی اصغر داودی؛ رضائوری؛ بررسی ویژگی های شخصیتی دکتر محمد مصدق و تأثیر آن بر سیاست خارجی ایران؛ فصلنامه (مطالعات علوم اجتماعی دوره؛ ۳ شماره ۳؛ پاییز ۱۳۹۶ ص ۱۶-۳۰)

planlanmıştır. Şah, bunu gerçekleştirirken de batı kültürüne de hayranlık duymuştur. Yukarıdan aşağı doğru yapılan baskıcı bir şekilde uygulanan kültürel anlamdaki batılılaşma programı ülkede yaşayan muhafazakar kesimin (Özellikle Ulama'nın) direnişiyle karşılaşmış ve onları siyasal alanın dışına itmiştir. Ayrıca medeni kanunun İslami yargının önüne geçmesiyle Ulama'nın varlığı oldukça zayıf duruma gelmiştir. Sanayileşme, Modernleşme ve ekonomik alanda kalkınma olarak değerlendirilen monarşi dönemindeki batılılaşma politikası 1979 yılındaki İslami devrim'i gerçekleştirenler tarafından emperyalizme hizmet ettiği ve ülkenin İslami kimliğiyle oynanan en büyük oyun olarak değerlendirilmiştir.⁶¹

1979 yılındaki İslami Devrim ile ülkenin dış politikasındaki ABD ile birlikte hareket etme retoriği değiştirilmiştir. Batı karşıtı uygulamaların gerçekleşmesiyle Filistin Kurtuluş Örgütü'ne (FKÖ) de büyük ölçüde destek veren Tahran hükümeti, ABD ve İsrail'in bölgedeki en büyük düşmanı konumuna gelmiştir. Çok geçmeden İsrail ile ilişkileri kesilen İran ülkeden İsrail diplomatlarını sınır dışı etmiştir. Ardından FKÖ'lü lider Yaser Arafat'ı Tahran ziyaretinde büyük coşkuyla karşılayarak bundan sonraki süreçte izleyeceği politikayı ne yönde olacağını açık bir şekilde göstermiştir. Devrimin ardından "Ne Doğu Ne Batı, İran İslam Cumhuriyeti" diyerek her iki bloktan (Doğu ve Batı Bloklarından; ABD ve SSCB) da bağımsız bir dış politika izlemeyi hedefleyen İran Üçüncü Dünya Ülkeleriyle⁶² yakın temaslar kurmaya başlamıştır.⁶³

2.1.5. Askeri Gücü

Ortadoğu'nun en köklü ülkelerinden biri olan İran İslam Cumhuriyeti Coğrafi anlamda değerlendirilirse aslında Güneybatı Asya'da yer alan bir ülke

⁶¹ Rıdvan Kalaycı, **Uluslararası Sitemin, Siyasal Kültürün ve Rejimin Devlet Yapısının Dış Politika Etkileri: İran, Mısır, Suudi Arabistan, Türkiye**, İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2018, s.153-157.

⁶² ABD ve SSCB'na bağlı olmayan bağımsız ülkeleri ifade etmek için kullanılan bir kavramdır iki kutuplu bir dünya düzeninde her iki bloğa da yaklaşmaya sıcak bakmayıp ülkelerdir. Mısır, Endonezya, Hindistan gibi detaylı bilgi için Bakınız. <http://www.tuicakademi.org/ucuncu-dunya-ulkeleri/> (20.05.2018).

⁶³ Robin Wright, **Son Büyük Devrim: Hümeyni'den Bugüne İran**, (Çev.), Ş. Türkömer, İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2001, s.47-49.

konumundadır. Ülkenin yüzölçümü ise 1648000 km² olarak bilinmektedir. Ülkenin bölgedeki önemine bakıldığında ise Kendi toprakları içerisinde barındırdığı yeraltı ve yerüstü zenginlikleriyle birlikte bir taraftan Basra Körfezi diğer taraftan Hazar Denizine kıyıdaş olması sebebiyle stratejik önemi de oldukça yüksek bir ülkedir. Ayrıca tarihi açıdan dikkate alındığında da köklü bir tarihi geçmişe sahip olan ülkenin etniksel olarak da %61'nin Fars, %16 sının Azeriler, %10'nu Kürt, %6'sı Lur, %2'si Beluç, %2'si Arap %2'si Türkmen ve %1'ni diğer etnikler oluşturmaktadır. Ülke etniksel açıdan her ne kadar farklılık gösterse de mezhepsel olarak Şii ağırlık basmaktadır. Diğer bir ifadeyle ülkenin %89 Şii inancına mensup kişilerden oluşmaktadır. İran İslam Cumhuriyeti'ne ulusal güç kapasitesi açısından bakılırsa ülkenin toplam bir milyona yakın ordusunun yanısıra 505 adet askeri uçağı, 1650 adet tank'ı ve 145 adet helikopteri, 5 adet firkataynesi, 3 adet korvetesi, 33 adet deniz altısı mevcuttur.⁶⁴ Görüldüğü üzere bölgedeki önemli askeri personel ve silah gücüyle ön plana çıkmayan İran bölgenin en güçlü askeri gücü olmasa da ülkenin uzun menzilli (2000-2500km²) füzelere sahip olması ile birlikte nükleer enerji zenginleştirme konusunda katettiği kayda değer mesafelerden dolayı diğer bölge ülkelerinden birkaç adım önde olduğunu net bir şekilde ifade etmek mümkündür.

Tablo 1:
İran'ın 2018 Yılındaki Askeri Gücü

KARA KUVVETLERİ	DENİZ KUVVETLERİ	HAVAKUVVETLERİ
Tanklar, 1650	Toplam Donanma Gücü, 398	Uçak, 505
Zirhlı Savaş Araçları, 2215	Firkateyne, 5	Savaş Uçakları, 150
Kundağı Motorlu topçu Silahları, 440	Korvet, 3	Taaruz Uçakları 158
Çekili Topçuları, 2188	Denizaltı, 33	Nakliye Uçakları, 192
Roket Atarlar, 1533	Botları, 230	Eğitim Uçakları,101
	Mayın Gemisi, 10	Helikopter, 145
		Saldırı Helikopteri, 12

Kaynak: Global Firepower, İran Military Strength.

⁶⁴FirePower, Overview: Iran Military Strength ,https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.asp?country_id=iran (15.08.2018).

İran İslam Cumhuriyetini Suudi Arabistan ile insani güç açısından değerlendirdiğimizde ise Suudi Arabistan'dan yaklaşık üç kat daha güçlü olduğunu ifade edebiliriz. Zira İran'ın nüfusu günümüz itibarıyla 83 milyonu aşmış durumdadır. Ülkede yaşayan bu nüfusun 47 milyon kişisi aktive olarak insani güç açısından kullanılabilir durumdadır. Ayrıca askeri hizmete elverişli olanların sayısı ise 40 milyona yakındır. Ülkede yaklaşık bir buçuk milyon insan yıllık olarak askeri yaşına gelmektedir. Ülkenin toplam askeri personeli ise 934.000 kişi olarak bilinmektedir. Bunlardan 534.000'ni aktif ve 400.000'ni ise yedek personel kategorisindedir. Suudi Arabistan'ı insani gücünü değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda ise ülke toplam 33 milyonluk bir nüfusa sahiptir. Bu nüfusun 18 milyonu insani güç olarak kullanılabilir durumdadır. 16 milyon vatandaş ülkede askeri hizmete elverişli görünmektedir. Yıllık askeri yaşına ise 600.000'a yakın kişi ulaşmaktadır. Toplam olarak ülke 230.000 kişilik bir askeri personele sahiptir. Ayrıca 25.000 yedek askeri de mevcuttur. Tablo ikide iki ülkenin askeri ve insani gücü yer almaktadır.

Tablo:2
Suudi Arabistan İle İran'ın İnsani Gücünün Karşılaştırılması

İRAN İSLAM CUMHURİYETİ		SUUDİ ARABİSTAN	
Toplam Nüfusu	83,021564	Toplam Nüfusu	33,091,113
Kullanılabilir İnsan Gücü	47000000	Kullanılabilir İnsan Gücü	17,703,745
Askeri Hizmette Elverişli	395 70,000	Askeri Hizmette Elverişli	16198,927
Yıllık Askerlik Yaşına Ulaşma	140,0000	Yıllık Askerlik Yaşına Ulaşma	583,162
Toplam Askeri Personel Sayısı	934000	Toplam Askeri Personel Sayısı	230,000
Aktif Personel Sayısı	534000	Aktif Personel Sayısı	230,000
Rezerv Personel Sayısı	400,000	Rezerv Personel Sayısı	25000

Kaynak: Global Firepower, Iran and Saudi Arabia' Manpower.

İran İslam Cumhuriyeti 1979 yılındaki İslami devrimin ardından Saddam'ın saldırısına maruz kalması dolayısıyla ülkesinin askeri anlamda bağımsızlığı için nükleer enerjiyi konusunu ön planda tutarak teknoloji açısından da gelişme ihtiyacı duymuştur. Devrimin ardından ABD Tahran büyükelçiliğinin

Humeyni'ye gönül bağıyla bağlı öğrenciler tarafından baskına uğramasıyla uluslararası arenada en çok ses çıkartan Rehineler Krizi olayı dolayısıyla Amerika Birleşik Devletler tarafından İran'ı düşman ülke olarak ilan edilmiştir. Ülkenin Batı tarafında düşman ilan edilmesi ardından İran'a karşı yaptırımlar da uygulanmaya başlamıştır. İran İslam Cumhuriyeti Washington'un yaptırımlarına rağmen nükleer programını devam ettirmekten vazgeçmemiş, Çin, Kuzey Kore, Rusya gibi ülkelerden bu konuda destek alarak yoluna devam etmiştir. Ama 2002 yılında Natanz ve Arak'taki iki gizli yer altı uranyum zenginleştirme merkezlerinin ifşasıyla BMGK'na sevk edilen İran daha ağır bir şekilde uluslararası yaptırımlara maruz kalmıştır.⁶⁵

Genel olarak bölgesel çapta devrim ihraç politikası kapsamında bölgedeki Monarşileri hedef tahtasına yerleştiren Tahran hükümeti Şiilik anlayışının bölgedeki avantajının yanısıra bazı silahlı örgütleri (Hizbullah, Hamas, Husiler, Haşîşabi, Taliban) destekleyerek hem bölgedeki ülkeleri hemde bu Monarşilerle çıkarsal anlamdan yakın ilişkileri olan Amerika Birleşik Devletleri gibi küresel güçlerin hoşnutsuzluklarıyla karşılaşmaktadır.

Aslında İran'ı kaygılandıran en önemli faktör 2001 yılındaki Afganistan ve 2003 yılındaki Irak'ın ABD tarafından işgal edilmesi ve bölgede yapılacak üçüncü bir operasyonu kendisine yönelik olacağıdır. Bu dönemdeki Tahran hükümetinin en önemli algısı kendisini Washington tarafından kuşatıldığını ve İran'a yapılacak muhtemel saldırı olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak ABD askerlerinin Obama döneminde Irak'tan çekilmesinin ardından 2011 yılında başlayan Arap Baharı süreciyle İran başta Suriye olmak üzere Yemen, Irak ve Afganistan'da Şii grupların yanısıra Şii olmayan Taliban gibi örgütleri üzerinden etkinliğini arttırarak bölge ülkelerinin özellikle de Suudi Arabistan'ı endişelendirmiştir. Ortadoğu'da özellikle 2001 sonrasında İran'ın güçlenip bölgedeki etkinliğini artırmasına katkı sağlayan en önemli konu ise Ruhani hükümetiyle Obama yönetiminin ülkenin nükleer programı konusundaki

⁶⁵İran'da 444 gün süren Rehine Krizi, STRATEJİK ORTAK, <https://www.stratejikortak.com/2017/11/abd-iran-rehine-krizi.html> (17.09.2018).

vardıkları uzlaşmayla kayde değer ölçüde ambargoların, yaptırımların ülke üzerinden kaldırılmasıyla Tahran'ın güçlenmesi gelmektedir.⁶⁶

2.1.6. Ekonomik Gücü

İran ekonomisi genel olarak ağırlıklı bir şekilde ülkenin doğal kaynaklarına dayansada (petrol ve doğalgaz gibi) tarımsal, endüstriyel ve hizmet sektörlerinin de ülke ekonomisinde önemli bir katkı payı bulunmaktadır. İndex Mundi verilerine göre 2017 yılında petrol İran ihracatının %80'nini oluşturmuştur. Aynı madde Suudi Arabistan söz konusu olduğunda %90'nı bulmaktadır. İran ekonomisi uzun yıllardan beri maruz kaldığı ambargolar sonucunda daralma yaşamaktadır. 2013 yılında Ruhani'nin iktidara gelmesiyle P5+1 ülkeriyle nükleer anlaşma konusunda varılan sonuçla kendini toparlamış ancak Mayıs 2018 tarihinde Trump'ın tek taraflı olarak nükleer anlaşmada çekildiğini açıklaması ve ardından yeni yaptırımları uygulayarak petrol gelirlerini sıfıra indirmeye yönelik girişimleri sonucunda ekonomik darboğazı yaşanmaya başlamıştır. Ülkenin GSMH 412 milyar dolar olup 6,3 milyar dolarlık savunma bütçesi bulunmaktadır. Ekonomik olarak dünyanın 18. Ülkesi konumunda olan İran, Ortadoğu'daki Suudi Arabistan gibi diğer bölgesel güçlerin altında yer almaktadır. Ayrıca ülkenin GSYİH bakıldığında 2015'ta 1401 trilyon dolar, 2016'da 1576 trilyon dolar ve 2017 yılında ise 1631 trilyon dolar olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Ayrıca 2017 yılında ülkedeki işsizlik oranı 12.4 oranında olduğu görülmektedir. Aynı yıl için enflasyon oranı ise 10.5 olarak hesaplanmıştır. Suudi Arabistan ile İran'i ekonomik anlamda karşılaştırmak gerekirse İran'a göre Suudi Arabistan ekonomisi daha çok petrol gelirlerine bağlıdır. Dünyanın kanıtlanmış petrol rezervlerinin %16'sına sahip olan Suudi Arabistan Ortadoğu'nun en büyük petrol ihracatçısıdır. Ekonomisinin %87 orandaki gelirleri petrol sektöründen elde edilmektedir. Bu oran ülkenin GSYİH sının %42'sini oluştururken ülkenin genel gelirlerindeki payı ise %90 oranıdadır. Ekonomi kaynaklarının çeşitliliği bakımından İran'a göre daha arka planda olan Suudi Arabistan ülkesinde 6 mmilyon yabancı işçiyi çalıştırmaktadır. Kendi nüfusunun eğitim ve teknolojik becerilerden

⁶⁶ Kalaycı, s.131-134.

yoksun olması ülke yöneticilerinin karşılaştıkları temel sorunların başında gelmektedir. Dünyada artan enerji kaynaklarının çeşitliliği sebebiyle petrole olan ihtiyacın azalması dolayısıyla petrol fiyatlarının gittikçe düşmesi Suudi yöneticileri ülke kaynaklarını çeşitlendirmeye zorlamaktadır. Her ne kadar kısa vadede bu bağlamda ciddi bir adım atılamazsa da uzun vadede eğitim, sağlık, turizm gibi alanlarda yeni kaynakların aranması planlanmaktadır. 2017 yılında Suudi Arabistan GSYİH 1789 trilyon dolar olarak görülürken bu oran 2016'da 1787 trilyo dolar ve 2015 yılında ise 1756 trilyon dolar oranındaydı. Sanayi üretimi açısından karşılaştırıldığında ise 2017 yılında İran'ın büyüme oranı %7.1 olarak görülürken Suudi Arabistan için aynı konudaki oran %0.3 olarak görülmüştür. Aynı şekilde iki ülkenin dış borçlarına bakıldığında 2017 yılında İran'ın 10.56 milyar dolar ve aynı yılda bu oran Suudi Arabistan için 212.9 milyar dolar civarındaydı. Suudi Arabistan ve İran'ın petrol ihracatındaki ülkeleri paylarına bakılacak olursa İran için Çin %30, Hindistan %16.7, güney Kore %10, Türkiye %10, Japonya'nın ise %7'lik payının olduğu görülmektedir. Aynı konu Suudi Arabistan için düşünülürse Çin %14, Japonya %11, Hindistan %11, ABD %10, güney Kore %9, Singapur % 5 payı mevcuttur.⁶⁷

2.1.7. Ülkenin Rejimi Teokratik Cuhuriyet

Ülkelerin doğal olarak siyasi iktidarlarını ya da hükmetme faaliyetlerini vatandaşlar üzerindeki meşruiyetini sağlayabilmek için belli bir dayanağının olması gerekmektedir. Zira ülke yönetiminin meşru bir dayanağı olmadan hükmetme ve yönetme gücü geçersiz olacaktır. Dolayısıyla ülkelerin yönetimlerinde din, uzun yıllar boyunca meşruiyet konusunda kaynaklık etmiştir. Dini yönetim olarak bilinen Teokrazi, Tanrının yeryüzündeki hükümeti anlamına gelmektedir. Diğer bir ifadeyle Tanrının yeryüzündeki temsilcisiyle yönetilmektedir. Bu yönetim biçimine göre ülkeyi yöneten Ruhban, Papaz ilahi bir tayin ile yönetme hakkı kazanmaktadır. Bu düşüncenin temel kaynağını ise, din'in kuralları teşkil etmektedir. Dolayısıyla ülkedeki

⁶⁷ 'Index Mundi, İran vs Saudi Arabia', <https://www.indexmundi.com/factbook/compare/iran.saudi-arabia/economy> (25.11.2018).

bütün kurallar ve düzenlemelerin yegane kaynağı ilahi kaynaktır. Teokrasi yönetimin uygulandığı ülkelerde hukuki anlamda en yetkili ve en yüksek karar makamı Tanrının zemindeki gücünü temsil eden dini lider, Ruhban veya Papazdır. Çünkü kanunlar ve kurallar dinin temel esaslarına göre alındığı dikkate alınırsa bu konularda karar verme ve yargılama gücünün de Ruhban sınıfının elinde bulunması gerekmektedir. Aksi takdirde dini konularda bilgi sahibi olmayanların bu makamlarda yer almaları düşünülemez.⁶⁸

Her ne kadar Cumhuriyet fikrinin eskilere kadar giden bir tarihi olsada modern anlamda patlak veren iki önemli olaydan biri 1776 Amerikan Devrimi ve diğeri ise 1789 yılında gerçekleşen Fransız Devrimi bu fikrin yayılmasında önemli rolü teşkil eder. Dar anlamda cumhuriyet monarşinin tam tersidir. Yani ülke yönetimindeki en üst düzey makamında bulunan kişinin sadece bir aile, soy, kabile'ye mensup olmayıp diğer farklı aile, gruplar, kabile ve etniklere mensup kişilerin de o makama gelebilme şansının bulunmasıdır. Modern anlamda ilk Cumhuriyet olan ABD'de başkan seçimle başa gelmektedir. En genel anlamıyla cumhuriyet, yalnızca ülkenin başkanlarının seçimle iktidara gelmeleri değil aynı zamanda temel kamusal kararların alınmasında diğer bireylerin, sivil toplum örgütler gibi diğer grupların da katılımıyla çok partili bir sisteme dayalı yarışmacı ve dönemsel seçimlerin yapıldığı kapsayıcı bir süreçtir.⁶⁹

İran İslam Cumhuriyetinde Şii İslam anlayışı sadece toplum hayatının değil aynı zamanda ülkenin siyasi külkürünün de önemli bir parçasıdır. Ülkenin diğer bir özelliği ise, milliyetçilik düşüncesinin hala yaygın olmasıdır. Ülke halkının çoğunluğu Fars olmasıyla birlikte köklü bir Fars kültürüne sahip olduğunun bilincindedir. Tarih boyunca hiçbir güç tarafından tam olarak yok edilme veya yenilgiye uğratılmadıkları için çok övünürler. Ayrıca zengin bir tarihin mirasçısı oldukları dolayısıyla batı karşıtlığının yanısıra diğer bölge halklarından da üstün olduklarını iddia etmektedirler.⁷⁰

⁶⁸ Kalaycı, s.66-67.

⁶⁹ Atilla Yayla, **Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler**, Ankara: Adres Yayınları, 2014, s.63-63.

⁷⁰ "Mezheplemiş Milliyetçilik": Şiilik ve Farslık ile Özdeşleşme, TASAM, Haziran 2011.

Günümüzdeki İran'ı Teokratik Cumhuriyet olarak ifade etmek mümkündür. Teokrasi genel olarak ülkenin siyasi ve hukuki yapısının bir dine dayanarak ve iktidarın bir din adamına yada Ruhban sınıfının elinde olmasıdır. Ülkenin sayasal sisteminin temeli Velayeti Fakih kavramına dayanmaktadır. Fakih'in anlamı ise, İslam hukukçusu anlamına gelmekte olup Velayeti Fakihlik ömür boyuncadır. Bu makamdaki kişi seçimle gelen Cumhurbaşkanı'nın üstünde yer almaktadır. Velayeti Fakih doğrudan halk tarafından seçilmez, sekiz yıllığına seçilen 86 üyeli Uzmanlar Meclisi tarafından (ki bunlar da din adamlarıdır) seçilir. Velayeti Fakih'in önemli atamalar yapma yetkisi bulunmaktadır. Aynı zamanda ülkenin siyasal sisteminin gerçek gücü olarak değerlendirilebilir. Diğer bir ifadeyle ülkenin ordusunu, istihbaratını, yargı ve medyasını denetleme yetlerine sahiptir.

Ayrıca İran'da sınırlı bir demokrasiden bahsetmek mümkündür. Zira düzenli seçimlerin olması ve halkın geniş kesiminin oy verme hakkının olması bunun en bariz göstergesidir. Ülkede 16 yaşını dolduran herkes oy kullanabilir. İran'da tek kamaralı 290 üyeli bir yasama organı mevcut olup genel olarak 265 seçim bölgesi bulunmaktadır. Bu bölgelerin her birinden bir milletvekili seçilir, kalan 25 üyelik ise, gayri müslümlara ayrılmıştır. Ama ülkedeki meclis demokrasilerdeki gibi en üst organ değildir. Zira meclise girebilmek yada milletvekili olabilmek için yarışma mekanizması sıkı bir denetime tabidir. Bu bağlamda adayların Muhafızlar konseyinin onayını alması gerekmektedir. Halbuki demokrasilerde böyle bir kurum bulunmamaktadır. Muhafızlar Konseyi 12 kişilik üyeden oluşur. Bunların altısı Velayeti Fakih tarafından diğer altısı ise, Yüksek Adalet Konseyi tarafından atanır. Diğer bir ifadeyle Muhafızlar Konseyi Meclisten daha güçlü konumdadır. Zira hem bir yüksek mahkeme görevi görmesi hem bir seçim üst komisyonu olmasının yanı sıra dini bir angizasyon görevlerindeki üstlenmektedir.⁷¹

http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/2330/mezheplesmis_milliyetcilik_siilik_ve_farslik_ile_ozdesleme
(22.06.2018).

⁷¹ Yayla, s.137-140.

2.1.8. İran Dış Politikası

Dış politikayı en basit anlamda bir ülkenin kendi sınırları dışında ulusal çıkarlarını gözeterek izlediği yol ve yöntemler olarak tanımlamak mümkündür. Ayrıca bir ülkenin uluslararası sistemdeki diğer aktörler ile olan ilişkileri açısından aldığı kararlar ve teşebbüs ettiği faaliyetler olarak da tanımlanabilir. Veya bir ülkenin karar vericilerinin uluslararası sistemdeki diğer aktörlerin davranışlarını etkilemeye yönelik aldıkları resmi eylemlerdir.⁷²

İran İslam Cumhuriyetinin 1979 İslam devrimiyle başlayan dini ve ideoloji temelli politikası başta Körfez Ülkeleri⁷³ olmak üzere bölgedeki diğer ülkelerin de kaygılanmasına sebep olmuştur. Bir taraftan Sosyalist Irak hükümeti diğer taraftan Monarşi S.Arabistan ile gerginlikler devam etmiştir. Devrim düşüncesinin bölgede yayılma kaygısı Arap monarşilerinin korkulu kabusu olmuştur. Dolayısıyla bu politika Irak-İran savaşına neden olmuş ve bu savaşta diğer monarşilerin İran karşısındaki cephede yer almalarına yardımcı olmuştur. 1979-1989 yılları arasında neredeyse S.Arabistan ile diplomatik ilişkileri olmayan İran, Riyad yönetimini emperyalistlerin Kabe'deki bekçisi olarak değerlendirmiştir. Dolayısıyla bu dönemde Hümeyni Suudi Arabistan'daki Şii kesimi destekleyerek Suud ailesinin Müslümanlara ihanetle suçlanmış ve bu yüzden Kabe'nin yönetiminde oldukça yetersiz olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca Suudi Arabistan'ı İsrail'in işbirlikçisi ve Amerika Birleşik Devletleri'nin kuklası olarak değerlendirmiştir. Riyad'ın ABD ile ekonomik ve askeri açılardan güçlü ilişkileri olması sebebiyle Hümeyni ifadesiyle Amerikancı İslam olarak değerlendirilmiştir.

Dervimin ardından iki ülkenin diplomatik ilişkilerinin kötüleşmesiyle ülkedeki Şiileri toplu eylemleri yasaklanmıştır. 27 Kasım 1979 tarihinde (Muharrem Ayının 10'na denk gelmektedir) Suudi Arabistan'da gerçekleştirilen protesto yürüyüşlerinde Kral yönetiminin devrilmesiyle ilgili atılan sloganlar dolayısıyla çok sayıda tutuklamalar yapılmıştır. Irak-İran

⁷² Sönmezoğlu, S.257.

⁷³ Katar, Bahreyin, Kuveyit, BAE, Umman, S.Arabistan ve İran'dan oluşmaktadır. Bölgenin en zengin petrol kaynakları bu ülkelerin elindedir. Ayrıca son dönemlerde en çok silahlanma körfez ülkeleri arasında gerçekleşmiştir.

savaşında Bağdad'a 50 milyon dolarlık yardım eden Suudi Arabistan savaş döneminde de petrol ihracatını arttırarak finansal açıdan Tahran'ı zayıflatmak istemiştir. İki ülke arasındaki ilişkilerin gergin bir şekilde devam etmesi 1987 yılında Kabe'de Protesto yapan Şii hacıların (yaklaşık 400 civarında olduğu ifade edilmektedir.) öldürülmesi iki ülkenin ilişkilerini daha da zedelemiştir.⁷⁴ 1979 yılından sonra genel olarak İran dış politikasına bakıldığında bir taraftan Hizbullah ve Hamas gibi örgütleri desteklerken diğer taraftan da Şii-Sünni ayrımı yapmadan bölgedeki çıkarları doğrultusunda desteklediği görülmektedir.

2.1.8.1. Hümeyni Dönemi

İran'ın Suudi Arabistan'a yönelik dış politikası farklı dönemlere göre farklılık göstermektedir. 1979 İslamı devrim sonrası dönemleri farklı bölümlere ayırarak incelemek mümkündür. Birinci dönem İran dış Politikası Humeyni'nin iktidara gelmesiyle başlayan Humeyni dönemi olarak bilinmektedir. Bu dönemde İran "Ne Doğu Ne Batı" ilkesinden hareketle uzun zamandan beri batı ekseninde olan ülkesini bağımsız bir dış politika izlemeye yöneltmiştir. Bu dönemde Şah'ın stratejik ortağı olan ABD, İsrail ile sorunlar yaşanmaya başlamış dolayısıyla bu dönemde ülkenin Filistin'e desteğinin de arttığı görülmektedir. ABD ile ciddi anlamda düşmanlıkta bu dönemde başlamıştır. Çünkü 1955 yılında Museddek'a karşı yapılan darbe'den ABD sorumlu tutulmuştur. Ayrıca Irak ile İran arasındaki 8 yıl devam eden savaşın da asli sorumlusu Saddam değil, Amerika Birleşik Devletleri olduğu kanaatine varılmıştır. Bu dönemde ABD'ne büyük şeytan ve bölgedeki işbirlikçilerine de büyük şeytanın yandaşları olarak ifade edilmiştir. Ki bu dönemde İran iki kutuplu bir dünya düzenine karşı çıkarak "Ne Doğu Ne Batı" ilkesini şiar edinerek bir taraftan batı merkezli uluslararası düzene karşı çıkarken diğer taraftan da bu düzenin kendi menfaatlari doğrultusunda kullandıkları hizmetçilerine de karşı çıkmıştır. Devrimin ardından ideolojik, Mezhepsel ve radikal bir dış politika izleyen İran'ın S.Arabistan ile ilişkileri kötüleşmiştir. Halbuki 1979 yılına kadar batı bloğunun Ortadoğu'daki en önemli stratejik

⁷⁴ Bekir Hahhallı, "Hümeyni Dönemi İran Dış Politikası", **Birey ve Toplum**, Sayı, 8, Güz 2014, s.1-22.

müttefikiydiler. Devrim sonrası İran'da yaşanan rejim ve yönetici kadrodaki değişiklikler sebebiyle ABD bölgedeki en önemli müttefiklerinden birisini kaybetmiş yerini ise, Suudi Arabistan ile kapatmaya çalışmıştır.

Bu dönemde İran'ın yaptığı ve yapmaya çalıştığı faaliyetlere bakmak gerekirse, başta bölge ülkeleri olmak üzere mezhep ihraç etmek amacıyla Şiiliği yaymak veya bölgenin farklı ülkelerinde mevcut olan Şiileri desteklemek ve o ülkelerdeki grupları destekleyerek İran karşıtı hükümetlerine karşı mücadele ettirmek olmuştur. Diğer taraftan ABD'nin bölgedeki gücünü aynı zamanda da prestijini kırmak bunu yaparken de farklı grupları destekleyerek onların aracılığıyla bölge ülkelerinde de nüfuz sahibi olmayı hedeflemiştir. Yukarıda belirtilenlerin yanısıra bölgedeki en önemli rakibi aynı zamanda da ABD'nin stratejik müttefiki olan S.Arabistan'ı kuşatmak ve zayıf duruma düşürmek gibi farklı stratejiler izlemiştir.

2.1.8.2. Rafsancani Dönemi

Yeniden yapılandırma dönemi (1990-1999) olarak da bilinen İran dış politikasındaki ikinci dönem ise, Haşimi Rafsancani'nın iktidara gelmesiyle başlar. Bu dönemde ise, Irak'ın kuveyt işgali, SSCB'nin dağılışıyla beraber iki kutuplu sistemin çökmesi ABD'nin de dünyanın tek süper gücü olarak ortaya çıkmasına denk gelir. Ülke uzun dönem savaşın ardından yeniden yapılanmaya ihtiyaç duymuş dolayısıyla hem iç politikada hemde dış politikada reformlara gidilmiştir. Buradaki amaç uzum bir süre savaşan ülkenin öncelikle ekonomik açıdan canlandırılması için dış yatırımları ülkeye çekebilmek için bazı adımların atılması gerekiyordu. Böylece bir önceki dönemin devrim ihraç politikasından vazgeçilerek bölgedeki Arap ülkelere güven verilmiş oldu. Ve ilerleyen yıllarda bu ülkeler ile daha yakınlaşmaya gidilmiş oldu. Ayrıca 1991 yılındaki Kuveyt işgaline de karşı çıkan İran, S.Arabistan ile de yakın temaslar kurmuş ardından Avrupa Birliği ülkeleriyle de petrol ve teknoloji karşılığı ticareti başlatmıştır. Bu dönemde İran, dış politikası oldukça pragmatist ve realist çizgiler üzerinden gitmiştir. Rafsancani barış içinde bir arada yaşama ilkesini şiar edinerek önceki dönem muhafazakar tutumlardan vazgeçerek pragmatist bir dış politika izlemiştir. İran'ı pragmatistliğe iten unsurları hem

bölgesel hemde küresel açıdan değerlendirmek mümkündür. Birincisi İran içerisinde gerçekleşen değişiklikler ikincisi ise, küresel sistemdeki değişikliklerdir. İki kutuplu sistem'in değişmesiyle SSCB bölgeden çekilmek zorunda kalmıştır. Ayrıca bölge ülkelerindeki SSCB yanlısı hükümetleri de destekleyemez hale gelmesiyle birlikte İran rahatlamıştır. Aynı zamanda Afganistan'da da Sovyetlerin yenilmesiyle birlikte İran'ın etki alanı genişlemiştir. 1989 yılında Hümeyni'nin vefatıyla, soğuk Savaşın bitmesi jeopolitik açıdan önemli bir konumda olan İran için yeni bir fırsat yaratmıştır.⁷⁵ Hümeyni sonrası ülke cumhurbaşkanlığına gelen Rafsancani döneminde izlenen pragmatist ve realist politikalar sonucunda uluslararası sisteme tekrar entegrasyon süreci başlamıştır. Ayrıca bu dönemde dini lider olarak Hameneyi'nin Hümeyni'nin makamına getirilmesi eski sert İslami rejim bir nebze yumuşatılmıştır. Zira 1980 öncesindeki kararların alınmasında sadece Hümeyni söz konusuysen sonrasında ise Rafsancani ve Hameneyi'nin kensensusuyla alınmaya başlamıştır.⁷⁶

Haşimi Rafsancani dönemi İran dış politikasında devrim ihracı gibi ideolojik temelli politikalardan tam anlamda vazgeçilmemişse, ticari anlamda yükselme, güvenlik alanlarında da hem bölge ülkeleri hemde küresel çapta diplomatik ilişkilerin düzeltilmesine çaba sarf edilmiştir. Bu dönemdeki temel amaç ise, uzun dönem maruz kalınan savaş sıkıntılarının aşılması, yalnızlıktan küresel anlamda kurtulmak ve dünya ülkeleriyle tekrar entegre olmak gibi unuzurlar hedeflenmiştir. İran'ın bu amaçlarını gerçekleştirmesinde yardımcı olan iki önemli olaya da değinmekte fayda vardır. Biri 1991 yılındaki Irak tarafından Kuveyt işgali ve diğeri SSCB'nin dağılmasıdır. Kuveyt işgaline karşı çıkan İran hem bölge hemde küresel ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmiştir.

2.1.8.3. Hatemi Dönemi

Hatemi dönemi araştırmadaki sıralamaya göre üçüncü dönem ise 1998-2006 reform dönemi olarak da bilinmektedir. Bu dönemde Hatemi'nin iktidare

⁷⁵ Eva Rakel, "Praradigms of Iranian Policy in Central Eurasia and Beyond", **Perspectives on Global Development and Technology**, vol: 2, No: 3, 2003, s.551.

⁷⁶ Gökhan Çetinkaya, "Rafsancani'den Hatami'ye İran Dış Politikasına Bakışlar", **Türkiye'nin Komşuları**, (DrI.), M. Türkeş, İ. Uzgel, Ankara: İmge Kitabevi, 2002, s.301.

gelmesiyle birlikte hem bölgesel hemde küresel baskıların İran üzerinden kalkmasına sözkonusu olmuştur. bu dönemde İran üzerindeki uluslararası baskıların kalmasına sebebiyet veren unuzurlar ise Hatemi'nin seçim kampanyasında da vurguladığı üç önemli unsur etkili olmuştur. bu unsurlar ise ülkede yapılması vaad edilen Siyasi reform, Sivil toplum kuruluşlarının geliştirilmesi ve güçlendirilmesi ve hukukun üstünlüğü ilkesine çok önem verilmesidir. Her ne kadar bu üç madde İran'ın bir iç meselesi olarak değerlendirilirse de Hatemi dönemindeki dış baskıların azalmasına yol açarak ülkeyi Batılı güçler açısından çekici hale getirmiştir. Ayrıca bu dönemde Hatemi iki önemli diplomatik strateji geliştirmiştir. Bunlardan ilki Medeniyetler Diyalogu (MD) olarak bilinmektedir. Hatemi'nin geliştirdiği Medeniyetler diyalogu stratejisi ile İran Avrupa Birliği ülkeleri, Mısır ve Japonya gibi ülkeler ile yakınlaşmayı hedeflemiştir. Bu bağlamda Hatemi'nin reform hareketine en çok destekde AB ülkelerinden gelmiştir. Böylece İran ile AB ülkeleri arasındaki ticari ilişkiler önemli mesafe katetmiş oldu. Hatemi'nin geliştirdiği ikinci strateji ise, devrim ihraç politikasından (DİP) dolayı kendisinden uzaklaşan Arap ülkelerini tekrar yanına çekmek ve onlarla daha yakınlaşma ve derinleşme yönünde hareket etmektir.⁷⁷ 1997 yılında ülkenin cumhurbaşkanlığına getirilen reformist kesimden Muhammed Hatemi, Rafsancani'nin dış politikada izlediği çizgiyi takip etmiştir. Ülkenin ekonomik anlamda kalkınmasının yanında siyasi alanda da önemli adımlar atan Hatemi, "Birlikte Yaşam ve Medeniyetler arası Diyalogu" gibi stratejiler geliştirerek izlediği yumuşak politikası sayesinde önemli ilerlemeler katetmiştir. Hatemi'nin bu dönemde kullandığı medeniyetler arası diyalogu uluslararası arenada hakim ve yaygın olan 11 Eylül olayları karşısında zayıf kalmışsa da Hatemi'nin çabalarıyla yumuşak bir politika izleyen Tahran, küresel güçlerin direk karşına almamayı başarmıştır. 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD'nin Afganistan ve Irak işgalinde işbirliği yapan İran, eskiden büyük şeytan olarak gördüğü ABD ile Taliban'a karşı operasyona destek vererek terörle

⁷⁷روابط با عربستان در بوته تحلیل و نقد عباس (Abbas Meleki, "Rawabet ba Arabistan Der buta-i Tehlil ve Naqd", (ملکی نشریه راهبرد توسعه. شماره 6 سال 2013-2014. ص. 2-1385. <http://www.magiran.com/magtoc.asp?mgID=3733&Number=6&Appendix=0> (26.12.2018).

mücadelede Batılı ülkeler ile çıkarları doğrultusunda ortak adımlar atmaya razı olmuştur.⁷⁸

2.1.8.4. Ahmedinejad Dönemi

Dördüncü Dönemde ise, İran İslam Cumhuriyetinin 9. Cumhurbaşkanı olarak bilinen muhafazakar kesimden Ahmedinejad'ın iktidara gelmesiyle başlar. Bu dönemde İran dış Politikası Humeyni dönemindeki özelliklere sahiptir. Diğer bir ifadeyle Hatemi döneminde izlenmeye çalışılan uzlaşmacı dış politika bu dönemde daha sert ve uzlaşmasız bir yönde hareket etmiştir. Bu sebepten dolayı hem küresel ABD gibi hemde bölgesel S.Arabistan gibi güçler açısından İran, farklı ülkeler ile izlediği revizyonist ve muhafazakar politikalarından dolayı karşı karşıya gelmiştir. Cumhurbaşkanlığı makamına gelmeden önce Tahran belediye başkanlığını yapan ve o zamana kadar ülke siyasetinde fazla tanınmayan Mahmud Ahmedinejad, Ulama grubu içinde olmamasına rağmen tutunduğu dindar tavrıyla sert bir görünüm sergilemiştir.⁷⁹ Ahmedinejad, Rafsancani'nin izlediği batı ile yakınlaşma politikasının aksine batı karşıtı söylemleriyle daha sert bir dış politika izlemiştir. Özellikle de ülkenin Nükleer Programı konusunda ısrarcı bir tutum sergileyen Ahmedinejad, S.Arabistan gibi bölgesel ülkeleri ABD'ye daha da yakınlaştırmıştır. Aynı zamanda da Amerika Birleşik Devletlerinin Bölgeye girişini hızlandırmıştır. ABD açısından hayati öneme sahip olan petrol ve doğalgaz kaynakları bakımından oldukça zengin konumda olan Ortadoğu'da meydana çıkan egemen bir güç kendi çıkarları için önemli bir tehdit teşkil eder. Bu sebepten dolayı bölgede oluşacak merkezi bir gücün engellemek için sürekli kaos ve istikrarsız durumun olması gerekmektedir. 1979 İslami Devrim ile ortaya çıkan ABD karşıtı bir İran'ı kendi çıkarları için bir tehdit olarak görüyor ve sürekli uluslararası arenada uyguladıkları ambargolar ile sınırlandırmaya çalışıyor.⁸⁰ Bu dönemde Ahmedinejad'ın sert ve uzlaşmaz tavrı başta ABD ve İsrail olmak üzere bölgedeki diğer ülkeleri S.Arabistan,

⁷⁸Abdullah Yiğın, "Devrimin 35.Yılında İran Dış Politikası", **Seta Perspektif**, Sayı.32,Şubat 2014, s.3-4.

⁷⁹İsmail Yurdakurban, "Devrim Sonrası İran Dış Politikası", Selçuk Üni, SBP, U.A.D, Yüksek Lisan Tezi, s. 46-47.

⁸⁰Mohmood Sariolghalam, "Understanding Iran: Getting Past Sterotypes And Mythology", **The Washington Quarterly**, vol, 26, No,4, 2003, s.70.

BAE, Kuveyt gibi ülkeleri Amerika Birleşik Devletlerinin güvenlik şemsiyesi altına girmesine sebep olmuştur. Bu ülkeleri en çok kaygılandıran konu ise, Tahran'ın nükleer programının sürdürmesindeki ısrarcı tavrı olmuştur.⁸¹ Aynı zamanda bu ülkeleri korkutan diğer önemli bir unsur da Tahran'ın oluşturmaya çalıştığı Şii hilalı olarak da bilinen kavram İran'dan başlayıp Suriye ve Irak'ı geçerek Lübnan'ın güneyine kadar uzanan bir alanı ifade etmektedir. Bölge ülkelerini kaygılandıran diğer bir unsur ise Ortadoğu'daki ABD'nin Irak müdahalesinin ardından en karlı çıkan ülkenin İran olmasıdır. Zira bölgede İran için en önemli tehditlerden olan Saddam'ın ortadan kaldırılmasının ardından Irak'ta şiiilerin iktidara gelmesiyle birlikte bu tehdit ortadan kalkmıştır. Böylece İran hem siyasi hemde ekonomik açılardan bölgedeki nüfuzunu arttırma fırsatı yakalamıştır. Ahmedinejad dönemi İran dış politikasının belirleyici unsurunu ülkenin nükleer programı olduğunu vurgulamak yerinde olacaktır. Şah döneminde ABD ve İngiltere desteğiyle başlayan nükleer program (NP) 1979 İslami Devrimle kesintiye uğramıştır. 1990 sonrasında ülkede yaşanan ekonomik toparlanma ile Rusya Federasyonu ile bu konuda çalışmalar devam etmişse de sürekli batı engeline maruz kalmıştır. Eğer İran arzu ettiği nükleer güce ulaşırsa ABD'nin Ortadoğu'daki politikasının iki önemli ayağı olan enerji kaynaklarının dünya pazarlarına transferi ve İsrail'in güvenliği tehlikeye girecektir. Bu Amerika Birleşik Devletleri açısından kabul edilemez bir durumdur.⁸² ABD'da Neoconların yeni muhafazakarların iktidarda olduğu ve küresel çapta saldırgan bir politika izleme dönemine denk gelen Ahmedinejad dönemi İran dış politikası doğal olarak ulusal çıkarlarını gerçekleştirmede yumuşak bir politika izleyemezdi. Zira İran ılımlı tavrıyla Hatemi döneminde ulaşmak istediği hedeflere varamamıştır. Diğer bir ifade ile Hatemi'nin tüm çabalarına rağmen İran şer eksen ülkeler listesinden çıkamamıştır. Böyle bir ortamda Ahmedinejad sert tepkilere karşı sert söylemleriyle başlamıştır. Bir taraftan nükleer programını devam ettirirken diğer taraftan Latin Amerika ülkeleriyle de ilişkilerini geliştirmiştir. İsrail karşıtlığını sert bir ifade ile deklare eden Tahran'a batılı ülkeler karşı çıkmıştır. Söylemsel olarak her ne

⁸¹ Ömer Ersun, "Bush, Ahmedinejad ve Yüce Tanrı", **Stratejik Analiz**, Sayı,74,Haziran 2006 s.34.

⁸² Mustafa, Kibarlıoğlu, "İrani'nin Nükleer Programı ve Türkiye", **Bilge Strateji**, Cilt, 5, Sayı,9,Güz 2013, s.1-8.

kadar ideal yaklaşım çerçevesinde hareket etmiş olsa da Suriye konusunda oldukça pragmatist davranan Tahran yönetimi kendi çıkarı gereği Suriyede patlak veren rejimi devirme ayaklanmasında Esad'ın yanında yer almıştır.⁸³

2.1.8.5. Ruhani Dönemi

Ahmedinejad'ın ardından 2013 yılında Cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanan Hasan Ruhani her ne kadar siyasete devrim lideri Humeyni sempaticanlısı olarak başlamış olsa da Rafsancani'ye yakınlığıyla bilinir. Irak-İran savaşı sırasında yüksek savunma ve savaş destekleme üst kurumunda görev yapan Ruhani 1988 yılında Ordu komutanlığı yapmıştır. 1992 ile 2013 yılları arasında ise, Stratejik Araştırma Merkezi başkanlığı yapan Ruhani Pragmatist ve merkezietcilliğiyle dikkat çekmektedir.⁸⁴ Ağustos 2013 yılında ülkenin cumhurbaşkanı olarak seçilen Ruhani kendisinden önceki dönem dış politikada bazı değişiklikler getirmiştir. Özellikle karar alma mekanizmasındaki bazı seçkinleri değiştirerek Rafsancani ve Hatemi dönemlerinde aynı görevlerde bulunan ve dış dünyayı yakından tanıyan ve temas kurabilecek uzlaşıcı ve pragmatist düşünceye sahip kişileri getirmiştir. Örneğin Cevad Zarif gibi. Genel olarak Ruhani izlediği İtidalli Dış Politikasıyla tanınmaktadır. Ruhani'nin bu politika ile ulaşmaya çalıştığı dört hedef bulunmaktadır. Birincisi, Gerçeklilik ile İslam Cumhuriyetinin menfaatleri arasında bir dengenin oluşturulmasıdır. Diğer bir ifadeyle Ruhani ülkesinin eskiden beri tanınmış ve belirli dış politika ilkelerine uyumluluk çerçevesinde sadık kalmakla beraber daha pragmatik ve gerçekçi bir politika izleyecektir. İkincisi ülkenin Ahmedinejad döneminde izlenen sert ve tutumunun aksine daha yumuşak bir tutum sergilemiştir. Zira Ruhani'ye göre dış politikada diğer ülkelere karşı sert sloganlar ile yola çıkmak ülkenin prestijini zayıflatır. Üçüncüsü dış ülkeler ile güçlü ve yapıcı bir etkileşim oluşturulması hedeflenmiştir. Çünkü ülkenin uzun yıllardır maruz kaldığı dış baskıları, yaptırımlar ve ambargoların temel nedeni geçmişte izlenen sert ve

⁸³ Yığın, s. 3-5.

⁸⁴ Yalçınkaya, s. 407-416.

tutucu politikalarından kaynaklanmaktaydı. Dördüncüsü ise ekonomik anlamda kalkınmaya öncelik verilmesi hedeflenmiştir.

Ahmedihejad ile Ruhani'nin dış politikası dikkate alındığında birisinin dünya'ya emperyalistler ile sömürülenler diye iki gruptan bahsettiğini ve dünyanın adaletten yoksun olduğunu vurgu yaptığını diğerini ise uluslararası arenada karşılıklı bağımlılık ilişkiler çerçevesinde kazan kazan yaklaşımının taraflar açısından önemine vurgu yaptığı görülmektedir. Ahmedinejad döneminde Batı karşıtlığı dolayısıyla Doğu'ya yakınlaşmalar söz konusuken Ruhani döneminde ise hem Doğu hem de Batı ile ilişkiler geliştirilerek çok yönlü bir politika izlenmeye başlanmıştır. Ahmedinejad döneminde küresel çapta ABD ve bölgesel bazda da İsrail karşıtlığı dolayısıyla bölgesel istikrarsızlığa yol açarken Ruhani'nin gelmesiyle birlikte hem bölgesel hem de küresel anlamda barış ve istikrarın sağlanmasına katkıda bulunma vaatlerde bulunulmuştur. Ayrıca Ruhani'nin 2013 yılındaki BM 68. Genel kurulundaki ilk konuşmasında Ahmedinejad'ın aksine saldırganlığa ve aşırılığa karşı bir dünya görüşünü benimsediğine işaret ederek demokrasinin önemine vurgu yaparak ülkesine karşı olan Batılı güçlere müzakere çağrısında bulunarak kazankazan politikasına vurgulamıştır. Uzun bir dönemin ardından Davos'a katılan ilk İran lider olan Ruhani Obama ile kurduğu yakın temaslarıyla uluslararası ilişkilerde hızlıca dikkat çekmeyi başarmıştır. Ayrıca kullandığı sosyal medya araçları (Facebook ve Twitter gibi) büyük çapta destekçi kazanmıştır. Ruhani dönemiyle atılan en önemli adımlardan bir tanesi 2015 yılında P5+1 ülkeleriyle nükleer programı konusunda varılan anlaşma olmuştur. Zira ülkeye karşı oluşan karşıtlığı nispeten kalkması ve ambargoların tam olarak kaldırılması söz konusu olmasada az bir kısmı kalkmış ve daha ağırlaştırılmasının önüne geçilmiştir. Cenevrede kasım ayında gerçekleştirilen oturumda ABD ile İran arasındaki ilişkilerin yumuşaması sebebiyle AB'nin de İran'a karşı olumsuz tutumu ortadan kalkmıştır. Batı ile ilişkilerinde bir yumuşama yaşayan Tahran hemen Ortadoğu ülkeleriyle Özellikle Körfez ülkeleriyle yakın temaslar kurmaya başlamıştır. Örnek olarak Cevad Zarif'in Ürdün ziyareti ve Ümman Kralı Kabusun Tahran ziyareti aynı zamanda Ruhani'nin izlediği İtidalli Dış Politikasına verilebilecek örnektir. Ama İran'ın

bölgedeki en önemli rakibi durumunda olan Suudi Arabistan'ın yanısıra İsrail Ruhani'nin izlediği İtidalli Politikasına güvenmeyen iki ülke olmuştur. Aynı zamanda Tahran'nın 2015 yılında P5+1 ülkeleriyle nükleer konusunda vardığı anlaşmadan da en çok rahatsız olduklarını beyan etmişlerdir. Zira Suriye meselesinde olduğu gibi bölgedeki birçok ülkede Ruhani'nin gelmesiyle de İran'ın yayılcı ve saldırgan tavrı hiç değişmemiştir.⁸⁵

2.2. Suudi Arabistan

Bir devlet olarak 1932 yılında Suud bin Abdülaziz tarafından kurulan ülke günümüzde mutlak monarşi ile yönetilmektedir. Bu ülkedeki yönetim biçimi gereği yöneticiler her zaman baba'dan oğula geçecek şekilde devam edecektir. Diğer bir ifade ile yöneticiler hep aynı hanedanın mirasçıları olacak şekilde devam edecektir. Coğrafi anlamda Suudi Arabistan Güneybatı Asya'da yer almakta olup ülkenin kuzeyinde Irak, Doğusunda Kuveyt, Basra körfezi, BAE, Katar, Umman ve Bahreyin yer alırken Güneyinde ise Yemen ve Batısında Kızıl Deniz ile çevrelenmiş bir yarımada durumundadır. Genel olarak Arap yarım adasında yer alan Suudi Arabistan'ın doğusu Basra körfezi, Batısı Kızıl Deniz ile ihata edilmiş durumdadır. 2149690 Km² yüzölçüme sahip olan ülkenin yaklaşık 33 milyon nüfusu bulunmaktadır. Ülke halkının büyük çoğunluğunu araplar teşkil etmektedir. Daha açık bir ifadeyle halkın %90 Arap %10 Afrika kökenli ve Asyalı göçmenlerden oluşur.

Resmi dili Arapça olan Suudi Arabistan'ın içinde yaşayanların %100 Müslümanlardan oluşmaktadır. Mezhepsel açıdan ülkenin büyük çoğunluğu %86 Sünniler teşkil etmektedir. Suudi vatandaşlarının %14'nu Şiiler oluşturmaktadır. Şiilerin ağırlıklı olarak yaşadığı bölge ise, ülkenin doğusu olmakla birlikte Medine ve Yemen sınırında da önemli sayıda yerleşik oldukları görülmektedir. Coğrafi koşullar dolayısıyla ülke gelenel anlamda güney ve kuzey olarak iki kısma ayrılmaktadır. Ülkenin kuzeyi genel olarak kurak çöllerden oluşur ve burada genellikle fakir, bedevi halk yaşamaktadır. Buna karşılık ülkenin güneyinde ise, zenginler ve şehirliler yaşamaktadır.

⁸⁵ Bayram Sinkaya, ‘‘Ahmedinejad’dan Ruhani’ye İran Dış Politikasında Değişim: İtidalli Dış Politika’’, **Ortadoğu Analiz**, Cilt: 6, Sayı: 61, Mart-Nisan 2014, s. 30-33.

Çünkü bu bölgenin hem ikliminin yaşam için daha uygun olması hem de bölgedeki suyun da fazla olmasından dolayı en çok yatırım buraya yapılmıştır. Dolayısıyla güneydeki insanlar lüks binalarda yaşarken kuzeydeki insanlar gecekondularda yaşamaktadır.

Ülkenin nüfusu genel olarak homojen bir yapıya sahip olmasının yanı sıra genel anlamda iki gruba ayrılmaktadır. Bedeviler ve şehirliler olarak iki tabakaya ayrılmış olsalarda değişen şehirleşme süreci ile birlikte bu iki tabakayı birbirinden ayrı olduklarını tefkik etmek oldukça güçtür. Coğrafi olarak ülke beş bölgeye ayrılmaktadır. Batıda Hicaz ve Asır bölgesi daha kalabalık bir nüfusu barındırırken ticari açıdan oldukça önemli olan Yanbu Limanında aynı bölgede yer almaktadır. Ayrıca Medine’inde burada bulunması bölgeye ayrı bir özellik katmaktadır. Ülkenin Kuzey bölgesinde göçebe ve yarı göçebe halklar yaşamaktadır. Vahhabiler açısından oldukça önemli olan Necd bölgesi ise ülkenin merkezinde yer almaktadır. Necd aynı zamanda Vahhabilerin anavatanı olarak da bilinmektedir. Son olarak Basra Körfezinin kıyısındaki doğu eyaleti ise 1950’lerde ülkede petrolün bulunmasının ardından oldukça önemli hale gelmiştir.⁸⁶

2.2.1. Ülkenin Siyasal ve Kültürel Yapısı

Genel olarak Suudi Arabistan’ın siyasal kültürünün temel öğeleri vahhabilik anlayışı çerçevesinde İslam anlayışı, merkezi devlet anlayışının hakim olması, diğer bir ifadeyle daima ülkenin merkezi yapısının güçlü kalması, Bedevilik, Şiilik karşıtlığı ve İhvan karşıtlığı olarak ifade etmek mümkündür. Suudi Arabistan’ın siyasal kültürünün ana çizgisini Sünni İslam itikadi çerçevesinde Vahhabilik anlayışı ve yorumları oluşturmaktadır. Ülkenin sahip olduğu bu anlayışı dolayısıyla bölgedeki diğer müslüman ülkelerden ayrılmaktadır. Aynı zamanda Suudi Arabistan Vahhabi İslam anlayışını ülkesinin iç ve dış politikasının bir malzemesi olarak da kullanmaktadır. Ülkenin İslam anlayışını oluşturan düşünce olarak ifade edilen Selefilik/vahhabiliğin görevi her ne kadar gerçek İslam’ın yayılmasındaki

⁸⁶ Mehmet A. Büyükkara, **Suudi Arabistan ve Vehhabilik**, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013, s.12-20.

hizmetçisi olarak iddia edilsede nihai amaç bölgedeki İran Şiiliğine karşı koyarak Monarşinin bekasını garanti altına almaktan başka bir şey değildir. Bu bağlamdaki eylemlerini hayata geçirirken Suudi Arabistan kendisini İslamı yaymada ve müslümanlara hizmet etmede milliyetçilik gibi etniksel unsurlar üzererinden hareket etmemiş aksine İslami değerleri kullanarak Vahhabilik düşüncesi gibi ideolojik unsurlardan yararlanmaktadır. Mesela, Riyad yönetimi Ortadoğu'da Narsır gibi farklı liderler tarafından farklı dönemlerde izlenen milliyetçilik politikalara karşı Pan-İslamizm'ı bir siper olarak kullanmıştır. İslami olarak kendine has Selefi-vahhabi anlayışa sahip olan Suudi Arabistan dini konuda kendisine alternatif teşkil eden Şii İslam yorumuyla bölgedeki en önemli rakibi olan İran ile karşı karşıya gelmektedir. Suudi Arabistan içinde barındırdığı Sünni müslüman halkıyla ve İslam Konferansı Örgütü, İslam İşbirliği Teşkilatı (İKÖ,İİT), ve İslam Bankası gibi önemli kurumlara ev sahipliği yapmasının yanı sıra Afganistan gibi diğer müslüman ülkelerde kendi hedefleri doğrultusunda Taliban gibi örgütlere maddi olarak ciddi manada yardımlar yaparak ve İslami değerleri kullanarak güçlü politikalar yürütmektedir. Aynı zamanda Suudi Arabistan Vahhabi İslam kimliğini iç ve dış tehditlere karşı bir siper olarak kullanmaktadır. Bu bağlamdaki Riyad'ın en önemli amacı ve hedefi ise monarşinin devamlılığını koruyarak kraliyet otoritenin sağlanmasıdır.⁸⁷

2.2.2. Monarşi Siyasal Yapısı

Suudi Arabistan mutlak monarşi ile yönetilen bir Ortadoğu ülkesidir. Bu yönetimin gereği yasama, yürütme ve yargı kralın kontrolündedir. Kral aynı zamanda hükümetin de başında yer almaktadır. Ayrıca ülkenin yasama organı Şura meclisi adında 150 üyeden oluşmaktadır. Meclis üyeleri seçimle değil hepsi atama ile iş başına gelmektedir. Bunun yanında ülkede bakanlar kurulu da mevcut olup hükümet işlerini gerçekleştirmek için faaliyet göstermektedirler. Bakanları kurulu üyeleri de aynı şekilde Kral tarafından atanmaktadır. Suudi Arabistan'da aslında Kral ülkenin iç ve dış politikasında mutlak söz sahibidir. Ayrıca ülkedeki diğer önemli kurum ve kuruluşlar da

⁸⁷ Kalaycı, s.161-162.

Suud ailesinin üyelerine tahsis edilmiştir. Dolayısıyla ülkede güç tek merkezde toplanmış durumda olup ortaya çıkabilecek herhangi bir kargaşa veya karmaşıklık örnek olarak ülkedeki adaletsizliklerden dolayı hak talebiyle ortaya çıkacak olan halk ayaklanması anında bastırılarak kontrol edilebilir niteliktedir. Bu yüzden ülkede rejime karşı bir isyanın çıkması neredeyse imkansız durumdadır. Çıkarsada acımasız bir şekilde baskılarla karşılaşacaktır. Aynı zamanda ülke zenginliklerinin kontrolünde Örneğin Suudi Arabistan'ın dev petrol şirketi olan ARAMCO'nun denetimi de Suud ailesinin elindedir. Kraliyet ailesi elinde bulundurdukları tüm imkanları kullanarak bir taraftan ülke içinde patlak verecek isyanları bastırarak monarşi'yi ayakta tutarken diğer taraftanda rejimin meşruiyetini hem bölgede hem de dünya'da kabul ettirmektedir.⁸⁸

2.2.3. Vahhabilik Din Anlayışı

Vahhabilik düşüncesini ortaya atan isim Muhammed bin Abdulvehhabdır. 1744 yılında ibni Suud ile ibni Adbulvehhab arasında Diriye anlaşması olarak bilinen bir anlaşma ile Suud devletinin resmi dini ve ideolojisi olarak kabul edilen vahhabilik fikri aslında ibni Teymiyyenin savlarına dayanmaktadır. Bu anlayış sadece Kuarn ve Sünneti kabul eder onun dışında kalan icma'yı ve Nas'ı kabul etmez. Ayrıca vahhabiler kendi inanışları dışındaki tüm inanışları yanlış olarak değerlendirmektedirler. Aslında Abdul Vahhab, vahhabiliği birbirlerinden uzak olarak yaşayan bedevilerin (ki bunları farklı inanışlar ve siyasal düşüncelere sahip kesimlerdir) tek bir çatı altında toplamak için başvurduğu bir yöntemdir. Ki bunu yaparkende dini bir araç olarak kullanan Abdul vehhab Suud ailesinin de desteğiyle kendi ideolojisini böylece gerçekleştirmiştir. Suudi Arabistan'ın vahhabi kimliğ benimsemesi ve Kuran'ı da anayasa olarak alması aynı zamanda ülkenin de Şeriat kurallarına göre yönetilmesi bölgedeki diğer arap ülkelerde patlak veren milliyetçi hareketlenmelere karşı önemli rol oynamıştır.⁸⁹

⁸⁸ Kalaycı, s.162-164.

⁸⁹ Kalaycı, s.164.

2.2.4. Vahhabilerin Şiilere karşı Eleştirileri

Vahhabilerle göre, Şiiler müslüman toplumun bir parçası değildir. Çünkü onlar İslam'ı parçalamaya çalışanlara yardımcı olmak istemişler. Diğer bir ifade ile Şiiler Hıristiyanlar, yahudiler ve moğullar ile işbirliği yaparak İslam alemini parçalamışlardır. Vahhabiliğe göre, Hz Peygamber'e itaat etmek Allah-ü Tealaya itaat etmek olup yerine getirilmesi farz olan bir emirdir. Oysaki Şiiler İmamet konusunda aşırılığa gitmişlerdir. Hatta İmame peygamber vasıflarını atıf ederek yüceltmişlerdir. Böylece doğru yoldan sapmışlardır. Vahhabilere göre, Şiilerin savunduğu rehber ve İmam Kuran ve Sünnette uymayan unsurlar olup siyasi maksatlar için oluşturulan bir bidattır. Bu yüzden Riyad yönetimi tarafından kabul edilemez bir konudur. Riyad yönetimi açısından bakılırsa Tahran'ın nihai amacı Şiiliği bölge ülkelerine yayarak kendi yanlısı halkın desteğiyle bölgedeki monarşileri ortadan kaldırmak ve böylece bölgedeki nüfuz alanını genişletmekti⁹⁰

2.2.5. Vahhabilerin İhvan karşıtlığı

Suudi Arabistan'daki dağınık şekillerde yaşayan farklı kabileleri vahhabilik çatısı altında bir araya toplayan Abdul Vahhab sonrasında ihvan yani kardeşlik kavramı altında bir araya gelen bir grupla karşı karşıya kalmıştır. Hızlı bir şekilde silahlı olarak örgütlenen bir grup haline gelen bu grup üyeleri İbni Suud Şerif Hüseyin'e karşı kullanarak Hicaz'ı fethetmiştir. Ardından da ihvanın ülkede yayılmasıyla kaygılara kapılan Suud ihvani tasfiye etmeye başlamıştır. İbni Suud ile ulus devlet inşasında beraber hareket eden İhvan daha sonra onun modernleşme hareketine karşı çıkarak Cüheyman el-Uteybi liderliğinde muhalefet konumuna geçmiştir. Suudi Arabistan'daki İhvan Mısır'da 1928 yılında Hasan el-Benna tarafından kurulan Müslüman kardeşler ile farklılık arz etmektedir. Bunların ayrılık noktaları ise vahhabilik, ılımlılık ve aşırılık konularında görülmektedir. Aslında temel sorun 2011 yılında Müslüman Kardeşlerin Mısır'da iktidar olması dolayısıyla Riyad yönetiminin buna karşı çıkmasıyla başlamıştır. Oysaki Nasır'ın zamanında izlediği

⁹⁰ Mehmet Zeki, "Selefilik'in Şiilik Değerlendirmeleri Bağlamında Nefret ve Şiddet Söylemi", **e-Makale Mezhep Araştırmaları**, cilt, 6, sayı, 2, 2013, s.157-158.

milliyetçilik politikasına karşı İhvan'ı dengeleyeci bir unsur olarak kullanan Suudi Arabistan devam eden süreçte İhvan'ın cihatçılık faaliyetinin diğer bölge ülkelerine de yayılacağı endişesine kapılmıştır. Dolayısıyla Riyad yönetimi Müslüman Kardeşlerin kendi rejiminin bekası ve kraliyet ailesinin geleceği için büyük bir tehdit olarak algılamaya başlamıştır. Zira 2011 yılında Tunus'ta başlayıp Libya ve Mısır gibi diğer Ortadoğu ülkelerine yayılan monarşilere karşı halk ayaklanması Riyad'ı ciddi biçimde kaygılandırmıştır.⁹¹

2.2.6. Askeri Gücü

Basra körfezi ve Kızıl Denize kıyıdaş olması sebebiyle stratejik bir konuma sahip olan ülke dünyanın petrol zenginliği açısından bir numaralı ülkesi olarak ön plana çıkmaktadır. Aynı zamanda ülkenin Mekke ve Medine gibi kutsal mekanların da kendi toprakları içerisinde barındırması müslümanlar ve İslam dünyası açısından oldukça önemli bir konumu bulunmaktadır. Yıllık Hac ve Umra ziyaret için ülkeye gelen müslümanlardan elde ettiği gelirler ve petrol ihracatından gelen yüksek gelirleri sayesinde müslüman ülkeler üzerindeki nüfuzu oldukça fazladır. Ülke gelirlerinin %80 petrol kaynaklıdır. Dolayısıyla elde ettiği yüksek gelirlerini askeri anlamda Ortadoğu'daki rakibi olan İran'a nispeten daha zayıf konumda olduğunu farkına vararak silahlanmaya harcamaktadır. 2018 Powerfire verilerine göre, Suudi Arabistan'ın 33 milyon nüfusu bulunmaktadır. Ayrıca ülkenin 230 bin aktif askeri personelinin yanısıra 17 milyon aktif kullanılabilir durumda insani gücü mevcuttur. Suudi Arabistan'ın askeri gücü genel olarak kara kuvvetleri, deniz kuvvetleri ve hava kuvvetleri olmak üzere üç alana ayrılmaktadır. Ülkenin toplam 1062 adet takının yanısıra 11.100 adet zırhlı savaş araçları bulunmaktadır. Ayrıca 705 adet motorlu topçu silahları ve 122 adet roket atarları mevcuttur. Ülkenin toplam donanma gücünün sayısının 55 adet olduğu görülmektedir. Ayrıca 7 adet firkateyne 4 adet korvet, 9 adet bot ve 3 adet mayın gemisi bulunmaktadır. Hava kuvvetleri ise toplam uçak sayısı 848 adet olup 244 adedi savaş uçağının yanısıra 325 adet taaruz uçağı ve 207 adet de eğitim uçağı mevcuttur. Suudi Arabistan'ın askeri alanda İran'a nazaren daha zayıf konumda olduğu

⁹¹ Kalaycı, s. 165-68.

görülmektedir. Aşağıdaki tablo beşte de gösterildiği gibi İran bu konuda Suudi Arabistan'dan daha güçlü bir görünüm sergilemektedir.⁹²

Tablo 3:
Suudi Arabistan'ın Askeri Gücü

KARA KUVVETLERİ	DENİZ KUVVETLERİ	HAVA KUVVETLERİ
Tanklar, 1062	Toplam Donanma Gücü,55	Uçak, 848
Zirhlı Savaş Araçları, 11,100	Firkateyne, 7	Savaş Uçakları, 244
Kundağı Motorlu Topçu Silahları, 705	Korvet, 4	Taaruz Uçakları 325
Çekili Topçuları, 1818	Denizaltı, 0	Nakliye Uçakları, 49
Roket Atarlar, 122	Botları, 9	Eğitim Uçakları, 207
	Mayın Gemisi, 3	Helikopter, 254
		Saldırı Helikopteri, 34

Kaynak: Global Firepower, Saudi Arabia Military Strength.

2.2.7. Ekonomik Gücü

Ortadoğu ülkeleri arasında özellikle Arap dünyasının ve Müslümanlar dolayısıyla da İslam dünyasının, ekonomik ve finansal gücü ve değerleriyle de bölgenin önemli ülkelerinden olan Suudi Arabistan, Jeoekonomik açıdan da zengin petrol kaynaklarına sahip olması sebebiyle oldukça önemli bir konumda bulunmaktadır. Suudi Arabistan Aynı zamanda sahip olduğu zengin petrol rezervleri ve ihracı konusunda da Ortadoğu'da birinci konumda olan ülke petrol ihrac eden ülkeler (OPEC) arasında da büyük prestije ve öneme sahiptir. Bu bağlamda 2014 yılındaki petrol fiyatlarının düşmesine sessiz kalması petrol üreten ülkeler içindeki rolünü açıkça göstermektedir. Suudi Arabistan'ın petrol fiyatlarına tepkisiz kalmasının altında birkaç neden bulunmaktadır. Bu sessizliği şöyle analiz etmek mümkündür. Suudi Arabistan bu eylemiyle bir taraftan İran ve onun destekçisi Rusya'nın bölgedeki gittikçe artan nüfuz ve etkinliğini kırmak istemiştir. Çünkü Riyad'in bölgedeki en büyük rakibi olan İran'ın böylece ekonomik krize sokulabilmesi sebebiyle bölge politikasındaki sert tutumundan vazgeçmesi bekleniyordu. Aynı zamanda bu tarihte uluslararası piyasede Amerika Birleşik Devletleri gibi büyük güçler tarafında

⁹² Global Firepower, Saudi Arabia Military Strength. https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.asp?country_id=saudi-arabia (22.02.2018).

sunulmaya başlayan kaya gazı gibi yeni enerji ürünlerinin de petrol fiyatlarını alt seviyede tutulmasıyla engellenmesi hedeflenmişti. Böylece Suudi Arabistan hem bölgesel hemde küresel anlamdaki güçlü konumunu kaybetmemiş olacaktı. Ekonomik unsurların yanısıra Suudi Arabistan Ortadoğu’da hem jeoekonomik, jeokültürel hemde jeopolitik açıdan oldukça önemli bir ülke olarak görülmektedir. Ülkenin G-20 gibi önemli uluslararası ekonomik kurumlara üye olması zengin ekonomik gücüyle bölge ülkelerinin meselelerine hem arabuluculuk hemde müdahale etme kabiliyetini beraberinde getirmektedir.⁹³

Ortadoğu’nun bölgesel anlamdaki iki önemli gücü olan İran ile Suudi Arabistan’ın finansal gücünün karşılaştığımızda İran’dan daha güçlü bir görünüm sergilemektedir. İran’ın savunma bütçesine bakıldığında 6 milyar doları aşkın olduğu görülmektedir. Ama Suudi Arabistan’ın savunma bütçesi ise yaklaşık 56 milyar dolar olarak görülmektedir. Aynı şekilde iki ülkenin altın ve döviz rezervleri ve alım gücü patitelerinin karşılandığımızda da Suudi Arabistan İran’a nazaren daha güçlü çıkmaktadır. Aşağıdaki tablo üçte detayı anlatılmaktadır.

Tablo:4

İran Ve Suudi Arabistan Finansının Gücünün (\$) Mükayesesi

İRAN İSLAM CUMHURİYETİ		SUUDİ ARABİSTAN	
Finans	\$	FİNANS	\$
Savunma Bütçesi	\$6,300,000,000	Savunma Bütçesi	\$56,725,000,000
Dış Borcu	\$10,560,000,000	Dış Borcu	\$212,900,000,000
Altın Ve Döviz Rezervi	\$132,600,000,000	Altın Ve Döviz Rezervi	\$509,000,000,000
Alım Gücü Paritisi	\$1,631,000,000,000	Alım Gücü Paritisi	\$1,789,000,000,000

Kaynak: Globalfireman, Iran and Saudi Arabia’s Finance.

Suudi Arabistan’ın Ortadoğu ülkeleri arasındaki konumu aynı zamanda Basra Körfezi’ndeki güçlü duruşu diğer taraftan Kızıl Denizin kıyısında yer alması hem ekonomik hemde kültürel açıdan ülkeyi oldukça önemli

⁹³ Muhittin Ataman, ‘Kral Abdullah Sonrası Dönemde S.Arabistan: Sudeyrilerin Geri Dönüşü’, **SETA Perspektif**, Sayı, 88, Ocak 2015, s.17.

kılmaktadır. Genel olarak ülkenin diğer önemli özelliklerini şöyle özetlemek yerinde olacaktır. İslam dünyası için önemli olan Mekke ve Medine gibi kutsal mekanların kendi toprakları içerisinde barındırması, Zengin Petrol ve doğal gaz yataklarına sahip olması örneğin Suudi Arabistan dünya petrol rezervlerinin %26'sına sahip bir ülkedir. Ayrıca ülke 6000m³ doğal gaz rezervine de sahiplik etmektedir. İslam Örgütü konferansının merkez binasında bu ülkenin Cidde şehrinde bulunmaktadır. Dolayısıyla diğer müslüman ülkeler üzerinde de özellikle bu kurum aracılığıyla önemli derecede nüfuza sahip olabilmeyi başarmaktadır. Suudi Arabistan Ortadoğu'daki Arap Birliğinin de önemli finansmanlarındanındır. Her ne kadar Suudi Arabistan bölgedeki diğer ülkelere nazaren önemli konuma sahip olsada İran ile karşılaşmada askeri olarak oldukça zayıf durumda kalmaktadır. Tek başına Tahran ile baş edemeyen Riyad ABD'nin güvenlik şemsiyesi altına girerek kendini güvenceye almış ve Batı ile olan yakınlığını ise İran'ı zayıflatmada bir koz olarak kullanmaktadır.⁹⁴ Aynı şekilde iki ülkeyi ekonomik anlamda en önemli gelir kaynaklarından olan petrol rezervleri, üretimi ve tüketimi açısından da karşılaştırmak gerekirse Suudi Arabistan Ortadoğu'nun bir numaralı petrol rezervine sahip ülke olması dolayısıyla bu konuda İran'ı geride bırakmaktadır. Diğer bir ifadeyle Suudi Arabistan'ın yaklaşık olarak 267 milyar varıl petrol rezervi varken İran'ın ise 159 milyar varil petrol rezervi bulunmaktadır. Nereden bakarsanız İran'inkini iki katı gibi bir rezervi bulunmaktadır. Bu bağlamdaki detayli bilgileri aşağıdaki tablo dördte de görebilirsiniz.

⁹⁴ Meleki, s. 2-20.

Tablo: 5

S.Arabistan İle İnan'ın Petrol Kaynaklarının Mükayesesi

İRAN İSLAM CUMHURİYETİ			SUUDİ ARABİSTAN		
Petrol Üretimi	Petrol Tükütimi	Petrol Rezervi	Petrol Üretimi	Petrol Tükütimi	Petrol Rezervi
40,68000	1870000	158,400,000,0	10460,000	3 000,000	266,500,000
Varıl/ Günlük	Varıl/ Günlük	00 Varıl	Varıl/ Günlük	varıl /Günlük	,000 Varıl

Kaynak: Global Firepower, Natural resources of Iran and Saudi Arabia.

2.2.8. Suudi Arabistan Dış Politikası

Suudi Arabistan 1932 yılında bağımsızlığını kazandıktan beri genel olarak batılı ülkelerin özellikle de ABD'nin himayesi altında olagelmıştır. Riyad yönetimi 1973 yılındaki Arap-İsrail savaşı dolayısıyla batılı ülkelere karşı petrol ambargosu uygulayarak Filistin'den yana olarak taraf tutunmuşsa da batıdan ayrılmayı göze alamamıştır.⁹⁵ Genel olarak Suudi Arabistan dış politikasını şekillendiren dört unsurdan bahsetmek mümkündür. Tabiki ülkenin dış politikası bu dört unsurlar kısıtlı değildir. Ama en önemli unsurlar bunlardır. Birincisi din unsurudur ki Suudi Arabistan İslam dünyasının lideri olduğunu zaman zaman ifade etmektedir. Ayrıca İslam'ın doğduğu topraklar olması Mekke ve Medine gibi tüm Müslümanlar açısından oldukça önemli ve kutsal kabul edilen mekanların kendi toprakları içinde barındırması sebebiyle de oldukça önemli bir ülkedir. İslam Konferansı Örgütü (İKÖ), Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) ve İslam Bankası (İB) gibi uluslararası kurum ve kuruluşlara ev sahipliği yapması da ülkenin bölgedeki prestijini arttırmakta olup ülkenin diğer müslüman ülkelere yaptığı fon ve yardım desteklerinden dolayı da ön plana çıktığı görülmektedir. Aynı zamanda Suudi Arabistan sınırları içinde barındırdığı Mekke ve Medine gibi tüm Müslümanların ortak değerleri olarak bilinen mekanların aracılığıyla da tüm müslüman ülkeler ile farklı düzeylerde ilişkileri mevcuttur. Bu yüzden Ülkeye Ortadoğu'da sünni dünyasının en büyük askeri gücü olarak bakılmaktadır. Suudi Arabistan dış politikasındaki bir diğer önemli unsur ise Arap davalarıyla ilgilenmektir. Bu

⁹⁵ Malaki, s. 2-20.

konuda Filistin halkının yanısıra Suriye halkının da yanında yer alarak büyük miktarlarda maddi yardımlar sağlamaktadır.

Üçüncüsü ise ekonomik unsurdur. Ülkenin zengin petrol kaynaklarının kendi toprakları içinde barındırmasının yanısıra turizm sektöründe de Hac ve Umre ziyaretlerinden elde ettiği gelirlerden dolayı ekonomik olarak büyük bölgesel güç konumundadır. Dördüncü unsur ise bölgesel güvenlik ve istikrar unsurudur. Suudi Arabistan kurulduğu günden beri ABD'nin güvenlik şemsiyesi altına girerek bir taraftan kendini güvence altına alırken diğer taraftan küresel düzeyde ise İran'a karşı ABD ve yandaşları tarafından uygulanmakta olan ambargo ve yaptırımlardan azami derecede yararlanmaktadır. Böylece bölgede varlığından söz ettiren ülkelerden birisi olagelmıştır.⁹⁶

1979 yılındaki İran İslami devrimi dolayısıyla İran yayılcılığı korkusu beş körfez ülkesini S.Arabistan'a yaklaştırmıştır. Közfez ülkelerini kolayca yanına çekmeyi başaran Riyad körfez dışına da yayılmaya başlamıştır. Afganistan bunun en bariz örneğidir. SSCB'nin 1989 yılında Afganistan'dan çekilmesiyle ülkede başlayan iç savaşta ve ardından Taliban Örgütüne daha öncesinde de ülkedeki mücahitlere verdiği desteklerden dolayı ülkede önemli derecede nüfuz elde etmiştir. 11 Eylül 2001 tarihinde meydana gelen Terör olaylarında da ABD'nin bölgedeki en yakın stratejik ortağı olmuştur. Aslında bu şu anlamına gelmektedir. S.Arabistan ile ABD ilişkileri bugüne kadar petrol ve silah alımı ve güvenlik üzerinden yürümüştür. Buna göre Amerika Birleşik Devletleri S.Arabistan güvenliğini koruma görevini üstlenirken batıya akan petrol güvenliğinin de Riyad'a düşmektedir.⁹⁷

II.Dünya Savaşı ardından başlayan iki kutuplu bir dünya düzeninde başlattığı komünizm karşıtlığı politikasıyla Batı Bloğuna daha yakınlaşan Riyad yönetimi 1982 yılında Kral Halid'in ölümüyle iktidara gelen Melik Fehd, tam Amerika Birleşik Devletleri ekseninden yürümeye başlamıştır. Suudi

⁹⁶ Diriöz Alioğlu, "S.Arabistan Dış Politikası ve Bölge Ülkeler ile İlişkileri", Ortadoğu Analizi, Cilt: 4, Sayı 39, Mart 2012, s.1-7.

⁹⁷ Malaki, s. 2-20.

Arabistan dış politikasındaki en önemli hedeflerinden birincisi, rejim güvenliğinin korunmasıdır. Diğer hedefleri ise, ülkedeki dini yapının korunmasıdır. Ülke ekonomik açıdan her ne kadar güçlü olsa da bölgedeki birtakım etkin güç olma gibi konularında ABD'nin güvenlik şemsiyesi altına girmeden bu amaçlarına ulaşmada yetersiz kalmaktadır. Zira Suudi Arabistan'ın bu amaçlarına ulaşmasındaki en büyük engel bölgesel anlamda İran tarafında engellenmektedir. Tahran yönetimini kendi bekası için önemli bir tehdit olarak algılayan Riyad, sürekli olarak silahlanmaya gitmektedir. 2001 yılında ABD de gerçekleşen El-kaide Terör örgütüne dayalı saldırıların ardından Suudi Arabistan'ın hem bölgesel hem de küresel çapta sıkıştırmaya çalışmıştır. Zira el-kaide terör örgütüne mensup kişilerin birçoğunun Suudi Arabistan vatandaşı olması sebebiyle Riyad'ın terörün destekçisi olarak suçlayan Washington, hatta Obama döneminde bir adım daha ileri giderek olayda aile azalarını kaybedenlerin, Riyad yönetimine karşı dava açma yasasını onaylamasıyla iki ülkenin ilişkileri zedelenmiştir. Dolayısıyla Suudi Arabistan'ın Usame bin ladin'in ülkeyi terk etmeye zorlamasıyla Afganistan'a yerleşmesi ve Taliban Örgütünün ona sahip çıkması ve Amerika'ya Teslim etmemesine karşılık olarak Taliban yönetimine karşı ABD tarafından Saldırı düzenlenmiştir. Ardından 2003 yılındaki Irak işgali bölgedeki İran yayılcılığını hızlandırmıştır. Arap Baharıyla da bölgedeki Şii milis grupların yardımıyla Suriye, Irak ve Yemen'de Şiilerin yanısıra, Şii olmayan Taliban gibi grupların yardımıyla da Afganistan ve Pakistan'da etkinliğini arttıran İran, Riyad yönetiminin ulusal çıkarlarına karşı tehdit teşkil etmiştir. Bölgede hızlı bir şekilde yayılan Tahran nüfuzunu kırabilmek için harekete geçen Suddi Arabistan, körfez işbirliği konseyi ülkelerini yanına alarak Şiiliğe karşı Sünni bir blok oluşturarak cevap vermeye başlamıştır. Ayrıca askeri açıdan İran'a göre zayıf konumda olduğu kanaatine varan Riyad yönetimi bütçesinin büyük bir kısmını özellikle ABD'den silah satın almaya ayırmıştır. Aynı zamanda bölgedeki İran karşıtı güçler ile de işbirliğine yönelmesi ve İran'ı dengelemek

için aldığı silahlarla bu silahları satan ülkeler açısından kendini çekici duruma getirmeyi başarmıştır.⁹⁸

2.3. Afganistan İslam Cuhuriyeti

Kafkasya, Orta Asya, Güney Asya ve Ortadoğu arasında bir kesişme noktası oluşturan Afganistan İslam cumhuriyeti, bugüne kadar farklı isimler ile anılagelmiştir. Orta çağda Horasan daha Öncesinde Aryana olarak bilinen ülke 1747 yılında Afganistan ismini almıştır. Afganistan bulunduğu coğrafi konumu itibariyle çok önemli bir ülkedir. Ülke her ne kadar coğrafi olarak Güney Asya'da yer alsada da kültürel olarak hem Orta Asya hemde Ortadoğu ülkelerine yakınlık arz etmektedir. Ülkenin kuzeyinde Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan yer almaktadır. Doğu ve Güneyinde Pakistan, Batısında İran ve Kuzeydoğusunda ise, Çin Halk Cumhuriyeti bulunmaktadır. Ayrıca Afganistan'ın Jeoekonomik bakımdan da kilit ülke olmasının yanısıra Jeostratejik bakımdan da oldukça önemli bir konumda olması küresel ve bölgesel güçlerin dikkatini çekmektedir. Jeostratejik açıdan SSCB'nin sıcak denizlere inmek için önemli geçit noktası olan ülke Sovyetlerin dağılmasının ardından da önemini kaybetmemiştir. SSCB dağılmasının ardından ABD'ye karşı önemli bir güç olarak tezahür eden Çin halk cumhuriyeti'nin yanısıra 1979 yılında İslami Devrimle kurulan ve Amerika Birleşik Devletleriyle sürekli anlaşmazlıklar yaşayan İran İslam cumhuriyetinin, Afganistan ile müşterek sınırlarının olması da ülkenin Jeostratejik önemine katkı sağlamaktadır.⁹⁹ Afganistan sahip olduğu yer altı ve yer üstü zenginlikleriyle sürekli yayılcı güçlerin müdahalesine maruz kalmıştır. Ülkenin önemi sadece bu kaynaklara sahip olmasından değil ayrıca Orta Asya ile Güney Asya arasındaki tek giriş kapısı hükmünde olması için de oldukça önemlidir. Soğuk Savaşın devam ettiği iki kutuplu bir dünyada büyük güçlerin çatışma bölgelerinden birisi oldu ülkenin Jeostratejik öneminin yüksek olduğunun göstergesidir. Afganistan, Rusya, Hindistan ve Pakistan gibi nükleer güçlerin

⁹⁸ Kalaycı, s.134-136.

⁹⁹ Zehra Pişgahiferd ve Sardar M. Rahimi, Caygah-i Afghanistan Der Jeostrateji Nizam-i Newin Cihani, Neşriyeyi Tahqiqat karbordi Ulum Coğrafiyayi, Cilt, 8 Şümare, 11 Kış 1387, S.107-111.
(زهرا پیشگاهی فرد و سردار محمد رحیمی، "جایگاه افغانستان در ژئواستراتیژی نظام نوین جهانی، نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، ج 8، ش 11، زمستان 1387 ص. 107-111).

yanısına İran ve S.Arabistan gibi bölgede nüfuz mücadelesi veren ülkelere yakınlığı bakımından oldukça önemlidir. Bir taraftan Hazar Havzasındaki enerji kaynaklarını Hint okyanusu'na aktarılmasındaki köprü rolü oynarken diğer taraftan da Rusya'nın Güneye doğru yayılmasını engelleyen önemli bir duvar hükmündedir. Diğer bir ifade ile Afganistan hem Orta Asya'daki enerji kaynaklarının dünyaya aktarılması hem de kendi içindeki doğal kaynakların çıkarılması ve paylaşılması açısından önemli bir ülke olduğu için büyük güçlerin oynadıkları oyunlarının kurbanı olagelmiştir. Zira 20.Yüz yılın sonlarında ülkeyi batıya kaptıran SSCB ve onun halefi Rusya federasyonu hala o eski sıcak denizlere inme politikasından vazgeçmiş gibi görülmemektedir.¹⁰⁰

1919 yılında Britanya'dan bağımsızlığını kazanan Afganistan tarih boyunca birçok imparatorluklar, devletler tarafından işgale maruz kalmıştır. Yakın tarihte de SSCB'nin işgaline uğrayan Afganistan 1989 yılında SSCB'nin ülkeden çekilmesinin ardından 1979-89 yılları arası dönemde SSCB'ye karşı batılı devletler tarafından desteklenirken sonrasında on yıllık bir süre yalnız bırakılması sebebiyle bir iç savaşa bürünmüştür. Ülkenin ABD tarafından terk edilmesinin temel sebebi olarak da ülkedeki karar verici kadroların değişimi olarak değerlendirmek mümkündür. Daha net bir ifadeyle Clinton döneminde Afganistan gündemden çıkarılmıştır.¹⁰¹SSCB'nin 1989 yılında ülke topraklarını terk etmesiyle başlayan iktidar mücadelesinde komünist destekli hükümet 1992 yılında istifa ederek yönetimden çekilmek zorunda kalmıştır. Ardından da Mücahitler arasındaki uzlaşmazlık devam etmiştir. 1996 yılında Taliban Örgütü ülkedeki kargaşayı durdurmak ve Mücahitler arasındaki anlaşmazlıkları bertaraf etmek için ülke yönetimini ele geçirmesiyle mücahit liderler sahne dışı edilmiştir. Taliban yönetimi ülkenin %90'nını kontrol altına alarak 2001 yılına kadar Şeriat'e dayalı kurullarla ülkeyi yönetmiştir. Taliban yönetimini resmi olarak tanıyan ülkeler Pakistan, S.Arabistan ve BAE olmuştur.¹⁰² Ancak 2001 yılında ABD'de patlak veren Terör saldırıları ile birlikte NATO üyeleri terörle mücadele konusunda ABD ile birlikte harekete

¹⁰⁰ Pişgahiferd ve Sardar M. Rahimi, s.111-129.

¹⁰¹Ahmed Rashid, **Taliban: Zanan, Ticareti Mafiya ve Proje-i Azim Neft Der Asya-yi Merkezi**, Tahran: Neşriyeyi Bakaa, 2002, s.118-120.

(احمد رشاد، طالبان: زنان، تجارت مافیا و پروژه عظیم نفت در آسیای مرکزی، تهران: نشریات بقعه، ۱۳۸۱، ص. 118-120).

geçmişlerdir. Bu saldırılardan El-kaide sorumlu tutulmuş ancak el-kaide lideri Usame Bin Ladin'in Taliban tarafından yer verildiği için bu yönetime karşı operasyon başlatılmış ve böylece Taliban yönetimi devrilmiştir. Ardından ülke de Bonn konferansına dayalı yeniden yapılandırma süreci başlamıştır. Hemen iki yıllık bir geçici hükümet Hamit Karzai başkanlığı altında kurulmuştur. Ardından da genel seçimlere gidilerek 2004 yılında genel seçimde beş yıllığına ülke cumhurbaşkanı olarak seçilen Karzai 2009 yılında ikinci kez seçilmiştir. 2014 yılında ise Eşref Gani ülkede yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminin ikinci turda cumhurbaşkanlığına getirilmiştir.¹⁰³

2.3.1. 11 Eylül 2001 Saldırısı

Soğuk savaşın ardından dünyanın süper gücü olarak uluslararası arena da boy gösteren ABD'nin 2001 yılında maruz kaldığı Terör saldırılarıyla artık dünyanın tek süper gücü olmadaki pozisyonu sarsılmıştır. Aynı zamanda küreselleşme etkisiyle ortaya çıkan yeni terör olaylarının artık hiçbir devletin tek başına karşı koyabileceği bir konu olmaktan çıkmıştır. Dolayısıyla bu olayda NATO antlaşmasının 5. Maddesi çerçevesinde üye ülkelerden birisine saldırı olarak algılanmış ve ABD liderliği altında Terörle mücadeleye başlanmıştır. Amerika Birleşik Devletlerine yapılan bu saldırı uluslararası ilişkiler tarihinin ve küresel siyasetin seyrini değiştirmiştir. Zira ABD deki dünya ticaret bankası ve Pentagon gibi önemli binalara yapılan bu saldırı sadece ABD'yi değil aynı zamanda uluslararası sistemi etkilemiştir. Bu sebepten dolayı terörizm ile mücadelede Rusya, Çin ve Avrupa Birliğinin yanısıra Türkiye ve İran gibi ülkeler de desteklemiştir. Bu saldırılardan El-kaide sorumlu tutularak Afganistan'daki yönetimde olan Taliban Örgütünün de Usame Bin Ladin ve diğer yabancı mahbusların verilmesi talep edilmiş ancak Taliban tarafından ret cevabı üzerine Amerika Birleşik Devletleri İngiltere ile birlikte "Sonsuz Özgürlük Operasyonu" adı altında hava saldırılarına başlatmışlar. Operasyon sonucunda Taliban hükümeti devrilmiş ardından ülkede yeni bir meclis oluşturularak yeniden yapılandırma süreci başlamıştır. 5 Aralık 2001 tarihinde ülkenin önemli önde gelen liderlerinin katılımıyla BM

¹⁰³Pişgahiferd ve Sardar M. Rahimi, 115-129.

denetimi altında Bonn Antlaşması imzalanarak Taliban Örgütü bu sürecin dışına itilmiştir. Ülkede güvenliğin temini için Uluslararası Güvenlik Destek Gücü (ISAF) oluşturulmuştur. 2002 yılında ise Hamit Karzai liderliği altında geçici bir hükümet kurulmuştur. 2003 yılında ISAF komutası NATO'ye devredilmiştir. 2014 yılında cumhurbaşkanlığının ikinci döneminde ABD ile bir güvenlik antlaşması yapmaktan kaçınan Hamit Karzai Afgan hükümetiyle Taliban Örgütünün barış müzakereleri teşvik etmesini ve Afgan halkının Amerika Birleşik Devletleri tarafından öldürülmeyeceğinin taahhüt etmesini ve Barışın ülkede sağlanması gibi hayati taleplerinin gerçekleştiği durumda imzalayacağını duyurmuştur. Fakat 2014 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ikinci turda tartışmaya açık bir biçimde kazanan Eşref Gani ABD ile 30 Eylül 2014 tarihinde ülkenin kalkınmasını, güvenliğin sağlanabilmesi ve barışın tesisine yönelik Güvenlik Antlaşmasını imzalamıştır. Dolayısıyla aynı yılda NATO güçleri ülkeden çekilerek ülkenin güvenliğini Afgan Milli Ordusuna devretmiştir.¹⁰⁴

2.3.2. Afganistan'ın Dünyadaki Önemi

Stratejik açıdan Afganistan Orta Asya, Ortadoğu, (özellikle İran), Hindistan ve Çin arasında konumlandığı için oldukça önemlidir. Geçmişte de bölgenin üç önemli ve eski medeniyetleri, Fars, Çin ve Hindistan Afganistan üzerinden bir birleriyle bağlantıyordu. Dolayısıyla Hindistan yegane geçit yolu olarak görülüyordu. 19. Yüz yılda da Britanya ve SSCB arasında nüfuz mücadelesinde de önemli rolünü kaybetmedi. Aynı şekilde soğuk savaş döneminde de SSCB ile ABD'nin önem verdiği bir ülke olmaya devam etmiştir. Günümüzde de Afganistan Orta Asyayı Hindistan yarımadasına dolayısıyla açık denizlere bağlayan en yakın ülke olması sebebiyle hem bölge ülkelerinin hem de bölge dışı ülkelerinin dikkatini çekmektedir. 2001 sonrasında ABD'nin ülkeyi işgal etmesindeki temel sebebi de ülkenin sahip olduğu bu jeopolitik öneminden kaynaklanıyor. Zira Çin ve Rusyayı Ortadoğuya yayılmasını buradan engellemek mümkündür¹⁰⁵.Afganistan petrol, doğalgaz,

¹⁰⁴ Dicle Sasaoğlu, "NATO Müdahalesi ve Sonrasında Afganistan", **BİLGESAM**, No: 1176, 2014,s. 1-8.

¹⁰⁵ Ehemmiyet Stratejik-i Afganistan, Payam-ı Afıtah paygahi ittila Rasani, 04.12.2007.

(. اهمیت استراتژیکی افغانستان، پیام آفتاب پایگاه اطلاع رسانی، 1386 قوس13).

demir, lityum, altın, bakır, kömür ve diğer doğal enerji kaynakları ve madenleriyle oldukça zengin bir ülkedir. Ayrıca ülkenin sahip olduğu coğrafik konumu itibarıyla de rüzgar enerjisinden yararlanabilme kapasitesinin olması Orta Asya ülkeleriyle rekabet edebilecek kadar güçlü kılmaktadır. Ülkenin sahip olduğu fosil kaynaklı enerji unsurlarının dışındaki lityum, bakır, demir gibi önemli diğer unsurların barındırması hem bölgesel hem de küresel güçlerin oldukça dikkatini çekmektedir. Bölgesel güçler açısından bakıldığında ülkenin batısında yer alan İran, Afganistan üzerinde oldukça etkin bir nüfuza sahiptir. Zira fars milliyetçiliği ve anti imperyalizm faktörlerin yanısıra mezhepsel ve ideolojik unsurlar iki ülke arasındaki ilişkileri etkileyen önemli faktörlerdir. Dolayısıyla Afganistan ile güçlü bir ortak kültürel bağı olan İran Taliban yönetiminin 2001 yılında devrilmesiyle doğu sınırlarının güvenliğini garanti altına almış durumdadır. Taliban sonrası dönemde Afganistan'a nüfuz etmeyi bir fırsat olarak değerlendiren İran, gerek ekonomik yardımlarıyla gerekse ülkede yaşayan Şii ve Peştun olmayanları yani Farsça konuşan halkın aracılığıyla etkinliğini arttırarak Orta Asya pazarlarına açılmayı hedeflemektedir. İran yaptığı girişimleriyle ülkede Taliban Örgütü gibi köktenci bir grubun iktidara gelmesini değil kendisine sorun çıkarmayacak ılımlı bir kesimin yönetimin başına gelmesini arzulamaktadır. Burada ki amacı Afganistan'da Şii bir hükümet kurmaktan ziyade elindeki kaynakların Orta Asya pazarlarına ulaştırmada ülkeyi önemli ve güvenli bir güzergah olarak kullanmayı planlamasındandır. Çünkü Afganistan'da Taliban Örgütü gibi radikal bir grubun iktidara gelmesi durumunda İran'ın da içinde barındırdığı Sünni Beluçileri harekete geçirebileceği endişesi yatmaktadır. İran Afganistan'ı ekonomik açıdan Hindistan, Çin, Orta Asya ve Basra Körfezi arasındaki geçit noktasını oluşturan önemli bir kavşak olarak değerlendirmektedir. Dolayısıyla başta eğitim ve medrese inşaları olmak üzere telekomünikasyon ve diğer alt yapı tesisleri konusunda ülkeyi desteklemektedir.¹⁰⁶

Hindistan her ne kadar Afganistan ile kültürel ve ekonomik açıdan güçlü ilişkilere sahipse de doğrudan ülke ile sınırları bulunmamaktadır.

¹⁰⁶ Sasaoğlu, s.2-6.

Afganistan ile ilişkilerinin geliştirmesindeki temel hedefi eski Baharat ve İpek yollarını yeniden canlandırılmasını ummaktadır. Bu planın gerçekteşirdiği zaman hem Orta Asya hem de Güney Asya ülkelerine açılmada Afganistan'ı önemli bir geçit yolu olarak kullanabilir. Hindistan ile Afganistan'ın yakınlaşmasında ciddi anlamda rahatsızlık duyan Pakistan, ülkedeki Taliban Örgütünü desteklemektedir. Aynı zamanda Afganistan ile diğer ülkelere nazaran daha uzun sınırı (2640km²) paylaşan Pakistan stratejik açıdan Afganistan'a çok önem vermektedir. Zira Pakistan'ın ezeli düşmanı olan Hindistan tarafından muhtemel bir saldırı gerçekteştiğinde ülkeyi arkabahçesi olarak kullanmayı planlamaktadır. Bu sebepten dolayı Hindistan ile Afganistan arasında 2014 yılında imzalanan stratejik işbirliği antlaşmasından rahatsızlık duyan Pakistan, ülkenin Kandahar ve Jalal Abad gibi önemli şehirlerindeki Hint konsolosluklarından dolayı ülkede Hint nüfuzunun artması sebebiyle kaygılanmaktadır.¹⁰⁷ 2014 yılında Eşref Gani'nin ülkenin cumhurbaşkanı olarak seçilmesinden günümüze kadar olan süre içindeki Taliban ve DAİŞ'in yaptığı en kanlı saldırılarda Pakistan destekli olması süphesizdir. Ülkenin diğer önemli komşularından olan Çin Afganistan'da gerçekte bir güvenliğin tesis edildiği durumda ülkenin kuzeyinde bulunan petrol ve dopalgaz kaynaklarının çıkartılması ve üretimindeki alt yapı ve teknik konularında büyük rol alacaktır. Bu sebepten dolayı Çin direk bir askeri müdahaleden kaçınarak ekonomik işbirliği çerçevesinden hareketle Afganistan ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti de İran gibi ülkede Taliban Örgütü gibi radikal bir grubun iktidara gelmesini kendisi açısından önemli bir tehdit olarak algılamaktadır. Çünkü Afganistan ile 76 km²'lık bir sınıra sahip olan Çin toprakları içerisindeki Uygur müslümanlarının Taliban ile olası ilişki ve ilhamlarından endişelenmektedir. Eşref Gani ile ekonomik alanda önemli adımları gerçekteştiren Pekin yönetimi diğer bölgesel güçler gibi Afganistan'ı Orta Asya, Güney Asya ve Ortadoğu oradan da Avrupa pazarlarına ulaşmada önemli bir güzergah olarak kullanmak istemektedir.¹⁰⁸

¹⁰⁷ Sasaoğlu, s.4-7.

¹⁰⁸ Sasaoğlu, s. 1-8.

2.3.3. Afganistan'ın İran için Önemi

İran, tarihsel olarak Afganistan'ı büyük aryan toprakları içinde olduğunu iddia etmektedir. Tarihsel olarak bakıldığında Afganistan eskiden araryana ve bu bölgede yaşayan halka da arya halkı deniliyordu. Dolayısıyla ülke ismi Aryanadan sonra Hurasan olarak adlandırılmaya başlar ve ardından da 1747 yılında Afganistan olarak günümüze kadar aynı isimde devam etmektedir. Ayrıca İran bu ülkeyi kendi kültürel nüfuz alanının bir parçası olarak değerlendiriyor. Gerek ülkede yaşayan %20'lik Şii nüfusu açısından gerekse ülkenin resmi dillerinden birisinin farsça olması bakımından dolayı İran bu ülkeye yönelik etkin bir şekilde nüfuz etmeye çalışmaktadır. Aynı zamanda Afganistan İran için jeopolitik ve jeostratejik konumu itibariyle de oldukça önemli bir ülkedir. Jeopolitik konumu açısından Orta Asya'ya açılan bir kapı hükmünde olması ülkeye oldukça değer katmaktadır. Diğer taraftan İran'da Suudi Arabistan gibi Afganistan'ı SSCB işgaline karşı destekleyen komşu ülkelere biridir. Ayrıca savaş dolayısıyla ülkesini terk etmek zorunda kalan Afgan halkına ev sahipliği yaptığı bakımından da bu halk nezdinde oldukça saygın konumdadır. Fakat ülkedeki %20'lik bir Şii nüfusu üzerinden yürüttüğü siyasi amaçlar içeren faaliyetler sebebiyle halk zihninde İran'a karşı olumsuz imajlara yol açmaktadır. Ayrıca SSCB sonrası ülkede patlak veren iç savaşta Suudi Arabistan ile birlikte bir vekalet savaşı yürütmesi dolayısıyla afgan halkının acı hatıralarında yer almaktadırlar.

Afganistan'da barışın sağlanabilmesi ve Taliban ile barışılması için hala Suudi Arabistan ve İran ile bir araya gelinerek müzakere edilmesi oldukça önemlidir. Çünkü halen bu iki ülke Taliban Örgütü üzerinde oldukça etkiye sahip olmaları nedeniyle her an ülkede bir kargaşa yaratma potansiyeline sahiptirler. Afganistan mevcut cumhurbaşkanı Eşref Gani 2014 yılında seçildiği tarihten itibaren S.Arabistan ile yakın ilişkiler kurmaya çalışması İran'ı rahatsız etmeye başlamıştır. Ayrıca Kabil yönetimi Suudi Arabistan'ın Yemen operasyonuna destek vermesi yakın komşusu olan Tahran hükümetini oldukça kızdırmıştır. Aslında Eşref Gani Yemen operasyonunda Suudi Arabistan yanında yer alarak hem Taliban ile barış müzakereleri konusunda

hem de Pakistan'ın ülkesine yönelik baskılarını bertaraf etme hususunda Suudi Arabistan desteğini almayı hedeflemiştir. Kabil yönetimi aynı zamanda İran'ı da karşısına almaktan kaçınarak bu konuda oldukça dikkatli davranmaktadır. Çünkü Afganistan 2001 yılında ABD işgaline maruz kalmış dolayısıyla ülkede yaşayan Şii karşıtlığı sebebiyle İran için tehdit teşkil eden Taliban Örgütü iktidardan uzaklaştırılmıştır. Hemen ardından oluşturulan hükümette İran nüfuzunu arttırmıştır. Çok kısa bir zaman içerisinde ülkede İran nüfuzunun artmasını belirleyen unsurlar ise, ülkede yaşamakta olan %20'lik Şii kesimin mevcudiyeti, ülkenin resmi dilinin Farsça olmasının yanısıra Taciklerin de daha İran'dan yana tavır tutunmaları, ABD'nin ülkeden askerlerini çekmesi veya sayısının minimuma indirmesi ve iki milyonun üstünde Afganistan vatandaşının İran'da göçmen durumunda yaşamakta olması gibi konular gelmektedir.¹⁰⁹

2.3.4. Afganistan'ın Suudi Arabistan için Önemi

Suudi Arabistan 1970'lerden itibaren Afganistan'da bir vekalet savaşı başlatmaktadır. Soğuk savaş döneminde Batı Blok'ı yanında yer alan Suudi Arabistan 1979 yılında SSCB'nin Afganistan işgaline karşı çıkarak komünizme karşı mücadelede Afgan halkının yanında yer almıştır. 1991 yılında SSCB'nin dağılmasının ardından Suudi Arabistan'ın Afganistan politikasında değişiklikler meydana gelmiştir. SSCB tehdidi ortadan kalkınca bölgede Riyad'ın en büyük rakibi Tahran hem Güney Asya hem de Orta Asya'ya nüfuz etmeye başlamış Suudi Arabistan ise, İran'ın bu bölgelerde yayılmacılığını önlemeye yönelik politikalar geliştirmeye başlamıştır. Ayrıca SSCB'nin 1989 yılında Afganistan'ı terk etmesinin ardından oluşan güç boşluğu Tahran ile Riyad tarafından doldurulmaya çalışılmıştır. Teolojik açıdan Şii karşıtı olan Taliban örgütü kolaylıkla Riyad'ın finansal desteğini alabilmiştir. Riyad ile Tahran arasındaki rekabetin artması Afganistan'ı güvenlik açısından oldukça olumsuz etkilemektedir. Ülkede birçok alanda bu iki ülkenin rekabetinden kaynaklanan olumsuzluklar tezahür etmektedir. Mezhepsel, dini medreseler

¹⁰⁹ Kemal İnat ve diğer, "İran-Suudi Arabistan Rekabetinin Bölgesel Yansımaları", SETA, Sayı, 148, 2016, s.24-27.

inşa etmelerden ekonomik ve finansal yatırımlara kadar birçok alanda yarışmaktadırlar.

Uluslararası arenada İran'ın güçlenmesi bir taraftan Afganistan için ekonomik açıdan yararlı olurken güvenlik açısından önemli kaygılara sebep olmaktadır. Ticari olarak dış ülkelere bağımlı durumda olan Afganistan, İran'a karşı uygulanan ambargoların kaldırılmasıyla Pakistan gibi toprak ve sınır konularında sorunları olan ülkelere bağımlılıktan kurtulacaktır. Diğer taraftan da Uluslararası camiade İran'ın imajı arttıkça Afganistan müdahale konusunda daha da etkili olmaktadır. bu durumu dikkatle takip etmekte olan Riyad yönetimi ülkede mevcut sünni grupları İran'a karşı desteklemektedir. Afganistan halkının Suudi Arabistan ve İran'a karşı imajına bakılırsa, dönemsel farklılıklar olmakla birlikte Suudi Arabistan bir taraftan İslam'ın doğduğu ülke olması sebebiyle içinde barındırdığı Mekke ve Medine gibi müslümanlar için önemli ve kutsal mekanlara sahip olması açısından çok önemlidir. Ayrıca Suudi Arabistan Afgan mücahitlerini SSCB'ye karşı desteklediği ve dolayısıyla verdiği finansal destekler açısından oldukça olumlu karşılanmaktadır. Ama 1996 yılında Taliban ülke topraklarının %90 nını ele geçirerek kendi iktidarını kurduğunda bu örgütü tanıyan üç ülkeden (Pakistan, BAE, Suudi Arabistan) biri olması nedeniyle halk nezdinde eski itibarını yetirmiş durumdadır.¹¹⁰

2.3.5.Afganistan'da İstikrarsızlığa Sebebiyet Veren Unsurlar

1919 yılında Britanya'dan bağımsızlığını alan Afganistan 1747 yılında Ahmed Şah Durani liderliğinde kurulmuş olmasına rağmen SSCB ve Britanya gibi dönemin büyük güçlerinin işgaline uğraması dolayısıyla modernleşme ve uluslaşma girişimlerini bir türlü tamamlayamamıştır. Ülkedeki istikrarı sağlayarak diğer önemli projelere el atılabilmesinin önünde birçok engel bulunmaktadır. Ülkenin sahip olduğu coğrafi konumu, yer altı ve yer üstü zenginlikleri, çok kültürlü bir yapıya sahip olması, kaynaklarının

¹¹⁰ Mustafa Bag, "Taliban Örgütü Nedir? Nasıl Ortaya Çıktı? Amacı Nedir? Arkasında Kimler Var?", **Euronews**, (03.01.2019). <https://tr.euronews.com/2019/01/03/taliban-orgutu-nedir-nasil-ortaya-cikti- amaci-nedir-arkasinda-kimler-var> (08.08.2019).

paylaşımındaki adaletsizlikler, kültürel, siyasal ve ekonomik eşitsizlikler ülke içindeki en ciddi sorunlardır. Ayrıca Pakistan, İran ve Suudi Arabistan gibi diğer ülkelerin baskıları ve ülke içindeki farklı grupları farklı amaçları doğrultusunda desteklemeleri diğer önemli sorunlardan sayılmaktadır. Bunlara ek olarak uyuşturucu, ABD, Rusya ve diğer ülkelerin ülkedeki nüfuzu ve Taliban, DAİŞ gibi diğer birçok terörist grupların bombalı saldırıları, istekleri ve ülkede bir kimliğin sağlanamaması ve dayatmacı bir kimliğin ülkenin bütün halkı tarafından kabul görülmemesi sonucunda ortaya çıkan tartışmalar ülkeyi çıkmaza sürüklemektedir. Ayrıca hukukun işlevsizliği, eğitim sisteminin yetersizliği, su ve yeraltı kaynakların kullanılmasındaki başarısızlık, iç güvenliğin sağlanamaması, yolsuzluklar, ekonomik sorunlar, ulaşım imkânlarının eksikliği, hükümetin meşruiyet sorunu, kabilecilik, siyasette temsilin adaletsizliği, merkezi hükümetin güçsüzlüğü gibi birçok unsurlardan dolayı ülkede istikrar sağlanamamaktadır.¹¹¹

Afganistan dış politikasına bakıldığında özellikle 2001 sonrasında ABD ile ilişkileri üzerinden bir politika yürüttüğü görünmektedir. Uzun yıllar boyunca çatışmalara sahne olan Afganistan'ın kısa vadede bağımsız bir politika izlemesi düşünülemez. Zira ülkede bir istikrarsızlık durumu söz konusudur. İç güvenliğini sağlayamayan bir ülkenin bağımsız bir dış politika izlemesi neredeyse imkânsızdır. Karzai dönemiyle dış politikada bağımsızlaşma duygusuyla hareket etmiş ama hem ülke içinde hem de komşu ülkelerden gelen tehditler yüzünden başarılı olamamıştır. Genel olarak dış politika hedeflerine bakıldığında jeopolitik ve jeostratejik konumu yardımıyla doğu ile batı arasındaki köprü rolünü üstlenerek istikrara kavuşmayı istemektedir. Afganistan'ın bölgedeki en çok sorunlu olduğu ülkeler İran ve Pakistan'dır. Ülkenin istikrara kavuşmamasında bu iki ülkenin önemli baskıları bulunmaktadır. Pakistan ile toprak sorunu ve İran ile su sorunu bulunmaktadır. Dolayısıyla ülkede barış ve istikrar sağlanırsa Hirmand ve Herihood nehirleri üzerinde inşa edilecek barajlar İran'a hem ekonomik hem de çevresel olarak zarar verebilir. Aynı zamanda Pakistan ile sınır sorununun

¹¹¹ Mustafa Arslan, "Afganistan'da İstikrarsızlığın Temel Sebepleri", *IJBEMP*, Sayı, 1, Mart 2016, s.2-18.

özölmesinde daha aktif rol alabilir. Bu yüzden sürekli olarak ölkede istikrarsızlığa yol açacak olan silahlı örgütler komşu ölkeler tarafından desteklenmektedir. Afganistan bölgedeki tüm baskıları ortadan kaldırmak için ABD ile yakın ilişkiler geliştirerek bir taraftan dünyanın yardımını ve desteğini alırken diğer taraftan Washington aracılığıyla bölgedeki ölkelere baskı yapmaya çalışmaktadır. Özellikle Pakistan ve İran'a terör örgütlerine yardım etmemesi konusunda önemli baskılar yapmıştır.¹¹²

¹¹² Siyaseti Kharici-i Afghanistan, Guzaşta, Uknun, Ayande, Veblok-i Danişname-i İktisad ve Mudiriyet, (سیاست خارجی افغانستان، گذشته، کنون، آینده، ویبلاک دانشنامه اقتصاد ومدیریت).
<http://blog.daneshnamah.net/180-afghanistan-foreign-policy-payk-talk.html> (27.03.2019).

BÖLÜM 3: İRAN VE S. ARABİSTAN ARASINDAKİ REKABETİN ANALİZİ

21. yüzyılın en şiddetli çatışmalarına sahne olan Ortadoğu sahip olduğu doğal gaz ve petrol gibi önemli enerji kaynaklarının yanı sıra önemli ticari su yollarının barındırması, çeşitli iklim ve kültürleri bir arada bulundurması özellikleriyle küresel ve bölgesel güçlerin dikkatini çekmektedir. Ortadoğu kavramı Avrupa merkezli olup 20. Yüzyılda dönemin egemen gücü olan İngiltere tarafından kendisini merkeze koyarak menfaatları doğrultusunda özellikle Hindistan'daki çıkarlarını korumak amacıyla böyle bir kavram geliştirmiştir. Ortadoğu kavramının persfeksel bir özelliğe sahip olması dolayısıyla çeşitli güçler tarafından çeşitli tanımları bulunmaktadır.¹¹³ Ortadoğu kavramı ilk defa 1902 yılında Alfred Mahan tarafında kullanıldığında Basra Körfezi ve civarındaki coğrafi alanı ifade etmekteydi.¹¹⁴ Daha sonra 1903 yılında Valentine Chirol tarafından genişletilerek Kuzey Afrika'dan basra körfezine kadar uzanan bölge için kullanılmıştır.¹¹⁵

3.1. Bölgesel Nedenler

Şüphesiz Ortadoğu'da İran ile Suudi Arabistan iki önemli bölgesel güç olmanın yanı sıra bölgedeki iki önemli rakip ülkedir. İki ülke arasındaki rekabetin birden fazla nedeni mevcuttur. En önemli nedenlerden birisi jeopolitik ve jeostratejik konumdur. Mezhepsel, ideolojik, etniksel faktörler ikincil plandadır. İki ülke arasındaki rekabet jeopolitik açıdan bakıldığında 1968 yılında İngiltere'nin bölgeden çekilme kararıyla başlamış ve 1971 yılında İngiltere'nin bölgeden çekilmesinin ardından ABD'nin Ortadoğudaki müttefikliği dolayısıyla Körfez'in polisi rolünü üstlenen İran, Suudi Arabistan ile birlikte ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarlarının koruyucuları hükmünde görev

¹¹³ Raşid Khalidi, "The Middle East As A Framework of Analysis: Remapping A Region in The Era Of Globalization", **Comparative Studies Of South Asia, Africa And The Middle East**, Cilt;18, Sayı, 1,1998 s.74-75.

¹¹⁴ Alfred Thayer Mahan, "The Persian Gulf and İnternational Relations", **National Review**, cilt: 40, 1902, s.27-45.

¹¹⁵ Valentine Chrol, "The Middle Eastern Question Or Some Political Problems of Indian Defense", London: John Murray,1903. Copeland, D. C, Neorealizm and the myth of bipolar stability: Toward a new dynamic foreign policy, Cambridge University Press, 2009,pp.43.

almışlardır. ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarlarını sağlamak açısından bölgedeki iki önemli aktör rolünü 1973 yılında patlak veren Arap-İsrail savaşına kadar sürdürmüşler. Bu savaşta ABD'nin İsrail'e verdiği desteklerden dolayı Suudi Arabistan ve diğer OPEC ülkeleri İran hariç batıya petrol ambargosu uygulamışlar, ama İran şahının bu ambargo dışında kalarak hem ABD hem de İsrail'e petrol satışının devam ettirmesi dolayısıyla Suudi Arabistan ile büyük bir ayrılığa düşülmüştür. Zaten bu dönemde ABD'nin Ortadoğudaki en önemli müttefiki olmak için yarış içinde olan bu iki ülke 1979 yılında İran'da patlak veren İran İslami devrimiyle birlikte jeopolitik rekabetin yanısıra ideolojik bir rekabete yönelmiştir.

1979 yılında İran'da yaşanan devrim sonucunda kurulan revizyonist rejim ABD ve SSCB yayılmacılığına karşı çıkmıştır. İmperyalist güçler ile farklı alanlarda işbirliği yapan bölgedeki Monarşiler İran'ı kendileri için büyük bir tehdit olarak algılamışlar. Dolayısıyla 1980-88 yılları arasında Şattül-arap su yolu üzerinde İran ile Irak arasında ortaya çıkan savaşta başta Suudi Arabistan olmak üzere diğer Monarşiler de İran'a karşı Irak'ı desteklemişlerdir. Körfez ülkelerinin bu savaşta Irak'ı desteklemelerinin ardında yatan sebep ise, hem sahip oldukları petrol yatakları hem de bunların transferi üzerinde muhtemel bir İran hâkimiyeti kaygısıydı. Ancak 1988 yılında savaşın bitmesiyle birlikte körfezin en büyük iki gücü olan İran ve Suudi Arabistan arasındaki güç dengesine dayalı nispi istikrar yeniden sağlanmış oldu.

Genel olarak baktığımızda Suudi Arabistan ile İran arasındaki ilişkiler 1990lı yıllardan 2001 yılına kadar en iyi şekilde devam etmiştir. Özellikle 1999 yılında karşılıklı ziyaretler gerçekleşmiştir. 2001 yılında ABD'de meydana gelen Terörist olaylarından sonra Afganistan operasyonunda kendisine büyük bir tehdit teşkil eden Taliban örgütüne karşı ABD'yi destekleyen İran, Taliban'ın finansal destekçilerinden olan Suudi Arabistan'ı karşısına almıştır. Ardından 2003 yılında Irak'ın işgali dolayısıyla Saddam gibi ezeli düşmanın ortadan kalkmasıyla oluşan güç boşluğunun İran tarafından doldurulmaya çalışılması, bölgede nüfuzunu artıran İran'a karşı S.Arabistan daha da kaygılanmaya başlamıştır. Bölgedeki güç dengesinin İran lehine kayması

S.Arabistan'ı rahatsız etmiştir. Her ne kadar bu iki ülke arasındaki ilişkiler 2007 yılında İran cumhurbaşkanı S.Arabistan ziyareti sırasında Suudi Kralı Abdullah ile bir araya gelerek kardeşlik mesajı vermeleri sonucunda yumuşasa da çok geçmeden Aralık 2010'da patlak veren Arap baharıyla bugünkü gerginliğe giden yol başlamış oldu. Aralık 2010 yılında Tunus'ta başlayan Arap baharı en kısa zamanda bölgenin diğer ülkelerinde de görülmeye başladı. Kısa zaman içinde Mısır, Libya ve Suriye gibi ülkelerde halk ayaklanmaları meydana geldi. Ayrıca Şubat 2011 tarihinde Bahreyn'de patlak veren ayaklanmada ülkedeki Şii çoğunluk, Sunni kraliyet yönetimine karşı harekete geçmiştir. Dolayısıyla 14 Mart 2011 tarihinde (KİK) aldığı bir kararla oluşturulan "Yarım Ada'da Kalkan Güçleri" S.Arabistan tarafından Bahreyn'e gönderilen bin askerin ardından Riyad yönetiminin bu ayaklanmalardan Tahran'ı sorumlu tutması iki ülke arasındaki gerginliği daha da derinleştirmiştir. Aslında iki ülke arasındaki kriz 11 Ekim 2011 tarihinde ABD'li yetkililerin S.Arabistan'ın Washinton'daki büyük elçisi Adel el-Judeyr'a karşı İran destekli bir suikast girişimini deşifre ettiklerini açıklamaları dolayısıyla daha da gerginleşmiştir. Ayrıca Riyad yönetimi 2012 yılında ülke doğusunda ayaklanan Şiilerin İran tarafından kışkırtıldığını iddia etmişti. Ayrıca S.Arabistan asıllı Şii din adamı Şeyh Nimr el-Nimr bu ayaklanmalar sırasında tutuklanmıştı.¹¹⁶

Öncelikle Jeopolitik faktöre bakılırsa, Basra körfezi üzerindeki jeopolitik rekabet aslında Pehlevi zamanından beri günümüze kadar devam eden bir gerçektir. 1979 İslam devrimi öncesinde bu iki ülke ABD'nin Ortadoğu'daki iki önemli müttefiki olmaları sebebiyle alt seviyelerde tutulan bu rekabet 1979 sonrasında yeni oluşturulan İslam cumhuriyeti ile daha derinleşmiştir. Çünkü revizyonist bir ideoloji benimseyen İran İslam cumhuriyeti bir taraftan ABD, SSCB'nin emperyalist emellerine karşı koyarken diğer taraftan S.Arabistan gibi diğer Arap ülkeleri için tehdit oluşturmaya başlamıştır. Devrimin ardından İran İslam Cumhuriyeti'ni kendi mevcudiyetleri için büyük bir tehdit olarak algılayan Arap monarşileri 1980-88

¹¹⁶ Pınar Arıkan, "Ulusal Çıkar Çatışması ve Mezhepsel Kutuplaşma Arasında İran-S.Arabistan Gerginliği", **ORSAM**, 2016, No:38,S1-13.

yılları arasında gerçekleşen Irak-İran savaşında Irak'ın yanında yer almışlardır. Ayrıca 1981 yılında S.Arabistan başta olmak üzere Bahreyn, Katar, Kuveyt, Umman ve BAE Ortadoğu'da İran tehdidini önleyebilmek için Körfez İşbirliği Konseyi (KİK)'ni kurmuşlardır. Bu dönemde İran İslam Cumhuriyetine karşı oluşturulan KİK aslında bir siyasi ittifak ve güvenlik ittifakı niteliğindedir.

Körfez ülkeleri Ortadoğu'da muhtemel bir İran hâkimiyetini gerek sahip oldukları petrol yatakları gerekse petrolün transferi için olası bir tehdit olarak değerlendirmişlerdir. Ancak 1989 yılında Humayni'nin vefatının ardından S.Arabistan ile İran İslam Cumhuriyeti arasında bir yakınlaşma başlamıştır. Humeyninin ardından ülkenin ikinci cumhurbaşkanı olarak seçilen Haşimi Rafsancani devrim ihraç politikasından vazgeçerek yeni politikalar geliştirmeye başlamıştır. Rafsancani'nin yeni politikalar geliştirmesinin ardında yatan önemli sebep ise, ülkesinin uzun süreli bir savaştan yeni çıkmış olması, altyapı ve üstyapının restore edilmesi, eski düşmanlar yerine yeni dostlar kazanılması gibi yeniden yapılandırılmalar gelmekteydi. Böylece İran, Rafsancani dönemi dış politikasında saldırgan ve devrimci tutumundan vazgeçerek pragmatik ve ılımlı bir dış politika izlemeye başlamıştır.

1997 yılında ise reformcu kesimden Muhammad Hatemi'nin cumhurbaşkanı olarak seçilmesiyle birlikte İran dış politikasında büyük değişiklikler ortaya çıkmıştır. Bu dönemde İran devrimci retoriğinden arınarak hem bölge ülkeleriyle hem de dünya ülkeleriyle daha uzlaşmacı bir ilişki kurmaya yönelmiştir. Hatemi dönemi İran dış politikasında kararlar ideolojik değil realist bakış açısıyla ulusal çıkar doğrultusunda alınmaya başlanmıştır. Dolayısıyla da İran ile S.Arabistan münasebetlerinde yakınlaşma yaşanmıştır. Ayrıca 1997 yılında ilk defa İslam Konferansı Örgütü'ne ev sahipliği yapan İran, S.Arabistan Veliaht Prensi Abdullah'ı Tahran'da ağırlamış ve 1999 yılında da Hatemi, S.Arabistan'a resmi ziyarette bulunmuştur.

Her şeyden önce S.Arabistan ile İran birbirleriyle kimliksel açıdan Fars, Arap olmalarının yanı sıra Şii İslam ve Sünni İslam dünyasının temsilcileri olmaları bakımından da farklılık göstermektedirler. Her iki ülke de kendisini İslam dünyasının büyük temsilcisi olarak görmektedirler. Ayrıca

Basra Körfezi'nin hemen iki kıyısında yer almaları ve zengin petrol yataklarına sahip olmaları bakımından da birbirleri için önemli rakipler halindedirler. Aynı zamanda dünyanın en büyük petrol ihracatçıları olan bu iki ülke gerek petrolün ihracı gerekse transfer yollarının denetimi üzerinde yarışmaktadırlar. Soğuk savaş döneminde bu iki ülke birbirleriyle oldukça yakın temaslar halindeydiler. Çünkü SSCB'nin bölgedeki etkinliğini kırmak için Ortadoğu'da Nixon'un iki sütünlü politikasının içindeydiler. Aynı zamanda sosyalist Irak da bu ikisinin ortak düşmanıydı. Ama 1979 yılında İran İslam devriminin başarılı olmasıyla iki sütünlü politika önemini kaybetti. Böylece Ortadoğu'da en önemli müttefiklerinden birini kaybeden ABD bölgedeki politikalarını S.Arabistan yardımıyla yürütmeye başlamıştır. Bu sebepten dolayı İran ile S.Arabistan ilişkilerinde gerginlikler yaşanmaya başlanmıştır. Taliban hükümetinin 2001 yılında ABD operasyonu ile çökmesinin ardından 2003 yılında Irak saldırısı dolayısıyla Saddam ve Taliban gibi düşmanların ortadan kalkması bölgede İran'ın elinin güçlenmesine sebep olmuştur. Çünkü Afganistan'daki Taliban örgütünü destekleyerek hem Afganistan'da hem de Orta Asya'da İran yayılcılığını engellemeyi hedefleyen S.Arabistan istediği başarıya ulaşamamıştır.¹¹⁷

Riyad yönetiminin İran'ı bölgedeki en önemli düşman olarak görmesinin temel sebebine bakıldığında ekonomik ve askeri olarak her ikisinin bölgesel güç olması dolayısıyla aralarında yaşanan rekabet ve güç mücadelesinden kaynaklandığı görülmektedir. Her iki ülkenin de bölgedeki temel amaç ve hedefine bakılırsa bölgenin en etkin gücü olmak ve istikrarlarını güvenceye almak gibi unsurlar gelmektedir. Ayrıca Basra Körfezinin hemen iki kıyısında bulunmaları nedeniyle petrol ve doğalgaz yataklarının kontrolü için yarıştıkları görülmektedir. Her iki ülkenin birbirlerine Ortadoğu'da üstünlük sağlamak için yarıştıkları en görünür örnekleri üzerinden bahs edecek olursak, Yemen, Lübnan, Afganistan, Pakistan ve Suriye gibi ülkelerde ideolojik olarak kendilerine yakın grupları destek sağlayarak iktidara getirmeye çalıştıkları

¹¹⁷Arem Armine, "Mübareze-i İran ve Suudi Arabistan Dar Khawarımıyane", **Fasilnameyi Siyaset**, No: 9. 2017, S,1-10.

(آرم ارمینه، مبارزه ایران و سعودی عربستان در خاور میانه، فصلنامه سیاست، شماره، 9، 1395، ص. 1-10).

gelmektedir. Her iki ülkenin zaman zaman ideolojik faktörleri kullanmaları nihayi amaçları olan güç ve çıkarlarını maksimize etmektir.

Her iki ülke de bölgede en çok nüfuz elde etmek amacıyla gerektiğinde ideolojik ve mezhepsel unsurları kullanıyorlar. Tabii ki bu onları mezhepçi politika izledikleri anlamına gelmemlidir. Dolayısıyla savunma ve askeri malzemeler için önemli miktarda bütçe tahsis ederek bir taraftan silanlanmaya giderek diğer taraftan ordularını revize ederek güçlerini arttırmaktadırlar. Bu rekabeti Realist yaklaşımda yaygın olarak kullanılan güvenlik ikilemi kavramıyla da açıklanabilirliği ortadadır. Öyleki her iki ülkenin bölgede üstünlük sağlamak için ettikleri mücadelede birbirlerinin mevcudiyetini kendileri için hayati bir tehdit olarak algılıyorlar. Çatışmayı bırakıp işbirliğine başvurdukları taktirde diğer tarafın elde edeceği kazancın ileride kendisini tehdit etmede bir araç olarak kullanacana inanıyorlar. Özellikle 2001 sonrasında İran'ın başta Irak olmak üzere Suriye, Yemen ve Afganistan'da uyguladığı yayılcı politikaları nedeniyle S.Arabistan kaygılanmaya başlamıştır. Dolayısıyla Riyad yönetimi ülkenin en çok petrol yataklarının bulunduğu bölgedeki %20 lik Şii nüfusunun olması ve Tahran yönetimi tarafından tahrik edileceği kaygısıyla baskıcı politikalar izlemiştir.

Riyad yönetiminin Tahranı kendisi için önemli bir tehdit olarak görmesindeki önemli sebepleri bölgede yürüttüğü vekalet savaşlarının yanısıra Rusya-Mısır gibi ülkeler ile bölgede oluşturduğu ittifaklardan olan kaygılardır. Ayrıca İran Suriye'de kendi ideolojisine yakın olan Esad rejimini ayakta tutmadaki ısrarcı tutumu dolayısıyla ekonomik ve askeri desteğin sağlanması Riyad'ı tedirgin etmiştir. Aynı şekilde Yemen'de Husileri desteklemesi, Bahreyn'de Sünni iktidarı devirme teşebbüsü, Afganistan'da Taliban'ı desteklemesi bu doğrultudaki en önemli örneklerdendir. Özetlemek gerekirse Amerika Birleşik Devletlerinin 2001 sonrası bölgede izlediği politika sebebiyle oluşan güç boşluğu İran tarafından doldurulmaya çalışılmış ve buda Riyad yönetimini silahlanmaya yöneltmiştir.¹¹⁸

¹¹⁸ Veysel Kurt, **Ortadoğu'da Ulusal Güvenlik Stratejileri**, İstanbul, İstanbul: SETA Yayınları, 2018, s.103-119.

Suriye konusunda iki ülke her ne kadar müzakere masasına oturmuş görünseler de uzlaşmazlık büyüyerek devam etmektedir. Aslında 2015 yılındaki Hacılar kriziyle şiddetlenen gerginlik karşılıklı suçlamalar üzerinden devam etmektedir. Suriye'deki iç savaşın başından beri Esed'in yanında yer alan İran devrim muhafızlarına bağlı gruplar vasıtasıyla muhaleflere karşı savaşmaktadır. Ayrıca Suriye'de Moskova ile de koordineli bir şekilde operasyonlar yürütmektedir. Bölgede cereyan eden iki ülke arasındaki rekabet tabiki sadece Suriye ile sınırlı değildir. 2015'ten beri Yemen'de net bir şekilde görülmektedir. Yemen'de bulunan Husileri desteklemekte olan Tahran'ın temel amacı, Riyad'ın petrol sevkiyatını tehdit etmek ve Suudi Arabistan toprakları içerisinde bulunan Şiiler üzerinde etki kurmaktır. Bunun farkında olan Suudi Arabistan hükümeti BAE ile birlikte Tahran'a karşı harekette bulunmaktadır. İki ülke arasındaki rekabet Irak'ta da Şiilik ve Sünnilik üzerinden yürütülmektedir. Özellikle Saddam sonrasında kurulan şii ağırlıklı hükümet bölgedeki İran manevrasını kolaylaştırmıştır. Ülkedeki şii gruplar ile olan derin ilişkilerin varlığı bölgede daha geniş eylem planı hazırlamasında yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla bu eylemin Kuveyt ve Bahreyn üzerinde baskılara yol açması onları Suudi Arabistan himayesine sığınmaya mecbur kılmaktadır. Ayrıca BAE ile Tahran'ın körfezdeki adaları yüzünden da sorunu bulunmaktadır. Bu sebepten dolayı Riyad ile birlikte Tahrana karşı alınacak kararlarda yer almasına yol açmaktadır. Lübnan'a bakıldığında da Hariri suikastından beri iki ülke sadece kendi ideolojilerine yakın partileri değil aynı zamanda kendilerine hizmet eden silahlı grupları destekleyerek vekalet savaşı yürütmektedirler. Genel olarak Suudi Arabistan ile İran arasındaki rekabeti Soğuk Savaş olarak değerlendirmek mümkündür. Zira aralarında doğrudan sıcak bir çatışma söz konusu değildir. Her iki ülke de mezhepsel bir savaş yürüttükleri görünümü sergilemiş olsalar da bölgedeki nüfuz ve çıkarları için bu ideolojiyi araç olarak kullandıkları görülmektedir.¹¹⁹

¹¹⁹ Erhan Çağrı, "İran ile Suudi Arabistan Arasındaki Rekabet", **Stratejik Ortak**, 29 Aralık 2015. <https://www.stratejikortak.com/2016/01/iran-ile-suudi-arabistan-arasndaki.html> (03.01.2019).

3.1.1. Siyasal Yönetim Farklılıklar

Yönetim açısından demokrasiden yoksun olarak Suudi Arabistan monarşi ile yönetilmektedir. Kurulduğu tarihten itibaren Suud ailesine mensup kişiler yönetimde bulunmaktadır. Oyseki İran'da nispi bir demokrasiden bahs etmek mümkündür. Her ne kadar tüm yetkiler dini liderin elinde toplanmış olsada sürekli olarak seçimler devam etmektedir. Ülkenin belli bir cumhuriyet geçmişi mevcuttur. ülkelerin doğal olarak siyasi iktidarlarını ya da hükmetme faaliyetlerini vatandaşlar üzerindeki meşruiyetini sağlayabilmek için belli bir dayanağının olması gerekmektedir. Zira ülke yönetiminin meşru bir dayanağı olmadan hükmetme ve yönetme gücü geçersiz olacaktır. Dolayısıyla ülkelerin yönetimlerinde din, uzun yıllar boyunca meşruiyet konusunda kaynaklık etmiştir. Dini yönetim olarak bilinen Teokrazi, Tanrının yeryüzündeki hükümeti anlamına gelmektedir. Diğer bir ifadeyle Tanrının yeryüzündeki temsilcisiyle yönetilmektedir. Bu yönetim biçimine göre ülkeyi yöneten Ruhban, Papaz ilahi bir tayin ile yönetme hakkı kazanmaktadır. Bu düşüncenin temel kaynağını ise, din'in kuralları teşkil etmektedir. Dolayısıyla ülkedeki bütün kurallar ve düzenlemelerin yegane kaynağı ilahi kaynaktır. Teokrazi yönetimin uygulandığı ülkelerde hukuki anlamda en yetkili ve en yüksek karar makamı Tanrının zemindeki gücünü temsil eden dini lider, Ruhban veya Papazdır. Çünkü kanunları ve kuralları dinin temel esaslarına göre alındığı dikkate alınırsa bu konularda karar verme ve yargılama gücünün de Ruhban sınıfının elinde bulunması gerekmektedir. Aksi takdirde dini konularda bilgi sahibi olmayanların bu makamlarda yer almaları düşünülemez.¹²⁰

Günümüzdeki İran'ı Teokratik Cumhuriyet olarak ifade etmek mümkündür. Teokrazi genel olarak ülkenin siyasi ve hukuki yapısının bir dina dayanarak ve iktidarın bir din adamına yada Ruhban sınıfının elinde olmasıdır. Ülkenin sayasal sisteminin temeli Velayeti Fakih kavramına dayanmaktadır. Fakih'in anlam ise, İslam hukukçusu anlamına gelmekte olup Velayeti Fakihlik ömür boyuncadır. Bu makamdaki kişi seçimle gelen Cumhurbaşkanı'nın üstünde yer almaktadır. Velayeti Fakih doğrudan halk tarafından seçilmez,

¹²⁰ Kalaycı, s. 66-67.

sekiz yıllığına seçilen 86 üyeli Uzmanlar Meclisi tarafından (ki bunlar da din adamlarıdır) seçilir. Velayeti Fakih'in önemli atamalar yapma yetkisi bulunmaktadır. Aynı zamanda ülkenin siyasal sisteminin gerçek gücü olarak değerlendirilebilir. Diğer bir ifadeyle ülkenin ordusunu, istihbaratını, yargı ve medyasını denetleme yetlerine sahiptir.

Ayrıca İran'da sınırlı bir demokrasidan bahsetmek mümkündür. Zira düzenli seçimlerin olması ve halkın geniş kesiminin oy verme hakkının olması bunun en bariz göstergesidir. Ülkede 18 yaşını dolduran herkes oy kullanabilir. İran'da tek kamaralı 290 üyeli bir yasama organı mevcut olup genel olarak 265 seçim bölgesi bulunmaktadır. Bu bölgelerin her birinden bir milletvekili seçilir, kalan 25 üyelik ise, gayri müslümlere ayrılmıştır. Ama ülkedeki meclis demokrasilerdeki gibi en üst organ değildir. Zira meclise girebilmek ya da millet vekili olabilmek için yarışma mekanizması sıkı bir denetime tabidir. Bu bağlamda adayların Muhafızlar konseyinin onayını alması gerekmektedir. Halbuki demokrasilerde böyle bir kurum bulunmamaktadır. Muhafızlar Konseyi 12 kişilik üyeden oluşur. Bunların altısı Velayeti Fakih tarafından diğer altısı ise, Yüksek Adalet Konseyi tarafından atanır. Diğer bir ifadeyle Muhafızlar Konseyi Meclisten daha güçlü konumdadır. Zira hem bir yüksek mahkeme görevi görmesi hem bir seçim üst komisyonu olmasının yanı sıra dini bir angizasyon görevlerindeki üstlenmektedir.¹²¹

3.1.2. İdeolojik Ve Mezhepsel Farklılıklar

Mezhepsel olarak her iki ülke farklılık arz etmektedir. Suudi Arabistan Sünni dünyasının liderliğine bel bağlarken İran Şii dünyasının liderliğini üstlenmektedir. Dolayısıyla Vehhabi Selefilik'in önderliğini üstlenen Riyad yönetimiyle Şiiğin On İki İmam itikadına mensup Tahran yönetimi mezhepsel olarak görüş farklılıkları yaşamaktadırlar. Halbuki her ikisinde Müslüman ülkelerdir. Ayrıca Suudi Arabistan Batılı ülkeler ile yakın ilişkiler geliştirirken, İran başta ABD olmak üzere batılı ülkeler tarafından ambargolara maruz kalmaktadır. İdeoloji olarak iki farklı ülke olan İran ve Suudi Arabistan, dini

¹²¹ Yayla, s.137-140.

açından bir İslam'ın Sünni anlayışının dört ana çizgisinden farklı olarak Selefi düşüncesi kapsamında Vehhabi akımını desteklemektedir. Diğerisi ise, Şiiilik düşüncesini Vehhabiliğe karşı olarak desteklemektedir. Her iki ülkenin de devlet politikasının temel taşları bu dini düşünceler üzerine kurulmuştur. Dolayısıyla hem şiiilik hem de vehhabiliğin kendine özgü hukuki ve akidevi düşüncesi mevcuttur. Bu yüzden iki ülkenin ideolojisi birbirine zıtlık teşkil etmektedir. Din, her iki ülkenin de devlet politikasının temel mantığını oluşturur. Her iki ülkenin de benimsedikleri düşünceleri genel olarak İslam'ın ehli sünnet itikadi anlayışı çerçevesindeki dört mezhebden ayrı olmaları ve Müslümanların çoğu tarafından da kabul görülmediği ortadadır. Gerçek islami inanca zıtlık arz eden bu iki düşüncenin sonucunda dini-politik vatandaşların yetiştirilmesi hedeflenmektedir.¹²² İki ülke arasındaki ideolojik çatışma özünde milliyetçi ve jeostratejik olsada mezhep çatışmasının meşruiyet aracıdır. İran farslık ve Şiiiliği ön plana çıkarırken Suudi Arabistan Arap kimliğini ve Vehhabi din anlayışını desteklemektedir.¹²³

3.1.3. Bölgede Etkin Güç Olma

Realist yaklaşımçılar Uluslararası ilişkilerdeki savaş durumunu insan doğasına ilintili olduğuna vurguda bulunurken Waltz gibi önemli bilim adamları Uluslararası sistemin anarşik yapısının savaşların temel nedeni olduğunun altını çizmektedir. Uluslararası sistemin yegane aktörü olan devletlerin arasındaki ilişkileri düzenleyen bir üst otoritenin olmamasıyla her aktör kendi güvenliğini sağlamakla mükelleftir. Bu bağlamda devletlerin güvenliklerini garanti altına almak için güç arttırmaları diğerleri için tehdit oluşturmaktadır. Uluslararası ilişkilerin değişken bir özelliğe sahip olması dolayısıyla devletlerin farklı koşullar ve farklı zamanlarda güvenlik anlayışları değişmektedir. Temel amaçlarının sistemin korunması ve sürdürülmesi olan aktörlerin güvenliklerini tehdit eden faktörleri bertaraf etmek için hem caydırıcılık hem de ittifaklar oluşturarak cevap vermektedirler. Soğuk savaşın

¹²² Riad Domazeti, "Suudi Arabistan-İran Çatışma Olasılığı", İNSAMER, 13 Nisan 2018. <https://insamer.com/tr/suudi-arabistan-iran-catisma-olasiligi-1389.html> (03.02.2019).

¹²³ Arif Keskin, "İran-Suudi Arabistan krizine Tahran Nasıl Bakıyor?", *ALJAZEERA TURK*, 8 Ocak 2016. <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/iran-suudi-arabistan-krizine-tahran-nasil-bakiyor> (10.04.2019).

ardından hızlıca küreselleşen dünyada ortaya çıkan yeni tehditler ve olaylar Ortadoğu'yu da etkilemiş ve Afganistan ve Irak işgali ardından patlak veren Arap Baharı dolayısıyla bölge istikrarını kaybetmiştir. Tabiki bölgedeki tüm ülkeler için tek geçerli bir istikrar ve güvenlik anlayışı yoktur. diğ er bir ifade ile bazı ülkeler için ekonomik kaynaklarını koruma altına almayı planlarken diğ erleri ülkesinin rejimnin ve ideolojisinin sürdürülmesi için mücadele etmektedir. Bu bağlamda S.Arabistan'ın içeride Suudi hanedanlığı ve Vahhabiliği koruyup sürdürülmesinin yanısıra Monarşinin ve ekonomik istikrarın garanti altına alınması hayati önem taşımaktadır. Dolayısıyla tarih boyunca çeşitli çatışmalara sahne olan Ortadoğu 21. Yüzyılda da şiddetli çatışmalara şahitlik etmiştir. Bu çatışmaların yakın zamandaki en şiddetlisi 2011 yılında Tunus'ta ateşlenen ve tüm bölgeyi etkileyip Suriye'de de hala devam etmekte olan Arap Baharıdır. Uzun süredir devam eden bu çatışmaların bölgedeki maddi kayıplarının yanısıra psikolojik ve manevi yıkımlara da yol açmıştır. Özet bir şekilde ifade etmek gerekirse, Çatışmalar yüzyılı olarak da yorumlanan 21. Yüzyılın çatışma odaklı ve devlet merkezli güvenlik anlayışı kapsamında S.Arabistan'ın güvenlik anlayışı çerçevesinde şekillenmesine yol açmıştır. Özellikle küreselleşen dünyada 11 Eylül saldırıları ardından yeni güvenlik anlayışını da beraberinde getirmiştir.¹²⁴

3.2. Küresel Nedenler

3.2.1. İran'ın Nükleer Programı

İran'ın uluslararası toplum ile yaşadığı çatışmanın en önemli sebeplerinden birisi nükleer programıdır. Din'i lider Hameneyi ile Cumhurbaşkanı ülkenin nükleer konusunda farklı bakışlara sahip oldukları görülmektedir. 2015 yılında P5+1 ülkeler ile varılan uzlaşmayı Ruhani bir gurur ve başarı meselesi olarak değerlendirirken Hameneyi ile Devrim Muhafızları bölgede nükleer bir güç olmanın hayati öneminin olduğuna vurgu yapmaktadır. P5+1 ülkeleriyle Tahran arasında yapılan anlaşmaya göre, İran'ın zenginleştirilmiş uranyum stok'unun azaltılması, nükleer tesislerin kontrol

¹²⁴ Kurt, s.103-108.

altına alınması ve sayılarının azaltılmasının yanısıra nükleer silahlara ulaşılmasındaki kapasitelerin düşük seviyelere indirilmesi sağlanarak ülkenin bu kurallara uyumu kanaatine varıldığı sonucunda BM tarafından uygulanmakta olan ambargoların ve yaptırımların kademeli bir şekilde kaldırılacağı ifade edilmektedir.¹²⁵

Bilindiği üzere İran nükleer programı dolayısıyla uluslararası arenada en çok ses çıkartan ülkedir. İran'ın nükleer güce erişmesi neden hem küresel hem de bölgesel güçler tarafından hoş karşılanan bir faktör değildir? Bu hoşgörüsüzlüğün temel sebebi İran'ın uluslararası antlaşmalara olan sadakatsizliğinden mi yoksa küresel güçlerin bölgedeki çıkarlarına verebilecek muhtemel zarardan mı ve ya nükleer silahlara ulaşmasındaki potansiyel ve kabiliyetinin mevcudiyeti sebebiyle en yakın zamanda bu gücü elde etmedeki ısrarcı davranışından mı kaynaklanıyor? Nükleer silahların tarihsel açıdan değerlendirmeye alındığında çok eskilere gitmediğini net bir şekilde görürüz. Zira 1945 yılında ABD'nin bu silahı Japonya'ya kullanmasıyla dünya çapında bilinmeye başlanmıştır. 1949 yılında SSCB nükleer silahlarını denemeye başlayınca hemen ardından 1952 yılında Birleşik Krallık 1960'ta Fransa ve 1964 yılında ise Çin bu silahları elde ettiğini açıklamıştır. ABD her ne kadar nükleer silahların yayılmasını engellemek için konuyu BM'ye taşımış hatta 1947 yılında özel yasa çıkararak diğer ülkelere nükleer teknoloji satışının yasaklamış olsada başarısız olmuştur. Zira Almaya, Fransa gibi ülkeler çabuk nükleer güce ulaşan ülkeler Pakistan ve Hindistan gibi diğer ülkelere satmaya başlamışlardır.

İki kutuplu bir dünya düzeni içerisinde Ortadoğu'daki en önemli müttefikini kaybetmemek ve onun desteğiyle SSCB yayılmasını önlemek amacıyla İran Şahı ile nükleer konusunda işbirliği yapmak zorunda kalan ABD 1953 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulundaki oturumda tüm dünyanın barışçıl bir şekilde nükleer teknolojiyi paylaşma hakkına sahip olduğuna

¹²⁵Alaeddin Yalçınkaya ve Yasemin Konukçu "İran Siyasetinde Dini Lider ve Cumhurbaşkanı İlişkileri: HasanRuhani'nın Birinci Dönemi Örneği", **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:2, Sayı:2, 2 Aralık 2017, s.407-416.

vurgulamıştır. 1950’li yıllarda Tahran yönetimiyle nükleer programı konusunda anlaşma yapan Washinton, Şah’ın yanısıra Mısır lideri Nasırı da yanına çekmeyi başarmıştır. Nükleer silah üreten ülkelerin sayısı arttıkça 1968 yılında Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması (NPT) imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre, 1 Ocak 1967 yılı öncesinde nükleer gücü elde eden ülkeler müstesna tutularak diğer ülkeler bu konuda üretim yapamaz. Diğer bir ifade ile o tarihten önce nükleer güce ulaşanlar bir sonraki aşamada ise nükleer silahlardan arındırılmış olarak enerji gereği zenginleştirme gerçekleştirebilirler. Peki nükleer güç bu kadar önemliyken neden büyük devletlerin yanında diğer devletler NPT’ye onay vermişler? Açıkça ifade etmek gerekirse onları NPT antlaşmasını onaylamalarındaki temel sebep nükleer teknolojiye ulaşmadaki alt yapı ve bilgi eksiklikleri, yetersizliğidir. Ayrıca bu antlaşmayı onayladıkları zaman lazım olan bilgi ve teknolojiyi güçlü ülkeler tarafından elde etmeyi garanti edecekleri söz konusuydu. Dolayısıyla NPT antlaşmasına uyulup uyulmadığına UAEA karar verir üye olan ülkeler bu kurum tarafından denetlenmeyi kabul etmişlerdir. Ancak bu kurallara uyulduğu kanaatine varıldığı takdirde nükleer teknolojiyi almayı hak ederler.¹²⁶

3.2.2. ABD ve İsrail

1979 İslami devrim öncesinde İran’ın Ortadoğu ülkeleriyle normal ve dostane bir ilişkisi vardı. ABD’nin bölgedeki müttefiki ve İsrail ile de hiç bir sorunu olmayan ülkeydi. Devrim sonrasında Humeyni’nin başlattığı batı karşıtı hareketi ve şii ideolojisi yardımıyla bölgede genişleme eylemleri hem bölgesel hem de küresel çapta ülkelerin tepkileriyle karşılaşmıştır.¹²⁷1973 yılındaki Arap-İsrail Yom Kippur Savaşı nedeniyle OPEC ülkelerinin petrol konusundaki batı karşıtı aldığı kararları dolayısıyla İran Şah’ı petrol gelirleri sebebiyle ekonomisini beş kata çıkararak nükleer programına büyük miktarda yatırım yapma şansı yakalamıştır. 20 yıllık bir süre içerisinde nükleer enerji konusunda 20000 Megavatlık projesiyle başta ABD olmak üzere batılı ülkelerin yardımını

¹²⁶ Mustafa Kibaroglu, ‘‘İran’ın Nükleer Programı ve Türkiye’’, **Bilge Strateji**, Cilt 5, Say 9, Güz 2013, s.1-8.

¹²⁷Ali Reza Manafzade, ‘‘Caygah-ı İran Der Revabit Beynelmilet ve Pes az İnkılab’’, **Farsi rfi**, (علیرضا منافزاده، جایگاه ایران در روابط بین الملل: پیش و پس از انقلاب، ۱۳/۰۳/۲۰۱۹:فارسی آر.اف.آی). (13.03.2019).

almayı başaran Muhammed Reza Şah kendi vatandaşlarını batılı ülkelerde nükleer alanında eğitim almak için birçok öğrenci göndermiştir. Bu dönemde ABD ile en yakın ilişkiler içerisinde olan İran 1979 İslam Devrimi ile altüst olmuştur. Özellikle Humeyni'nin izlediği ne doğu ne batı politikasıyla tam bağımsız olmaya çalışılmıştır. Şah'ın nükleer Programıyla batıya bağımlı hale geldiği düşünülerek bu program askıya alınmıştır. Ama Humeyni'nin ardından Rafsancai'nin iktidara gelmesiyle birlikte Nükleer Programı tekrar gündeme getirilmiştir. Ülkesindeki reaktörlerin yeniden tesisini yapılandırmayı çabalayan Rafsancai hükümeti Fransa ve Almanya gibi ülkeler ile bu konuda görüşmelere başlamıştır. 1990'lı yıllara gelindiğinde Çin ve Rusya Federasyonu ile yapılan anlaşmalarla İran Balistik Füzeleleriyle bölgede İsrail ve dolayısıyla ABD için tehdit olarak algılanmaya başlamıştır. 2002 yılında Çin destekli uranyum zenginleştirme merkezinin ifşa edilmesiyle uluslararası ilişkilerde büyük bir yankı oluşturmuştur. Her ne kadar İran'ın kısa vadede nükleer silahlara ulaşması zor olsa da ülkenin sahip olduğu potansiyeli dolayısıyla uzun vadede elde edeceği düşünülmektedir. 20 yıla yakın gizli bir şekilde bu konuda çalışma yapan Taran'ın niyeti nükleer konusunda ısrarcı olduğunu açıkça göstermektedir. Bu yüzden bölgede İsrail ve Suudi Arabistan olmak üzere ABD gibi diğer birçok ülkeyi de kaygılandırmaktadır. Ayrıca 2005 yılında Muhafazakar liderin seçilmesiyle 2002-2005 yılları askıya alınan nükleer programın tekrar gündeme alınması ve İsrail'in haritadan silinmesi gibi sert girişimlerin ortaya çıkmasıyla bu kaygılar daha da artmıştır.

1979 yılında gerçekleştirilen İslami devrimden sonra İsrail sürekli olarak İran'ı kendi varlığı ve bölgedeki çıkarları karşısındaki önemli bir tehdit olarak algılamaktadır. Böyle bir durumda Tahran'ın nükleer güce ulaştığı göz önünde alındığında İsrail'in hayatı için kaçınılmaz bir tehdit teşkil etmektedir. Realist yaklaşım açısından bakıldığında güvenlik bir ülkenin olmazsa olmazıdır. Dolayısıyla İran'ı kendi güvenliği için tehdit olarak algılayan İsrail, bu tehdidi bertaraf etmek için çaba sarf etmektedir. Bir taraftan savunma sanayisini geliştirmekte diğer taraftan İran'ın Nükleer Programına karşı çıkarak ABD'deki lobilerini devreye sokarak Tahran'a karşı daha ağır ambargolar uygulanmasına destek sağlamaktadır. Ayrıca İran'ın yeraltı tesislerini açığa

çıkarak tüm batı'yı Tahran yönetimine karşı kışkırtmaktadır. Her ne kadar İsrail ile doğrudan bir çatışmada onu iddia ettiği gibi ortadan kaldırıp atacak bir gücü olmasa da bölgedeki Hizbullah gibi bazı örgütlere vereceği destek ve techirat ile İsrail'in huzurunu bozabilme imkanına sahiptir.¹²⁸

Bu bağlamda Türkiye'nin tutumu dikkata alınırca İran ile her ne kadar 1639 yılından beri arasında bir sıcak çatışma yaşanmamış olsa da Tahran yönetiminin nükleer silahlara ulaşması bölgedeki dengenin İran lehine olacağı dolayısıyla Ankara açısından kabul edilemez bir gerçektir. Zaten 2003 sonrası gerçekleşen olaylardan dolayı bölgede en çok nüfuz elde eden ülke İran olmuştur. Özellikle ABD'nin Irak'tan çekilmesinin ardından yeni oluşturulan hükümette İran destekli Şii siyaset adamları iktidara gelmiştir. Türkiye İran'ın nükleer programında diplomatik yolu seçerek bölgede hem İran'a karşı yapılacak bir müdahaleyi hem de onun nükleer silahlara ulaşmasını istememektedir. Zira İran'a yapılan askeri bir müdahalenin ortaya çıkaracağı yeni sorunları beraberinde getirecektir. Dolayısıyla sınırının hemen dibinde olan komşunun bu olumsuzluklardan etkilenmemesi imkansızdır.¹²⁹

3.2.3. Silahlanma

Silahlanma devletlerin genellikle yaşamlarına yönelik tehditleri bertaraf etmeleri için başvurdukları önemli bir stratejidir. 2001 sonrasına Ortadoğu'da artan güvenlik kaygıları bölgedeki birçok ülkeyi silahlanmaya yöneltmiştir. Ortadoğu'daki ülkeler arasında en çok silahlanma konusunda bütçe ayıran Suudi Arabistan olmuştur. Suudi Arabistan'ı silahlanmaya iten temel faktör İran'ın 2001 sonrasındaki bölgedeki etkinliği, uzun menzilli füze sistemleri ve nükleer projesidir. 2015 yılında iktidara gelen Kral Salman bin Abdülaziz ülkeye yönetmekte zorlanması sebebiyle kendisi arka planda kalarak yerine Veliht Prens Muhammed bin Salman'ı güçlü bir figür olarak sunmuştur. Bin Salman'ın fiili liderliği altında Riyad hükümeti silahlanma yarışını başlattı. Ülkedeki çok sayıda bulunan prensleri ve bakanları tasfiye ederek, önemli

¹²⁸ Kibaroglu, s.2-6.

¹²⁹ Kibaroglu, s.4-7.

cinayetler işleyerek (kaşıkçı Cinayeti gibi) Batıyla yaptığı büyük miktarlarda silah alımıyla işlediği suçlarını örtbas etmiştir.¹³⁰

Körfez ülkeleri Suudi Arabistan öncülüğünde İran'dan gelebilecek tehditlere karşı adeta silahlanma yarışına girmişlerdir. Bu yarıştan ABD ile tarihin en büyük silah anlaşmasını yapan Riyad gelmektedir. BAE ise, 35 milyar dolarlık silah alımıyla onu takip eden ikinci ülke konumundadır. Umman ve Kuveyt de onları takip etmektedir. Bölgedeki en büyük tehdit ise Tahran hükümetinin elde ettiği uzun menzilli füzeleriyle monarşileri huzursuzlaştırmıştır.¹³¹ Aynı zamanda Suudi Arabistan bölge ülkeleri arasında askeri harcamalarda 2017 yılında dünyada üçüncü ve bölgede birinci konuma gelmiştir. Bu dönemde 70 milyar dolarlık silah alımıyla ABD'nin silah satımındaki payında %60'lık yer edinmiştir. Ayrıca 2018 yılında da Riyad yönetimi ABD ile 110 milyar dolarlık bir silah anlaşması imzalamıştır. Genel olarak bakıldığında Suudi Arabistan son on yılda bütçesinin %26'nı ayırdığı görülmektedir. 2030 yılında kadar bu oranın %50'lere çıkarılacağı planlanmaktadır.¹³²

3.2.4. Tehdit Algısı

Suudi Arabistan Ortadoğu'da zengin petrol kaynaklarından elde ettiği gelirleriyle hızlı bir şekilde büyüyen ve gelişmekte olan bir ülkedir. Ekonomik olarak bölgenin güçlü ülkelerinden birisi olsa da Güvenliğini ancak ABD gibi küresel güçlerin sayesinde sağlayabilmektedir. Dolayısıyla bölgede istikrarsızlığa sebebiyet verecek olan her türlü kargaşayı, kendi rejiminin bekası için tehdit olarak görmektedir. Riyad yönetiminin birinci hedefi gerek ülke içinden gerekse ülke dışından istikrarsızlığa yol açacak faktörleri ortadan kaldırmaya yönelik adımların atılmasıdır. Riyad yönetimi kendine karşı

¹³⁰ İlkerSezer, "Suudi Arabistan Ortadoğu'da Silahlanma Yarışını Önde Götürüyor" **Hürriyet**(16.11.2017).

<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/suudi-arabistan-orta-doguda-silahlanma-yarisini-onde-goturuyor-40646677> (01.02.2019).

¹³¹ "İran Korkusu Silahlanma Yarışı Başlattı" **BBC** (21.09.2010). https://www.bbc.com/turkce/ozeldosyalar/2010/09/100921_mideast_arms (12.01.2019).

¹³² Muhmmmed Abid, "Arap Ülkelerinin Silahlanma Yarışı", **AA** (15.01.2019). <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/arap-ulkelerinin-silahlanma-yarisi/1365160> (05.03.2019).

bölgedeki tehditleri özetler şöyle sıralamaktadır. Birincisi İran yayılcılığıdır. Yemen iç savaşı bunun en bariz örneğidir. 2015 yılında beri iki ülke adeta doğrudan birbirleriyle mücadele etmektedirler. İkincisi Katar ve Müslüman Kardeşler bölgesel anlamda Riyad için İran'dan sonra diğer tehditlerdendir.

Katar ve Müslüman Kardeşleri tehdidine gelince Riyad yönetimini yakın zamanlara kadar en yakın ilişkileri olan ve kendisine tehdit olarak görmediği Katar Körfez'in petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahipliği dolayısıyla en zengin ülkelerinden biridir. Suudi Arabistan'ın Katar'ı tehdit olarak görmesindeki temel sebepe bakılırsa ülkenin terör örgütlerine sağladığı destek dolayısıyla Riyad Yöetimi açısından bölgesel istikrarı tehdit ettiği iddia edilmesidir. Bu tehdidi ortadan kaldırmak ve Katar'ı baskı altına almak için 5 Haziran 2017 tarihinde S.Arabistan, BAE, Mısır, Bahreyn ve Yemen ile bir birlik oluşturarak Doha ile diplomatik ilişkilerini kesmiştir. Bu ülkelerin Katar'a karşı güvensizliklerindeki temel sebep bölgedeki İran destekli silahlı grupları desteklemesi gelmektedir. Bu ülkelerin amacı ise Hamas'ın etkisiz bırakılması ve bölgede İran'a karşı alınacak kararların önündeki Katar engelini kaldırılması gibi diğer birçok faktör bulunmaktadır.¹³³

Ayrıca Riyad yönetiminin İhvan'a karşı sert tutumu onun ülkedeki önemli sayıda bir nüfusa sahip olan Sahva grubuyla yakın ilişki içerisinde olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Müslüman Kardeşlerin Kahire'de elde ettiği demokrasi tecrübesi Monarşinin sonunu getirebileceği korkusu yöneticiler üzerinde etkisi oldukça yüksek olmuştur. Bu yüzden Riyad yönetimi eskiden Nasır gibi Arap Milliyetçileri karşısında desteklemiş olduğu İhvan'ı şimdi ise bölgeden temizlemek istemektedir. Buna ek olarak da Hizbullah, İhvan ve Hamas gibi grupları açıkça destekleyen İran ve Katar'ı kendisi için önemli tehditler olarak değerlendirmektedir.¹³⁴

Yemen sorunu, İran İslam Cumhuriyeti ile Suudi Arabistan arasındaki güvensizlik ilişkileri aslında 1979 İslami devrimle başlamış ve Arap Baharının

¹³³ Ammar Elkhalfi ve Hacı Başer, 'Katar'dan Körfez Krizinin Çözümü İçin Şartsız Diyalog Çağrısı', AA, (14.01.2019). <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/katardan-korfez-krizinin-cozumu-icin-sartsiz-diyalog-cagrisi/1364676> (09.04.2019).

¹³⁴ Kurt, s.119-120.

ardından Yemende yaşanan olaylar iki ülkenin bölgedeki rekabetini daha da artmasına neden olmuştur. İran'ın Yemen'deki azınlıklar üzerinde hakimiyet kurma arzularının yanısıra Yemen'in Riyad ile olan sınır sorunu 1934 yılında belirlenmiş fakat bazı kabileler tarafından kabul edilmeyen bir sorun olarak kalmaya devam etmiştir. Ayrıca yemendeki iç karışıklıklardan dolayı komşusu olan S.Arabistan'a akın edecek olan göç meseleside Riyad yönetimi için önemli bir tehdit olarak görülmüştür. Yemen sahip olduğu stratejik konumuyla çeşitli mezhepsel grupların barındırması nedeniyle İran ve Suudi Arabistan'ın vekalet savaşlarının yürüttüğü bir ülke konumuna gelmiştir. Riyad yönetimi ülkede İran'a karşı Sünni Müslüman ülkelerden oluşturduğu bir koalisyon ile mücadele etmektedir. Bu bağlamda Yemen'de Afganistan'dan gelen El-kaide'ye bağlı bazı grupların da S.Arabistan'ın yanında İran'a karşı mücadele ettikleri görülmektedir. Diğer taraftan Riyad yönetimini Yemen'den gelen ve gelebilecek göç de ülkeyi tehdit etmektedir. Yemen kaynaklı göç tehdidinin asli sebebine bakılırsa S.Arabistan'ın hızlıca artmakta olan genç nüfusa sahip olması ve dolayısıyla işsizlik oranındaki olası artışları nedeniyle ortaya çıkacak halkın memnuniyetsizlikleri gelmektedir. Zaten ülkede hizmet sektöründeki birçok işçinin Asyalı ve Afrika'lı olması da 2030 vizyonundaki işçilerin yerleştirilmesi hedeflerini gerçekleştirmedeki zorluklarındandır.¹³⁵

¹³⁵ Kurt, s. 117-119.

SONUÇ

ABD 1960'larda Basra körfezini kontrol altına almak için Nixon'un çifte sütun politikasını hayata geçirmiştir. Bu Politikaya göre, Washington'un Suudi Arabistan ve İran ile ilişkileri yüksek düzeyde tutulması gerekmeteydi. Böylece bir taraftan bölgeyi SSCB'ya kaptırmayacak diğer taraftan da kendisine karşı oluşacak olan bölgesel tehditleri (Örneğin, Arap Milliyetçiliği gibi) bastırması olacaktı. Fakat 1979 devrimiyle İran ve 1973 yılındaki Arap İsrail savaşı dolayısıyla batıya karşı uygulanan petrol ambargosuyla Suudi Arabistan'ı ile ilişkiler kısa bir müddet kesilmiştir. Fakat Baba ve Oğul Bush döneminde Riyad ile Washington arası Petro-dolar karşılığı gelişmiş ama İran ile yol ayrılığına devam etmiştir. Bu dönemde Riyad'ı Washington'a yaklaştıran temel sebeplerin en önemlisi bölgedeki İran yayılcılığı olmuştur.

Hümeyni Liderliğinde gerçekleştirilen İslami Devrim'le birlikte izlenen anti emperyalist ve devrim ihrac politikasının nihayi amacı bölgesel güç ve liderlik konuma gelmeyi amaçlamaktaydı. İran'ın bölgesel güç olma çabaları başta Suudi Arabistan olmak üzere Ortadoğu'daki diğer ülkeler ile de ilişkilerinin zedelenmesine sebebiyet vermiştir. Bu bağlamda İran tehdidine karşı birleşen Körfez Ülkeleri ABD'ya daha yaklaştırmaya başlamışlardır. Ayrıca bölgenin en zengin enerji kaynaklarına sahip olmaları dolayısıyla gelirlerinin büyük bir kısmını silah ithalatına ayırmışlardır. Bölgedeki böyle bir birlikteliğin farkına varması dolayısıyla bu birliğin ve arkasındaki destekçilerin hem bölgesel hem de küresel açıdan kendi güvenliğine yönelik tehdit olarak algılayan Tahran hükümeti de savunma sanayiine büyük miktarlarda yatırım yapmak zorunda kalmıştır.

Ayrıca bu dönemde ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi ve genişletilmiş Ortadoğu Politikası kapsamında bölgedeki enerji kaynaklarının kontrol altına alınması bölge ülkelerinin liberal ekonomiye geçmesinin sağlanması, Pazarın genişletilmesi, bölgedeki müttefiklerin güvenliğini ve uluslararası güvenliği tehdit eden unsurların ortadan kaldırılması gibi birçok alanda planlamalar yapılmıştır. Soğuk Savaş boyunca SSCB'ya karşı önemli bir biçimde ortaya atılan Yeşil Kuşak projesinde İslami kimlikleriyle ön plana çıkan Afgan

Mücahitlere önemli görevler verilmiştir. Dolayısıyla bu dönemde El-kaide ve Taliban, SSCB'ye karşı bir siper olarak kullanılmıştır. Ama 1990'larda uluslararası sistemde meydana gelen değişiklikler SSCB tehdidini ortadan kalkması. Dolayısıyla süper güç olarak ortaya çıkan ABD bölgedeki varlığının devamı için yeni bir düşman oluşturma ihtiyacı duymuştur. 11 Eylül 2001 saldırılarıyla yeni düşman oluşturulmuş ve uluslararası ilişkilerde büyük değişikliklere sebep olmuştur. Bu bağlamda yeni güvenlik sorunları ortaya çıkmış ve devletlerin izleyecekleri politikaları da bu yönde değişmiştir. ABD 11 Eylül saldırıları sonrasında terörle mücadele eylemini başlatmıştır. Tüm devletleri bu mücadeleye davet ederek önce Afganistan ardından Irak'ı işgal etmiştir. Fakat günümüzdeki çok kutuplu bir sistemde özellikle Rusya, Çin gibi küresel güçler İran, Türkiye ve Suudi Arabistan gibi bölgesel güçlerin Ortadoğu'da önemli derecede nüfuz ve etkinlik kazanması ABD'yi rahatsız etmeye başlamıştır. Bölgesel ülkelerin güçlerini kırmak isteyen ABD (PKK/PYD) gibi terör örgütleriyle işbirliğine girmiştir.

ABD'nin 2001 yılında Afganistan'da kurulmasına öncülük ettiği hükümetle Taliban'ı barışa zorlayarak müzakerelere öncülük etmesinin sebepleri İran faktörüdür. 2001 sonrasında Ortadoğu'da gittikçe nüfuz elde eden İran'ı çifte taraflı olarak sıkıştırmak istemektedir. Ama İran da ABD'nin Afganistan ile 2014 yılında imzaladığı güvenlik anlaşması dolayısıyla 2024 yılına kadar ülkede kalacağına tepki olarak Taliban'ı desteklemeye başlamıştır. 2014 yılında iktidara gelen Eşref Gani hükümeti ise başta Çin olmak üzere diğer komşu ülkeler ile ekonomik alanda yeni gelişmelere imza atmıştır. Özellikle 2001 sonrasında Orta Asya'yı Çin'e kaptıran ABD, Afganistan aracılığıyla Çin'i Orta Asya'da dengelemek istemektedir. 2013 yılında Çin hükümeti tarafından ortaya atılan bir yol bir kuşak projesinde Afganistan'ın önemli rolü bulunmaktadır. ABD bu bağlamda Taliban gibi din'i esas alan örgütler ile ilişkilerini geliştirmektedir. Zira Çin'in Uygur Müslümanlara yaptığı baskılardan dolayı olası bir vekalet savaşında radikal grupları Çin'e karşı kullanmak Amerika Birleşik Devletleri için hem kolay hem de az maliyetli olacaktır. Böylece Çin'in uluslararası ekonomik sistemin yapısını değiştirebilecek potansiyele sahip olan Yol-kuşak projesinin önüne geçilmiş

olacaktır. Hem bölgesel hemde küresel güçlerin çıkar çatışmaları ve oyunlarına sahne olan Afganistan uzun yıllardan beri yaşadığı istikrarsızlıklardan dolayı dış politikada bağımsız bir hareket kabiliyetine sahip değildir.

Genel olarak değerlendirildiğinde 2001 sonrasında Afganistan dış politikası dört temel ilke üzerinde hareket etmeye başlamıştır. Bunlardan birincisi bağımsızlık duygusudur. Uzun yıllardır iç çatışmalara ve dış ülkelerin baskılarına maruz kalan Afganistan her ne kadar kısa vadede bağımsız bir dış politika izleme imkanına sahip olmasada ABD'nin desteğiyle en azından bölge ülkelerinin baskısından kurtulmak istemektedir. İkincisi ise, ülkenin jeopolitik konumudur. Afganistan sahip olduğu coğrafi konumuyla Orta Asya ve Güney Asya başta olmak üzere doğu ile batıyı birbirine köprü olarak bağlamda önemli bir güzergahtır. Dolayısıyla bölge ülkeleriyle yakın zamanda kara ve hava'dan bağlanarak ekonomik sorunlarını gidermeyi hedeflemektedir. Aynı zamanda bölgenin ekonomik, enerji ve kültürel açılardan da bağlayıcılık özelliği olarak coğrafi konumu kullanabilme kapasitesinin farkında olan Afganistan, İran-Hindistan ile Çabahar, Çin ve Orta Asya ülkeleriyle demir yolları inşa ederek yeni İpek Yolu projesini desteklemektedir.

Afganistan'ın dış politikadaki planlarına bakılırsa, bölge ülkeleri arasında en çok sorun yaşayan ülkelerden biri Pakistan olarak görülmektedir. Kabil yönetimi İslamabad ile arasındaki sorunları gidermek ve iyi ilişkiler geliştirmek için doğrudan müzakere yerine Çin, İran, Türkiye, ABD ve İngiltere gibi ülkelerin yardımıyla çözüm yolları aramaktadır. Zira Pakistan, Afganistan'ın yegane nükleer güce sahip komşusudur. Ayrıca ekonomik ve askeri açılardan da güçlü konumda olması dolayısıyla ülkenin doğrudan müzakere edebilecek bir etkin gücü bulunmaktadır.

Afganistan genel olarak 2001 yılında itibaren günümüze kadar ABD isteği doğrultusunda bir dış politika izlemektedir. Zira 2001 yılında Almanyanın Bon kentinde yapılan anlaşmayla Washinton istekleri doğrultusunda kurulan yeni Afgan hükümeti onun yardımına ihtiyaç duymaktadır. Diğer bir ifadeyle ABD dünyanın küresel gücü olması dolayısıyla uluslararası yardımların Afganistan'a girmesinde bir koridor

hükümündedir. 2001 sonrasında Afganistan'a yapılan yardımlar dikkate alındığında ülkenin kalkınması için finansal destekte bulunan ülkelerin Kabil ile olan dostluk ilişkileri dolayısıyla değil ABD ile olan yakınlıkları sebebiyle yaptıkları görülmektedir. Ayrıca Afganistan ABD'nin ülkedeki varlığı dolayısıyla Pakistan, İran gibi ülkelere iç meselelerine müdahale etmeme gibi bazı konularda baskı yaparak istikrara ulaşmayı arzulamaktadır.

Afganistan Dış Politikasındaki Genel sorunlara bakıldığında ise birçok sorun göze çarpmaktadır. Öncelikle ülkenin dış politikasındaki yeterli uzman kadronun eksikliği, kapsayıcı ulusal güvenlik doktrininin yokluğu, dış politika alanındaki kurumsal sorunların mevcudiyet, kararalma mekanizmesindeki uzman kadronun eksikliği ve bu bağlamda belirli bir konsensüsün olmaması gibi diğer birçok alanda eksiklik ülkenin başlıca sorunlardandır.

Afganistan Suudi Arabistan ilişkilerine bakıldığında İran'a nazaren daha iyi bir ilişki içinde olduğu göze çarpmaktadır. Zira Suudi Arabistan İslam dünyasının en zengin ülkesi olmasının yanısıra Pakistan üzerinde de en etkili ülkeleden birisi olması, ABD ve batılı ülkelerle de yakın ilişkilere sahip olması, Taliban ve El-Kaide gibi örgütlerin de üzerinde derin etkisinin olması ve Afganistan'da eğitim baştan olmak üzere farklı alanlarda önemli yatırımlar yaparak ülkenin yeniden kalkınmasında ekonomik destekleri dolayısıyla daha ön plana çıkmaktadır.

Suudi Arabistan amacına bakılırsa Afganistan'da İran nüfuzunu kırarak yerine Kendi nüfuzunu arttırmak, Pakistan ile olan yakın ilişkileri sebebiyle (Pakistan S.Arabistan için İran'a karşı kullanılabilir nükleer güç olmasının yanısıra Sünni bir müttefiktir. Ayrıca Pakistan'ın terörizm'le mücadelede önemli rolü bulunmaktadır. Dolayısıyla bölgede Suudi rejimini hedef alacak herhangi bir terör hareketinde önemli rol üstlenecektir). Bölgedeki İran nüfuzunu kırmayı hedeflemektedir.

Afganistan'ın İran ile ilişkilerine gelince, iki ülke arasında her ne kadar doğrudan sıcak bir çatışma sözkonusu olmasada Su sorunu (Hirmand ve Herirood nehirleri üzerinde yapılan barajlardan dolayı İran'ın Sistan ve

Beliçistan bölgesinde oluşan kuraklıklar neticesinde meydana gelen ekonomik ve çevresel olumsuzluklar Tahran'ı rahatsız etmektedir) başta olmak üzere Taliban ile olan ilişkileri, üç milyon Afgan göçmen üzerinden yürüttüğü politikaları ve uyuşturucu kaçakçılı gibi birçok konuda zaman zaman sorunlar yaşanmaktadır.

İran'da yaşayan yaklaşık üç milyon Afgan mülteci zaman zaman Tahran hükümeti tarafında bölgedeki yayılmacı eylemlerini gerçekleştirmede bir araç olarak kullanılmaktadır. Örneğin sayıları 50 bin kişiyi aşkın olarak tahmin edilen Fatemiyon Birliği bunun en bariz örneğidir. Bu birliğin hepsi Afgan kökenli Şii Hazaralardan oluşmaktadır. Karşılığında önemli miktarda maddi destek ve 10 yıllık ikamet izni gibi vaatler verililerek onları mağdur ve mecbur durumlarından yararlanılmaktadır.

Taliban örgütü 2001 yılına kadar İran için önemli bir tehdit unsuruyken ABD operasyonu ile iktidardan uzaklaştırılmış ve ülkede İran yayılmacılığının önünü açmıştır. ABD'nin 2014 yılında (2014-2024 ABD-Afganistan Güvenlik Anlaşması) Kabil hükümetiyle kalıcı güvenlik anlaşmasını imzalamasıyla Taliban'i desteklemeye geçen İran'ın en büyük kaygısı ülkedeki ABD'nin uzun süre kalacağı dolayısıyla kendisi için tehdit oluşturmasıdır.

Afganistan ülke olarak bir çok komşusundan önce (Pakistan ve Orta Asya ülkelerinden) bağımsızlığına kavuşmuş olsada, yaşadığı çeşitli iç sorunlardan dolayı istikrara kavuşamamıştır. Ülkenin istikrara kavuşmasını engel birden çok sorun bulunmaktadır. Bu sorunları genel olarak şöyle sıralamak mümkündür. İlk olarak Ülkede kuruluşundan günümüze kadar bir üst kimliğin oluşturulamaması (Afgan kelimesi Peştunlar dışındaki diğer etnikler tarafından kabul edilmemektedir. Bu durum ise, elektronik kimlik dağıtımı gibi önemli meseleleri engellemekte ve vatandaşların belirli bir kimlik kontrolünden yoksun olması terör örgütlerinin ülkeye kolayca sızmasına yol açmaktadır. Özellikle Irak ve Suriye'de yenilgiye uğrayan DAİŞ üyeleri ülkeye kolayca girmeyi başarmışlardır. Ayrıca Pakistan tarafından da Peştunca konuşan radikal grupları aynı şekilde ülke sınırlarından geçme fırsatını yakalamaktadır), İkincisi, Merkezi hükümetin güçsüzlüğü ve meşruiyet

sorunudur, 2014 yılında yapılan seçimlerde Eşref Gani hükümeti ülke seçim kurallarının gereği (50+1) oy oranını alamamış ve dolayısıyla seçim ikinci tura gitmiştir. İkinci turda da gereken oy elde edilememiş ve ABD baskılarıyla özellikle dönemin ABD Dışişleri bakan John Carry iki defa üst üste ziyarette bulunarak Ulusal Birlik hükümeti adı altında yeni bir hükümet kurulmuştur.

Üçüncüsü rüşvet ve yolsuzluk unsurudur. Ülkenin birçok önde gelen siyasetçileri ve yöneticileri yolsuzluklarla tanınmaktadır. Bunların her biri farklı dış ülkeler tarafından desteklendiği iddia edilmektedir. Dolayısıyla istedikleri kurumlara ve makamlara kendi adamlarını böylece yerleştirme imkanını yakalamaktadırlar. Dördüncüsü yerel güçlerin merkeze boyun eğmeme meselesidir. Örneğin ülkenin cumhurbaşkanı bir ilin valisini atamada veya azl etmede çok zor durumlarda kalmaktadır. Bu bağlamda Mazar-i Şerif ilinin Valisi olan Ata Noor on beş yıla yakın Hamit Karzai ve Eşref Gani'nin zorlamalarına rağmen velayet kürsisinde kalmayı başarmıştı. Beşincisi unsur kabilecilik ve kabilelerin güçlü yapısıdır. Özellikle Peştunların uzun yıllardan beri iktidarda olmalarına rağmen kendi kabileleri arasında iktidar mücadelesi sözkonusudur.

Hamit Karzai (Karzai kabilesine mensuptur Kandahar bölgesinden) ile Eşref Gani Ahmedzai (Ghalzai kabilesine mensuptur Loghar bölgesinden) bunun en açık örneğidir. Her ikisi de Peştun olmasına rağmen iki farklı kabileye mensuptur ve aralarında iktidar mücadelesi mevcuttur. Ayrıca Taliban'ın da Peştunların diğer kabilelerinden olması dolayısıyla adı geçen her iki kabile ile iktidar mücadelesi vermektedirler.

Ayrıca Peştunlar dışındaki diğer etniklerle de bir çok konuda sorunlar yaşanmaktadır. Bu sorunlar başlıca ana dilde eğitim haklarının verilmemesi, siyasi ve ekonomik alanlarda temsil haklarının verilmemesi ve yetersizliği, gelir dağılımındaki adaletsizlikler, eşitsizlikler, işsizlik ve güvensizlik gibi diğer birçok sorundan da bahsetmek mümkündür.

Afganistan iç politikada olduğu gibi dış politika da birçok sorun ile karşı karşıyadır. Örneğin ülkede genel hatlarıyla oturmuş bir dış politikanın

yokluğu, aynı zamanda dış politika yapma ve karar alma mekanizmasında yeterli sayıda uzman ve yetenekli kadrosunun eksikliği veya yokluğu ve dış politikadaki alınacak kararların aceleci ve kısa vadeli olması gibi birçok sorundan dolayı bağımsız bir dış politika izlemesi kısa vadede neredeyse imkansız görünmektedir. Ayrıca ülkenin yasama, yargı ve yürütme gibi önemli kurumlarında S.Arabistan ile İran destekli grupları mevcudiyet alınacak kararları doğrudan etkilemektedir. Afganistan bu yüzden bölgedeki İran ile Suudi Arabistan arasında cereyan eden rekabetten etkilenmektedir. Eşref Gani hükümeti Riyad'ın Yemen operasyonuna da destek vererek iki ülke arasındaki mücadelenin aleti olmuştur. Aynı zamanda ülkedeki bazı önemli liderler (Hazaraların lideri üstad Muhakkik İran'daki Afgan göçmenlerden oluşturulan Fatemiyon birliğini desteklemektedir). Eğer Kabil hükümeti iki ülkenin rekabetinden etkilenmek istemiyorsa taraf olmaktan kaçınarak her ülkeyle de eşit derecede yaklaşmalıdır. Siyasi olarak tarafsız kalmalı ve ekonomi olarak her iki ülkeyle de ilişkilerini geliştirmelidir. Zira savaştan yeni çıkmış Afganistan gibi bir ülkenin kendisinden hem ekonomik hemde askeri olarak güçlü olan komşularıyla başedebilmesi imkansızdır. Aksi takdirde bu bağlamda atılacak yanlış bir adım doğrudan ülkenin istikrara kavuşmasını engelleyebilecek niteliktedir. Bir adım atılacaksa da ülkenin ulusal çıkarını ön planda tutarak davranması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Andrew Heywood, **Siyasetin ve Uluslararası İlişkilerin Temel kavramları**, Fahri Bakırcı (Çev.), Ankara: BB101 Yayınları, 2016.

Arı, Tayyar, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004.

Arı,Tayyar, **Uluslararası ilişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**, Bursa: MKM Yayıncılık, 2013.

Arpacı, Işıl, **Müslümanlarda Siyasal Tasavvur**, İstanbul: Pınar Yayınları, 2016.

Çetinkaya, Gökhan,“Rafsanjani’den Hatami’ye İran Dış Politikasına Bakışlar”, **Türkiye’nin Komşuları** (DrI.), M. Türkeş, İ. Uzgel, Ankara: İmge Kitabevi, 2002.

Dağı,Zeynep,**Uluslararası Politikayı Anlamak Ulus Devletten küreselleşmeye** (DrI.), İstanbul: Alfa Yayınları, 2007.

Davutoğlu, Ahmet, **Küresel Bunalım**, İstanbul: Küre Yayınları, 2002.

El-katip, Ahmet, **Sünnilik-Şiiilik**, İstanbul: Mana Yayınları, 2009.

Kalaycı, Rıdvan, **Uluslararası Sitemin, Siyasal Kültürün ve Rejimin Devlet Yapısının Dış Politika Etkileri**: İran, Mısır, Suudi Arabistan, Türkiye, İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2018.

Kardaş, Şaban ve Ali balcı, **Uluslararası İlişkilere Giriş** (Ed.), İstanbul: Küre Yayınları, 2014.

Keneş, Bülent, **İran Siyasetinin İç Yüzü**, İstanbul: Timaş Yayınları, Birinci Baskı, 2013.

Kurt, Veysel, **Ortadoğu’da Ulusal Güvenlik Stratejileri**, İstanbul: SETA Yayınları, Birinci Baskı, 2018.

Mehmet A.Büyükkara, **Suudi Arabistan ve Vehhabilik**, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013.

Sönmezoğlu, Faruk, **Uluslararası İlişkilere Giriş**, İstanbul: Der Yayınları, 2002.

Sönmezoğlu, Faruk, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, İstanbul: Der Yayınları, 2012.

Vural, Hazar,“İran İslam Cumhuriyet’inde Reformcu-Muhafazakar Çatışması ve Çözüm Önerileri”, **Türkiye’nin Yakın Havzasındaki Devlet içi Çatışmaların Analizi** (DrI.), Ertan Efegil ve Esra Pakim Albayrakoğlu, İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2015.

Wright, Robin, **Son Büyük Devrim: Hümeyni'den Bugüne İran**, (Çev), Ş.Türkömer, İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2001.

Yayla, Atilla, **Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler**, Ankara: Adres Yayınları, 2014.

SÜRELİ YAYINLAR

Arıkan, Pınar, Ulusal Çıkar Çatışması ve Mezhepsel Kutuplaşma Arasında İran-S.Arabistan Gerginliği, **ORSAM**, No:38,2016, S.1-13.

Asrlan, Mustafa, Afganistan'da İstikrarsızlığın Temel Sebepleri, **IJBEMP**, Sayı, 1, Mart 2016, s.2-18.

Ataman, Muhittin, Kral Abdullah Sonrası Dönemde S.Arabistan: Sudeyrilerin geri dönüşü, **SETA Perspektif**, Sayı, 88,Ocak 2015, s.17.

Aydın, Aydın ve Emir, Bakıncak, Uluslararası Güç Dengesi ve İki kutupluluk Arasındaki İlişki,**C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 17, Sayı 1, 2016, S.102-104.

Chrol, Valentine **The Middle Eastern Question Or Some Political Problems of Indian Defense**, London: John Murray,1903 Copeland, D.C, Neorealizm and the myth of bipolar stability: Toward a new dynamic foreign policy, Cambridge University Press, 2009,pp.43.

Çağrı, Erhan, İran ile Suudi Arabistan Arasındaki Rekabet, **Stratejik Ortak**, 29 Aralık 2015. değerlendirme, **Dumlupınar Üni, SB Dergisi**, Sayı, 46, Ekim 2015, S. 1-18.

Diriöz, Alioğlu, S.Arabistan Dış Politikası ve Bölge Ülkeler ile İlişkileri, Ortadoğu Analizi, Cilt: 4, Sayı, 39, Mart 2012, s.1-7.

Domazeti, Riad, Suudi Arabistan-İran Çatışma Olasılığı, **İNSAMER**, 13 Nisan 2018.

Emeklier, Bilgehan, Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem Analizi, **BİLGESAM**, Mayıs 2010.

Ersun, Ömer, Bush, Ahmedinejad ve Yüce Tanrı, **Stratejik Analiz**, Sayı,74, Haziran 2006, s.34.

Rakel, Eva, Praradigms of Iranian Policy in Central Eurasia and Beyond, **Perspectives on Global Development and Technology**, vol: 2, No: 3, 2003, s.551.

Gaddis, J. L, The Long Peace: elements of Stability in the postwar international system, **International Security**, 10(4), 1986, pp.104.

Hahhallı, Bekir, Hümeyni Döm-nemi İran Dış Politikası, **Birey ve Toplum**, Sayı,8, Güz 2014, s.1-22.

Ersun, Ömer, ‘‘Bush, Ahmedinejad ve Yüce Tanrı’’, *Stratejik Analiz*, Sayı,74,Haziran 2006 s.34.

İsmail, Yurdakurban, **Devrim Sonrası İran Dış Politikası, Selçuk Üni, SBP, U.A.D,** Yüksek Lisans Tezi, s.46-47.

Kemal, İnat ve diğer, İran-S.Arabistan Rekabetinin Bölgesel Yansımaları, **SETA**, Sayı,148, 2016, s.24-27.

Khalidi, Raşid ‘‘The Middle East As A Framework of Analysis: Remapping A Region In The Era Of Globalization’’, **Comparative Studies Of South Asia, Africa And The Middle East, Cilt;18, Sayı, 1,1998 s.74-75.**

Kibarlıoğlu, Mustafa, İrani’ın Nükleer Programı ve Türkiye, **Bilge Strateji**, Cilt , 5, Sayı, 9, Güz 2013, s.1-8.

Lobell, S, E The Assesment, The State, and foreign policy: A neoclassical realist model, S.E. Lobell, N. M. Ripsman, J.W. Taliaferro (eds.) *Neoclassical realism, the state, and Foreign policy*, Cambridge University Press, 2009, pp. 43.

Ripsman, N. M. Neoclassical realism and domestic interest groups, S. E. Lobell, N. M. Ripsman, J.W. Taliaferro (eds.), *Neoclassical realism, the state, and foreign policy*, Cambridge University Press, pp. 172.

Rose, G, Neoclassical realism and theories of foreign policy, **World Politics**, 51(1), 1998, pp.308-309.

Sariolghalam, Mohmood, ‘‘Undrestandin İran: Getting Past Sterotypes And Mythology’’, **The Washington Quarterly**, vol, 26, No,4, 2006, s.70.

Sasaoğlu, Dicle, NATO Müdahalesi ve Sonrasında Afganistan, **BİLGESAM**, No: 1176, 2014, s. 1-8.

Sinkaya, Bayram, Ahmedinejad’dan Ruhani’ye İran Dış Politikasında Değişim: İtidalli Dış Politika, Ortadoğu Analiz, Cilt: 6, Sayı: 61, Mart-Nisan 2014, s. 30-33.

Taliaferro, Neoclassical realism and resource extraction: state building for future war,S.E Lobell, N.M. Ripsman , J.W. Taliaferro (eds.), *Neoclassical realism, the state and foreign policy*, **Cambridge: University Press**, 2009, pp.2013.

Thayer Mahan, Alfred ‘‘The Persian Gulf and İnternational Relations’’, **National Review**, cilt: 40, 1902, s.27-45.

Wohlforth, W. C, Realism and the end of the cold war, **İnternational Security**, 19(3), Winter 1995, pp.92.93.

Wohlforth, W.C, The Elusive Balance: Power and perceptions during the cold war, **New York, Cornell University Press, 1993. s.4.**

Yalçın B. Basrı, Güç Dengesi? **SETA**, 2017. <https://www.setav.org/guc-dengesi/> (Erişim Tarihi:23.01.2019).

Yalçınkaya, Alaeddin; Konukçu, Yasemin "İran Siyasetinde Dini Lider ve Cumhurbaşkanı İlişkileri: Hasan Ruhani'nın Birinci Dönemi Örneği", **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:2, Sayı:2, 2 Aralık 2017, s.407-416.

Yığın, Abdullah, Devrimin 35. Yılında İran Dış Politikası, **SETA Perspektif**, Sayı.32, Şubat 2014, s.3-4.

Yılmaz, samet, Neoklasik Realizm: ilerletici mi? Yozlaştırıcı mı? Lakatosyan bir değerlendirme", **Dumlupınar Üni, SB Dergisi**, Sayı, 46, Ekim 2015, S. 1-18.

Zakaria, F, From Wealth to Power: the unusual origins of Americas world role, Princeton: **Princeton University Press**, 1998, s.42.

Zeki, Mehmet, **Selefilik'in Şiilik Değerlendirmeleri Bağlamında Nefret ve Şiddet Söylemi**, e-Makale Mezhep Araştırmaları, cilt, 6, sayı, 2, 2013, s.157-158.

Pişgahiferd, Zehra ve Sardar M. Rahimi, Caygah-i Afghanistan Der Jestrateji Nizam-i Newin Cihani, Neşriyeyi Tahqiqat karbordi Ulum Coğrafiyayi, Cilt, 8 Şumare,11 Kış 1387, S.107-111. (زهرا پیشگاهی فرد و سردار محمد رحیمی، "جایگاه افغانستان در ژئواستراتژی نظام نوین. 11 زمستان 1387 ص.107-111).
جهانی، نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، ج8، ش11، زمستان 1387 ص.107-111).

DiĞER YAYINLAR

Malaki, Abbas, "Ravabit ba Arabistan der butayi tahlil ve nakd, Abbas, Meleki, Neşriyeyi Rahburdı Tevsıye, Şumara.6, Sal 1385, 2006,S.2-20." "روابط با عربستان عباس ملکی،" "روابط با عربستان در بوتیه تحلیل و نقد"، نشریه راهبرد توسعه، شماره 6 سال 1385، ص.2-20. <http://www.magiran.com/magtoc.asp?mgID=3733&Number=6&Appendix=0> (Erişim Tarihi 26.12.2018).

Manafzade, Ali Reza,"Caygah-ı İran Der Revabit Beynelmılel ve Pes az İnkılab", **Farsı rfi**,(13.03.2019). (علیرضا منافزاده، "جایگاه ایران در روابط بین الملل: پیش و پس از انقلاب"، 13.03.2019، فارسی آر.اف. آی)

Ehemmiyet Stratejik-i Afganistan, Payam-ı Afitab paygahi ittila Rasani,04.12.2007. (اهمیت استراتژیکی افغانستان، پیام آفتاب پایگاه اطلاع رسانی، 1386.قوس13).

"Mezhepleşmiş Milliyetçilik": Şiilik ve Farslık ile Özdeşleşme, TASAM, Haziran 2011. <http://www.tasam.org/tr/TR/Icerik/2330/mezheplesmis-milliyetcilik-siilik-ve-farslik-ile-ozdesleme> (22.06.2018).

Ammar Elkhalfi ve Hacı Başer, "Katar'dan Körfez Krizinin Çözümü İçin Şartsız Diyalog Çağrısı", **AA**, (14.01.2019). <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/katardan-korfez-krizinin-cozumu-icin-sartsiz-diyalog-cagrisi/1364676> (09.04.2019).

'Index Mundi, İran vs Saudi Arabia',

<https://www.indexmundi.com/factbook/compare/iran.saudi-arabia/economy>

(25.11.2018).

'İran Korkusu Silahlanma Yarışı Başlattı', **BBC**, (21.09.2010).

https://www.bbc.com/turkce/ozeldosyalar/2010/09/100921_mideast_arms (12.01.2019).

Muhmmmed, Abid, 'Arap Ülkelerinin Silahlanma Yarışı', **AA** (15.01.2019).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/arap-ulkelerinin-silahlanma-yarisi/1365160>

(05.03.2019).

İlker Sezer, 'Suudi Arabistan Ortadoğu'da Silahlanma Yarışını Önde

Götürüyor' **Hürriyet** (16.11.2017). [http://www.hurriyet.com.tr/dunya/suudi-arabistan-](http://www.hurriyet.com.tr/dunya/suudi-arabistan-orta-doguda-silahlanma-yarisini-onde-goturuyor-40646677)

[orta-doguda-silahlanma-yarisini-onde-goturuyor-40646677](http://www.hurriyet.com.tr/dunya/suudi-arabistan-orta-doguda-silahlanma-yarisini-onde-goturuyor-40646677) (01.02.2019).

Arif Keskin, "İran-Suudi Arabistan krizine Tahran Nasıl Bakıyor?", **Aljazeera Türk**, 8 Ocak 2016. <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/iran-suudi-arabistan-krizine-tahran-nasil-bakiyor> (10.04.2019).

Asgar Davudi, Ali ve Reza Nory, Barrasi Vijegihayi Şahsiyeti Dakter Mohammed Musaddek ve Tasiran Bar Siyaseti Khariciyi İran, Fasilnameyi Mutalaati Ulumi İctimaii, Dore, 3, Shmare, 3, Payiz 1396, s.16-30. "بررسی ویژه گی های فصلنامه مطالعات علوم اجتماعی دوره 3، شخصیتی دکترمحمد مصدق وتاثیر آن بر سیاست خارجی ایران"، فصلنامه مطالعات علوم اجتماعی دوره 3، شماره 3، پاییز 1396، ص 16-30

Rashid, Ahmed, Taliban: Zanan, Ticareti Mafiya ve Proje-i Azim Neft Dar Asya-yı Merkezi, Neşriyeyi Bakaa, Tahran 2002, s.118-120. احمد، رشید، طالبان: زنان، تجارت مافیا و پروژه عظیم نفت در آسیای مرکزی، تهران: نشریات بقعه، 1381، ص: 118-120.

Paygah ittila Resani Defteri Maqham-i Muazzam Rehberi,

(پایگاه اطلاع رسانی دفتر مقام معظم رهبری) <http://www.leader.ir/fa/law> (21.09.2018).

Armine, Arem, Mübareze-i İran ve Suudi Arabistan Dar Khawarımıyane, **Fasilnameyi Siyaset**, No:9, 2017, S,1-10. (فصلنامه) آرم ارمنیه، مبارزه ایران و سعودی عربستان در خاور میانه، فصلنامه (سیاست، شماره 9، 1395، ص: 1-10).

Bag, Mustafa, 'Taliban Örgütü Nedir? Nasıl Ortaya Çıktı? Amacı Nedir? Arkasında Kimler Var?', **Euronews**, 03.01.2019. <https://tr.euronews.com/2019/01/03/taliban-orgutu-nedir-nasil-ortaya-cikti-amaci-nedir-arkasinda-kimler-var> (08.08.2019).

Siyaseti Khariciyi Afghanistan, Guzaşt, Uknun, Ayanda; Veblok-i Danişname-i İktisad ve Mudiriyet, (سیاست خارجی افغانستان، گذشته، اکنون، آینده، ویبلاک دانشنامه اقتصاد و مدیریت).

<http://blog.daneshnamah.net/180-afghanistan-foreign-policy-payk-talk.html>

(27.03.2019).

FirePower, Overview: Iran Military Strength

,https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.asp?country_id=iran
(15.08.2018).

İran'da 444 gün süren Rehine Krizi, Stratejik Ortak,

<https://www.stratejikortak.com/2017/11/abd-iran-rehine-krizi.html> (17.09.2018).

ÖZGEÇMİŞ

1990 yılında Afganistan'ın Faryab İlinin Andkhoy Şehrinde doğdu. 2009 yılında Andkhoy Şehrindeki İgambardi Şeheed Lisesinden mezun oldu. 2016 yılında İNÖNÜ Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümünden Mezun oldu. 2017 yılında Sakarya Üniversite Ortadoğu Enstitüsü Ortadoğu Çalışmaları Bölümüne Yüksek Lisansı kazandı. 2019 yılında yüksek lisans eğitimini başarılı bir şekilde tamamladı.

